

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ГОЛУБ АННА ЄВГЕНІЇВНА

УДК 343.2

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД
ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ
УКРАЇНИ**

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А.Є. ГОЛУБ**

Науковий керівник:
ПЛИСЮК Наталія Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Голуб А.Є. Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за кримінальним правом України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025.

Дисертація є комплексним дослідженням теорії та практики застосування кримінальної відповідальності за протиправні діяння, вчинені проти культурних цінностей під час збройного конфлікту. У роботі досліджено не тільки класифікацію таких протиправних діянь, але і здійснено теоретичний та практичний аналіз базису охорони культурних цінностей під час збройного конфлікту.

У роботі здійснене теоретичне дослідження сутності поняття «культурні цінності» та суміжних понять. Для цього бралась до уваги українська доктрина та законодавство, а також міжнародні-нормативно-правові акти, правові акти зарубіжних країн, зарубіжні наукові джерела. Проаналізовано українські поняття та зарубіжні поняття-відповідники, що використовуються на позначення культурних цінностей. Сформульовано власне визначення поняття «культурні цінності», з метою внесення змін до законодавства про охорону культурних об'єктів, а також до чинного Закону про кримінальну відповідальність задля збільшення обсягу правової охорони таких предметів та відображення ієрархії категорії «культурні цінності» над такими поняттями, як: «культурна спадщина», «археологічна спадщина» тощо. Доведено, що чинне законодавство України не містить уніфікованого та всеосяжного визначення цих категорій, що створює труднощі у кваліфікації кримінальних правопорушень і веде до розпорошення правозастосовної практики. Тому запропоновано внести зміни до Закону України «Про захист культурної спадщини», а також додати до чинних статей КК України, де предметом посягання є культурні цінності, примітки із вказівкою на вищезазначений Закон, з метою уніфікації розуміння цього поняття по всьому тексту чинного кримінального закону.

Проаналізовано стан дослідження та рівня кримінальної відповідальності загалом за порушення проти культурних цінностей під час збройного конфлікту за законодавством України та іноземних держав, а також за нормативно-правовими актами міжнародного характеру. Виявлено суттєві прогалини у підготовці держави до захисту культурних об'єктів станом на початок повномасштабної агресії, обґрунтовано необхідність прийняття міжвідомчих актів із чіткими алгоритмами обліку, пакування, евакуації та збереження. Закцентовано увагу на тому, що належний облік культурних цінностей є запорукою виведення цих протиправних діянь з переліку латентних, а також ефективного доказування права власності українського народу на вказані об'єкти, що підтверджується розглянутою в роботі судовою практикою іноземних держав.

Вперше в українській літературі сформовано позицію щодо зіставлення понять «трофей війни» та «крадіжка культурних цінностей» на окупованих територіях і в зоні ведення бойових дій. Проаналізовано принцип «воєнної необхідності» й доведено його непридатність як виправдання руйнувань культурних цінностей, натомість обґрунтовано застосування міжнародного принципу «поваги до культурних цінностей». На основі дослідження доктрини *Kriegsraison* (першоджерела поняття «воєнна необхідність») сформульовано власне розуміння цього явища. Висловлено власну позицію, згідно з якою слід опиратись на міжнародний принцип «поваги до культурних цінностей», що передбачає зобов'язання утримуватись від шкідливих та руйнівних дій щодо культурно цінних об'єктів (згідно з Конвенцією 1954 року). Саме на порушенні цього принципу слід ґрунтувати претензійно-правову роботу в цій сфері.

Окрім цього виявлено прогалини у застосуванні кримінальної відповідальності за правопорушення проти культурних цінностей в частині відсутності в чинному кримінальному законі статей, що передбачали б відповідальність за цілу низку протиправних діянь проти культурних цінностей. Наведено приклади норм міжнародного права та кримінальних законів інших держав, де правопорушенням проти культурних цінностей присвячені окремі статті та навіть розділи, на відміну від вітчизняного кримінального законодавства.

У роботі вперше комплексно зіставлено чинні норми КК України з фактами протиправних діянь проти культурних цінностей на окупованих територіях України, в зоні ведення бойових дій та на всій території України, що вчинена державою-агресором. На основі цього встановлено, що чинні статті КК України не забезпечують належної кваліфікації діянь, пов'язаних із культурними цінностями у воєнний час. Так, норми, які передбачають відповідальність за крадіжку, грабіж чи умисне знищення майна, не враховують специфіки культурних цінностей як об'єктів із особливим правовим статусом. Виявлено колізії та прогалини, які призводять до фактичної безкарності осіб, що посягають на культурні об'єкти під час війни. У зв'язку з цим, обґрунтовано необхідність доповнення КК України окремою статтею 438¹ «Протиправні діяння щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту», де слід передбачити відповідальність за знищення, пошкодження, викрадення, незаконне переміщення чи інші протиправні дії щодо культурних цінностей під час війни. Вказані злочини були вперше в українській науковій літературі класифіковані та сформульовані в окремі протиправні діяння, що стали основою створення прототипу статті 438¹ КК України. Кожне діяння було проаналізовано за критеріями підтвердження фактів вчинення протиправних діянь на території України (чи то на всій території України (обстріли) чи то лише на окупованих територіях, чи то в зоні ведення бойових дій), визнання таких діянь протиправними згідно з міжнародним законодавством. Поруч із цим відповідний аналіз судової практики міжнародних судів дозволив підтвердити авторську теорію про саме такий перелік протиправних діянь. На основі цього, а також детального аналізу позитивних та негативних напрацювань законопроектної практики в цій сфері, автором сформульовано положення статті 438¹ КК України.

Здійснено дослідження останніх на дату написання роботи ініціатив, угод та програм щодо захисту культурних цінностей на окупованих територіях. Досліджено практику зарубіжних держав щодо превенції кримінально протиправних діянь проти культурних цінностей під час збройних дій, тому на основі недоліків підготовки, виявлених у перші дні повномасштабного вторгнення, та позитивної практики іноземних держав запропоновано здійснити складання Національної інвентаризації

культурних цінностей, розробку планів дій та евакуації у надзвичайних ситуаціях тощо.

Визначено позитивний досвід іноземних держав, який можна запозичити з метою покращення рівня кримінально-правової охорони культурних цінностей у мирний час та під час збройного конфлікту.

Новизна дисертаційної роботи пов'язана з комплексним аналізом захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту, що охоплює не лише окремі діяння, а усю їхню сукупність, а також здійснює аналіз не лише законодавства про кримінальну відповідальність, але й галузевого для досягнення мети найякіснішого забезпечення всебічного захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту та притягнення винних осіб до відповідальності.

Таким чином, дисертаційне дослідження формує цілісну наукову концепцію кримінально-правової охорони культурних цінностей у період збройного конфлікту, поєднуючи теоретичні узагальнення, аналіз міжнародної практики та конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України. Реалізація цих напрацювань сприятиме ефективнішому захисту національної та світової культурної спадщини, утвердженню України як держави, що дотримується міжнародних гуманітарних стандартів, а також відновленню справедливості в контексті злочинів, скоєних проти культурних цінностей у ході сучасної війни.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, культурні цінності, культурна спадщина, кримінально-правова охорона, крадіжка культурних цінностей, контрабанда, знищення культурної спадщини, пошкодження культурних цінностей, збройний конфлікт, воєнні злочини, окуповані території, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право культурної спадщини, реституція, Нікосійська конвенція, трибунал, покарання.

SUMMARY

Holub A.E. Legal regulation of the protection of cultural values during armed conflict under the criminal law of Ukraine.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law – Khmelnytsky University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, 2025.

The dissertation is a comprehensive study of the theory and practice of applying criminal liability for unlawful acts committed against cultural values during armed conflict. The work examines not only the classification of such unlawful acts, but also a theoretical and practical analysis of the basis for the protection of cultural values during armed conflict.

The work provides a theoretical study of the essence of the concept of «cultural values» and related concepts. For this purpose, domestic doctrine and legislation were taken into account, as well as international regulatory legal acts, legal acts of foreign countries, and foreign scientific sources. Ukrainian concepts and foreign equivalent concepts, which are used to designate cultural values, were compared and analyzed. The author formulated his own definition of the concept of «cultural values» in order to amend the legislation on the protection of cultural objects, as well as the current law on criminal liability in order to increase the scope of legal protection of such objects and reflect the hierarchy of the category of «cultural values» over such concepts as «cultural heritage», «archaeological heritage», etc. It is proved that the current legislation of Ukraine does not contain a unified and comprehensive definition of these categories, which creates difficulties in the qualification of crimes and leads to the dispersion of law enforcement practice. Therefore, it is proposed to amend the Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage», as well as to add notes to the current articles of the Criminal Code of Ukraine, where the subject of the encroachment is cultural values, with an indication of the above-mentioned law in order to unify the understanding of this concept throughout the text of the current criminal law.

The state of research and the general level of criminal liability for violations against cultural values during armed conflict under the legislation of Ukraine and foreign states, as well as under regulatory legal acts of an international nature, are analyzed. Significant gaps in the state's preparation for the protection of cultural objects as of the beginning of full-

scale aggression are identified, and the need to adopt interdepartmental acts with clear algorithms for accounting, packaging, evacuation and preservation is substantiated. Attention is drawn to the fact that proper accounting of cultural values is the key to removing these illegal acts from the list of latent ones, as well as effectively proving the ownership rights of the Ukrainian people to the specified objects, which is confirmed by the judicial practice of foreign states considered in the work.

For the first time in domestic literature, a position has been formed on the correlation of the concepts of «war trophies» and «theft of cultural values» in occupied territories and in the zone of hostilities. The principle of «military necessity» has been analyzed and its inapplicability as a justification for the destruction of cultural values has been proven, and instead, the application of the international principle of «respect for cultural values» has been substantiated. Based on the study of the *Kriegsraison* doctrine (the primary source of the concept of «military necessity»), one's own understanding of this phenomenon has been formulated. The author expresses his own position, according to which one should rely on the international principle of «respect for cultural property», which provides for the obligation to refrain from harmful and destructive actions against culturally valuable objects (according to the 1954 Convention). The claims-based legal work in this area should be based precisely on the violation of this principle.

In addition, gaps were identified in the application of criminal liability for offenses against cultural property in terms of the absence of articles in the current criminal law that would provide for liability for a whole range of illegal acts against cultural property. Examples of norms of international law and criminal laws of other states are given, where separate articles and even sections are devoted to offenses against cultural property, in contrast to domestic criminal legislation.

The work is the first to comprehensively compare the current norms of the Criminal Code of Ukraine with the facts of illegal acts against cultural values in the occupied territories of Ukraine, in the zone of hostilities and on all territories of Ukraine committed by the aggressor state. It is established that the current articles of the Criminal Code of Ukraine do not provide for the proper qualification of acts related to cultural values in wartime. Thus, the norms that provide for liability for theft, robbery or intentional

destruction of property do not take into account the specifics of cultural values as objects with a special legal status. Collisions and gaps have been identified that lead to the actual impunity of persons who encroach on cultural objects during the war. In this regard, the need to supplement the Criminal Code of Ukraine with a separate article 438¹ «Crimes against cultural values in conditions of armed conflict» is justified, where liability should be provided for the destruction, damage, theft, illegal movement or other unlawful actions against cultural values during the war time. The specified crimes were classified and formulated into separate unlawful acts for the first time in domestic scientific literature, which became the basis for the creation of a prototype of Article 438¹ of the Criminal Code of Ukraine. Each act was analyzed according to the following criteria: confirmed facts of commission on the territory of Ukraine (whether on the entire territory of Ukraine, such as shelling, or only on occupied territories or in the zone of hostilities), recognition of such acts as unlawful under international law. Along with this, a corresponding analysis of the judicial practice of international courts allowed us to confirm the author's theory about precisely such a list of unlawful acts. Based on this, as well as a detailed analysis of the positive and negative developments of legislative practice in this area, the author constructed the provisions of Article 438¹ of the Criminal Code of Ukraine.

A study of the latest initiatives, agreements and programs for the protection of cultural values in the occupied territories at the date of writing was carried out. The practice of foreign countries in preventing criminally unlawful acts against cultural values during armed operations was studied, therefore, based on the shortcomings of preparation identified in the first days of a full-scale invasion and the positive practice of foreign countries, it was proposed to compile a National Inventory of Cultural Values, develop action plans and evacuation in emergency situations, etc.

The positive experience of foreign states was identified, which can be borrowed in order to improve the level of criminal and legal protection of cultural values in peacetime and during armed conflict.

The novelty of the dissertation work is associated with a comprehensive analysis of the protection of cultural values during armed conflict, which covers not only individual acts, but their entire set, and also analyzes not only the legislation on criminal liability, but

also the sectoral one in order to achieve the goal of ensuring the highest quality of comprehensive protection of cultural values during armed conflict and bringing the guilty to justice.

Thus, the dissertation research forms a holistic scientific concept of the criminal law protection of cultural values during armed conflict, combining theoretical generalizations, analysis of international practice and specific proposals for improving the legislation of Ukraine. The implementation of these developments will contribute to more effective protection of national and world cultural heritage, the establishment of Ukraine as a state that adheres to international humanitarian standards, as well as the restoration of justice in the context of crimes committed against cultural values during modern war.

Keywords: cultural values, cultural heritage, criminal law protection, armed conflict, war crimes, international humanitarian law, theft of cultural property, smuggling, destruction of cultural heritage, damage to cultural property, international cultural heritage law, restitution, Nicosia Convention, tribunal, penalty.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Голуб А.Є., Плисюк Н.М. Посягання на культурні цінності на окупованих територіях України в контексті міжнародних злочинів. *Університетські наукові записки*. 2020. №3–4 (75–76). С. 311–317 (особ. внесок – 50%).

URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/75-76_313-319

DOI: 10.37491/UNZ.75-76.32

2. Голуб А.Є. До питання правової категорії «культурні цінності» в контексті кримінальної відповідальності за посягання на них в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2025. Серія: Право. Випуск 87. Частина 3. С. 269–275.

URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325240>

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.40>

3. Голуб А.Є. Компаративний аналіз практики іноземних держав стосовно кримінальної відповідальності за пошкодження чи знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2025. № 6. С. 60–64.

URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/1656>

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2025.6.13>

4. Голуб А.Є. До питання додаткової криміналізації деяких злочинних діянь у зв'язку з ратифікацією Нікосійської конвенції. *Наукові перспективи*. №5 (59). 2025. С. 1087–1095.

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/24662>

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5\(59\)-1087-1095](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-1087-1095)

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Голуб А.Є. До питання правового регулювання незаконного поведіння з культурними цінностями на тимчасово окупованих територіях. Засади функціонування кримінальної юстиції. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 7–9.

6. Голуб А.Є. Правове регулювання захисту культурних цінностей від протиправних посягань в умовах збройного конфлікту. XXV щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 86–88.

7. Голуб А.Є. Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за міжнародним та вітчизняним законодавством. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В.П. Колгана). *Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 11–13.

8. Голуб А.Є. До питання воєнної необхідності в контексті захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту. Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 10 травня 2024 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 11–13.

9. Голуб А.Є. До питання криміналізації діянь, пов'язаних із посяганням на культурні цінності в умовах збройного конфлікту: причини та передумови. XXIX щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 27 березня 2025 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 32–34.

10. Голуб А.Є. Пошкодження та знищення культурних цінностей як виклик для України в умовах воєнного стану: Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття. *Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*

(м. Житомир, 12-13 грудня 2024 року). Житомир: Житомирська політехніка, 2024. С. 302-306.

11. Голуб А.Є. Проблеми правового захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту. Національна безпека України: виклики та реалії сьогодення: тези доп. учасників круглого столу (м. Вінниця, 31 жовт. 2025 р.): у 2 ч. / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. правових наук України. Вінниця: ХНУВС, 2025. Ч. II. С. 21-22.

ЗМІСТ

<i>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ</i>	14
<i>ВСТУП</i>	15
<i>РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ»</i>	28
1.1. Поняття «культурні цінності» та співвідношення його з поняттями «культурна спадщина», «культурне надбання»	28
1.2. Правове регулювання поняття «культурні цінності» в міжнародному та українському праві	41
Висновки до Розділу 1	63
<i>РОЗДІЛ II. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДІЯННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КУЛЬТУРНИМИ ЦІННОСТЯМИ, ВЧИНЕНІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ</i>	67
2.1. Крадіжка культурних цінностей під час збройного конфлікту в національному та міжнародному праві	67
2.2. Пошкодження чи знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту: аналіз нормативної бази та судової практики	89
2.3. Застосування кримінальної відповідальності за контрабанду культурних цінностей в Україні та в окремих зарубіжних державах в умовах збройного конфлікту	108
Висновки до Розділу 2	126
<i>РОЗДІЛ III. ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ</i>	131
3.1. Вдосконалення системи правового регулювання захисту культурних цінностей в Україні під час збройного конфлікту: кримінально-правовий аспект	131
3.2. Участь України в міжнародно-правовому регулюванні захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту	160
Висновки до Розділу 3	173
<i>ВИСНОВКИ</i>	176

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 185

ДОДАТКИ 217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Гаазька конвенція 1954 року – Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року

Перший протокол – Перший протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року

Другий протокол – Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року

ЄС – Європейський союз

КК – Кримінальний кодекс

КК України – Кримінальний кодекс України

Конвенція 1972 року – Конвенція ЮНЕСКО 1972 р. «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини»

МКС – Міжнародний кримінальний суд

Нікосійська конвенція – Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, відкритої до підписання 19 травня 2017 року в м. Нікосія

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність теми. Збройні конфлікти повсякчас були та залишаються способом відображення цінностей цілих держав та народів: чи для держави цінним у конфлікті буде розширення власних кордонів, чи захист прав та свобод людини та громадянина і власної землі від рук загарбників. Слід погодитися, що два критерії особливо впливають на бачення всього образу і спрямованості дій однієї зі сторін конфлікту: те, як ця сторона ставиться до цивільного населення та до культурної спадщини. Очевидно, що обидва ці критерії чітко визначають обличчя нашого противника на цій пекельній війні як агресора та країну-терориста. У своїх лекціях, до прикладу, відомий вчений та лектор Єльського університету Тімоті Снайдер відверто вказав, що ця війна має характер «оголошеного геноциду», оскільки йдеться не лише про винищення нації, її розпорошення та асиміляцію із російським світом, а й про пряму та відверту вказівку противника на це. Це, як додає він, виражається не тільки в неймовірній кількості жертв, великій кількості людей, які були примусово вивезені до РФ, а й систематичним знищенням музеїв, бібліотек, культурних пам'яток тощо [60]. Крім цього, масові руйнування українських міст і сіл та розграбування є ознакою рашистської політики та «деукраїнізації», що, як вказує В.К. Грищук, не є для України історично новим явищем, а лише черговою акцією геноциду [96, с. 150, 145].

Звісно, втрати цивільного населення, неймовірні трагедії, що відбувалися на території України з 2014 року, є неоціненними, немає змоги навіть частково в словах описати масштаб болю та втрат. Поки наші воїни захищають народ від винищення, ми все ж можемо зробити наш вклад у боротьбу з агресором, а саме: дослідити другий критерій і шляхи подолання негативних наслідків збройної агресії проти нашої країни в контексті захисту культурних цінностей нашого народу. Образ нападника дійсно виявляється тут досить чітко: культурні цінності руйнуються, пошкоджуються, вивозяться, спалюються не тільки випадково чи з метою отримання воєнної переваги, а й з метою культурного пригнічення нашого народу, ідеологічно-базованого винищення культурної спадщини, а також з метою подальшого продажу та

фінансування терористичних дій, що йменуються «спеціальна операція». Як вказує Д. О. Кошиков, історія свідчить, що культурна спадщина стає мішенню задля заподіяння шкоди самосвідомості та самому існуванню противника, а особливо в ситуаціях, коли агресор намагається знищити саму історичну та культурну ідентичність, що виражене в неприйнятті думок, ідей, поглядів [138, с. 49], та самого права на існування іншого народу. Як писав Ф. Бюньйон, директор Управління міжнародного права та співробітництва в рамках руху Міжнародного комітету Червоного Хреста, метою знищення пам'яток є «...вбивство душі людини, її історії, культури та релігії, щоб згодом стерти всі сліди її існування» [138, с. 49].

Як свідчить аналіз норм чинного КК України та судової практики, культурні цінності не мають достатньої кримінально-правової охорони, поруч із цим контекст збройного конфлікту в сфері захисту предметів культури не врахований взагалі. Зважаючи на постійні повідомлення про викрадення культурних цінностей, обстріли та пошкодження об'єктів культурної спадщини, вивезення їх з окупованих території державою-агресором, слід відзначити, що кількість кримінально протиправних діянь у цій сфері зростає.

Незважаючи на неймовірну актуальність захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту, наразі на теренах України відсутні ґрунтовні праці, що безпосередньо стосувалися б цієї теми. Окрім цього, відсутня також і національна судова практика з притягнення винних осіб до відповідальності за вчинення протиправних діянь щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Проблематикою кримінальної відповідальності за посягання на культурні цінності під час збройного конфлікту та дотичними кримінальними правопорушеннями займалися такі вчені як: М.О. Акімов, Т.М. Анакіна, Н.О. Антонюк, А.О. Винник, І.Б. Газдайка-Василишин, А.В. Іванець, Ю.А. Дорохіна, О.О. Дудоров, В.М. Захарчук, А.О. Йосипів, Т.Г. Каткова, Н. В. Кулакова, Д.О. Кошиков, О.М. Котис, Т. О. Комплектова, М.Й. Коржанський, С.А. Крушинський, Б.М. Криволапов, В. В. Кузнецов, І.І. Маринів, М.О. Міщенко, Р.О. Мовчан, В.В. Налуцишин, Т.І. Нікіфорова, Т.Б. Ніколаєнко, О.М. Омельчук, О.В. Острогляд, Н.М. Парасюк, Н.М. Плисюк, І.С. Похиленко, О.В. Процюк,

М.В. Самарчук, А.М. Соловйова, С.О. Сорока, В.Я. Тацій, В.І. Фаринник, Л. І. Шаповал, В.О. Шульга, І. В. Яковюк та інші, а також такі іноземні вчені як A.A. Adewumi, L.Arimatsu, R. Brown, R. Büchel, J. Blake, M. Choudhury, T. Desch, K. H. Govern, A. Jakubowski, J. Hoiça, A. Holzer-Kawałko, B. Isakhan, F. Kolitsch, A. Lawler, M. Petzet, J. Perot, F. Schipper, M. N. Schmitt, K. Wierczyńska та інші. Зазначені дослідження українських вчених мають фрагментарний характер та не розглядають усю сукупність правопорушень проти культурних цінностей під час збройного конфлікту або ж розглядають культурні цінності без контексту збройного конфлікту. Т.Г. Каткова здійснила найбільш глибоке дослідження цієї теми у своїй монографії «Правова охорона культурної спадщини в Україні» та однойменному дисертаційному дослідженні. Проте її дослідження було проведено в 2008 році, а також було зосереджено на поняттях «культурна спадщина» і «культурне надбання», на загальних положеннях правового регулювання цих об'єктів, а відповідальності присвячено лише один розділ монографії, яка скоріше зосереджена на майновій та адміністративній відповідальності. Крім цього, М.О. Міщенко також здійснила в 2014 році відповідне дисертаційне дослідження на тему «Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні» [151], проте недоліком цієї роботи є відсутність комплексного підходу до аналізу культурних цінностей та відповідальності за посягання на них, відсутність низки положень та новітніх доробок останніх років. Поруч із цим М.О. Міщенко в 2023 році було опубліковано монографію на тему «Охорона об'єктів культурної спадщини в нових суспільних реаліях: зміна концептів та пошук перспектив» [153], де йдеться мова переважно про сутність об'єктів культурної спадщини, їх облік в умовах воєнного стану та міжнародну співпрацю в контексті пам'яткоохоронних ініціатив та перспектив повоєнної відбудови України. Варто зауважити, що комплексного аналізу кримінально-правового регулювання культурних цінностей саме під час збройного конфлікту в Україні не здійснювалося.

Окрім цього, внаслідок значного громадського резонансу справ, пов'язаних із посяганням на культурні цінності, досліджені також і журналістські публікації, звіти наглядових місій та інші критичні матеріали. Відповідні ж дослідження зарубіжних

науковців мають досить глибоку базу знань, що може бути імplementована у практичну діяльність в Україні. Відтак наведене свідчить про актуальність обраної теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження спрямована на втілення в життя Рекомендацій парламентських слухань на тему «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні», схвалених Постановою Верховної Ради України від 14 травня 2019 року № 2716-VIII, а також спрямована на наукове дослідження в рамках адаптації українського законодавства до Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, відкритої до підписання 19 травня 2017 року в м. Нікосія (ратифіковано 25 лютого 2025 року) та Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року (ратифіковано 30 квітня 2020 року). Дисертацію виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Забезпечення прав людини у сфері боротьби зі злочинністю» (державний реєстраційний номер 0117U000106) та наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Метою наукового дослідження є формування цілісного теоретико-правового підходу до складу, видів та місця в системі кримінального права України протиправних діянь проти культурних цінностей під час збройного конфлікту. Для досягнення мети дослідження поставлені такі **завдання**:

- проаналізувати особливості використання терміна «культурні цінності» в наукових та законодавчих джерелах;
- визначити зіставлення термінів «культурні цінності» та інших дотичних термінів, таких як: «культурна спадщина», «культурне надбання» тощо;
- з'ясувати перелік об'єктів, які підлягають захисту як культурні цінності;

- визначити особливості правового регулювання охорони культурних цінностей в Україні та за кордоном;
- проаналізувати міжнародні угоди та інші правові акти, спрямовані на захист культурних цінностей під час збройного конфлікту;
- окреслити ступінь нормативно-правового захисту культурних цінностей від крадіжки під час збройного конфлікту;
- висвітлити можливості зміни рівня кримінальної відповідальності за крадіжку культурних цінностей на території здійснення військових дій;
- проаналізувати практику розгляду справ, пов'язаних із пошкодженням чи знищенням культурних цінностей під час збройного конфлікту, зіставити її із відповідними нормами в законодавстві зарубіжних країн;
- охарактеризувати контрабанду культурних цінностей під час збройного конфлікту як кримінально каране діяння;
- окреслити напрями розвитку законодавства у сфері захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту;
- визначити можливості дій України як держави на міжнародній арені у сфері захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту;
- створити алгоритм дій із захисту культурних цінностей на окупованих територіях України.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають у сфері охорони культурних цінностей під час збройного конфлікту в Україні.

Предметом дослідження є правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за кримінальним правом України.

Методи дослідження зумовлені об'єктом і предметом дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складала така методика: під час роботи над всіма розділами роботи застосовувався загальнонауковий діалектичний метод пізнання. У роботі застосовувалися загальнологічні методи, такі як: метод аналізу і синтезу (в розділі I для опрацювання положень іноземного законодавства та доктрини про поняття «культурні цінності» та синтезу власного визначення, а в наступних розділах під час аналізу практики притягнення винних до відповідальності

за правопорушення проти культурних цінностей і синтезу власних уявлень про кроки до вдосконалення чинного законодавства), узагальнення (використовувався протягом усієї роботи в частині узагальнення знань, позицій та досвіду з певних питань та генерації значущих висновків).

Широке застосування отримали загальнонаукові методи: історичний (в контексті дослідження сутності розуміння поняття «культурні цінності», «військова необхідність», «трофей» та «воєнна здобич» крізь роки, а також у рамках дослідження міжнародних конфліктів через призму захисту культурних цінностей у них), системний (дав змогу реалізувати засади комплексного аналізу українського кримінального законодавства та кримінального законодавства іноземних держав щодо культурних цінностей), аналогії (застосовувався у другому та третьому розділах цієї роботи для дослідження досвіду іноземних держав із можливими кроками України щодо захисту культурних цінностей на своїй території під час збройного конфлікту), а також прогнозування (в частині можливості ворога виправдати власні нищівні діяння проти культурних цінностей України «воєнною необхідністю» або отриманням «воєнних трофеїв»).

Компаративний метод використовувався з контексті порівняння практики іноземних держав, військових трибуналів та зафіксованих в Україні подій для подальшого узагальнення можливості додаткової криміналізації певних правопорушень.

Герменевтичний метод застосовувався в аналізі судових справ, розгляді збройних конфліктів минулого та сьогодення для виокремлення загальних тенденцій захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту, а також у дослідженні походження та сутності поняття «культурні цінності» та суміжних понять, їх тлумачення та місце в системі права.

Позиція автора дослідження ґрунтується на методологічних принципах наукової об'єктивності та неупередженості аналізу, критичного осмислення досліджуваного матеріалу, єдності логічного й історичного, світоглядного плюралізму.

Науково-теоретичною базою дисертації є наукові праці українських та зарубіжних учених з кримінального права. Нормативною основою дослідження є Конституція України, Кримінальний кодекс України, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, а також окремі міжнародно-правові акти та нормативно-правові акти зарубіжних країн. Емпіричну базу дослідження складає судова практика національних судів різних інстанцій, а також практика Міжнародного кримінального суду, трибуналів, судових установ різних держав.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним дослідженням кримінально протиправних діянь, вчинених щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту, в якому здійснюється доктринальний та прикладний аналіз чинного законодавства та практики України і іноземних держав. Зважаючи на це, новизна дослідження розкривається в таких положеннях:

Уперше:

1. Обґрунтовано потребу в заміні поняття «культурна спадщина» на поняття «культурні цінності», здійснено виокремлення загального та часткового щодо цих понять. Надано авторське визначення культурних цінностей, що сформоване на основі комплексного аналізу норм міжнародного та національного права, української та зарубіжної доктрини. Запропоновано ввести зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» в частині заміни поняття «культурна спадщина» більш широким поняттям «культурні цінності» для збільшення обсягу правової охорони таких предметів.

2. Комплексно проаналізовано всі кримінально протиправні діяння згідно з чинним КК України, що певною мірою стосуються захисту культурних цінностей через призму збройного конфлікту. На основі вказаного аналізу, а також нормативних актів та кримінальних кодексів зарубіжних держав щодо захисту культурних цінностей, судової практики та зафіксованих фактів порушень режиму захисту культурних цінностей на території України під час повномасштабного вторгнення, позитивних аспектів та недоліків законопроектної роботи після ратифікації Нікосійської конвенції запропоновано виокремити в розділі XX КК України статтю 438¹ («Протиправні діяння щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту»

(міждержавного чи внутрішньодержавного або воєнного стану або на окупованих територіях України»)).

3. Сформульовано визначення понять «крадіжка культурних цінностей під час збройного конфлікту», «контрабанда культурних цінностей під час збройного конфлікту» та «пошкодження чи знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту», що враховують специфіку вказаних діянь саме в контексті збройних дій та окупації. На основі цього запропоновано розмежувати склади протиправних діянь щодо культурних цінностей у мирний час та під час збройного конфлікту шляхом внесення змін до КК України (йдеться мова про вищезазначену статтю 438¹ («Протиправні діяння щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту (міждержавного чи внутрішньодержавного) або воєнного стану або на окупованих територіях України»)). Попередньо в науковій літературі не розмежовувалися поняття, до прикладу, «крадіжки культурних цінностей» та «крадіжки культурних цінностей під час збройного конфлікту»: автором через надання таких визначень наголошено на різниці вказаних явищ, що є суттєвою для правового регулювання.

4. Розмежовано крадіжку культурних цінностей з поняттями «трофей» або ж «воєнна здобич» задля належної кваліфікації кримінальних правопорушень проти культурної спадщини, включно з розслідуванням воєнних злочинів, пов'язаних із крадіжками чи знищенням культурних цінностей, а також здійснення позовної роботи щодо повернення вказаних цінностей до держави-володільця.

5. Класифіковано пошкодження та знищення культурних цінностей на окремі протиправні діяння, що зумовлено практикою іноземних держав та фактами протиправних діянь, зафіксованими міжнародними організаціями та правоохоронними органами на території України. Така класифікація має на меті охоплення нормами права всіх можливих виявів такого злочинного діяння в рамках збройного конфлікту. Відповідна класифікація відображена в запропонованих змінах до КК України (вищезазначена стаття 438¹ КК України) та є інноваційною в частині розуміння методів та способів вчинення таких злочинних діянь.

6. Проаналізовано сутність принципу «воєнної необхідності» та прослідковано розвиток доктрини *Kriegsraison* в контексті кримінальних правопорушень проти

культурних цінностей під час збройної агресії проти України, що в контексті культурних цінностей та збройного конфлікту в Україні здійснено вперше. Визначено власну позицію щодо сутності принципів «поваги до культурних цінностей» та «воєнна необхідність» для формулювання позиції у рамках міждержавних справ, що стосуються репарацій чи компенсацій за культурні втрати.

7. Здійснено систематизацію знань та практики Нюрнберзького трибуналу, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду щодо Малі (у справі Прокурор проти Ахмад аль-Факі аль-Махді) в контексті притягнення до відповідальності щодо пошкодження та знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту. Запропоновано алгоритм дій із фіксування та належного реагування на вчинення таких кримінально протиправних діянь. Визначено аспекти, що є ключовими в успішному здійсненні міжнародного кримінального судочинства у вказаних категоріях справ.

Удосконалено:

8. Положення щодо розмежування поняття «культурні цінності» (cultural values) з сутністю таких категорій, як: культурна спадщина (cultural heritage), культурна власність (cultural property), культурні об'єкти або предмети (cultural items), культурні товари (cultural goods) тощо. Визначено, що культурні цінності – найширше поняття з цього переліку, тому має використовуватись як основне в правотворчості та правозастосуванні.

9. Науковий підхід щодо ознак культурних цінностей, що, на відміну від усталеної практики переліку об'єктів культурної спадщини, дозволяють розширити коло предметів та нематеріальних об'єктів, що можуть підпадати під захист;

10. Підходи до трактування поняття «контрабанда» з урахуванням особливостей збройного конфлікту, що надалі знайшло відображення в запропонованих змінах примітки до статті 201 КК України;

11. Знання про сутність та види воєнних злочинів, зокрема розкрадання майна, що належить українському народові, а також вимоги міжнародного законодавства щодо караності певних діянь, що посягають на культурні цінності під час збройного конфлікту.

Набули подальшого розвитку:

12. Ідея про необхідність внесення змін до законодавства про захист культурних цінностей, а саме: конкретизації поняття «культурні цінності»; створення правових передумов належному обліку культурних цінностей; підготовка міжвідомчих актів щодо пакування та евакуації культурних цінностей у разі загрози збройного конфлікту.

13. Обставини відсутності належного правового регулювання крадіжки предметів культури, а саме кваліфікація крадіжки родових предметів прирівнюється до крадіжки унікальних невідтворюваних предметів мистецтва та історії, а також правова невизначеність у зіставленні статей 185 та 438 Кримінального кодексу України при кваліфікації крадіжок культурних цінностей в умовах війни. На основі законодавства та судової практики зарубіжних держав запропонована форма окремого правового регулювання протиправної крадіжки культурних цінностей, що передбачає внесення змін до чинного КК України.

14. Дослідження практики зарубіжних держав щодо превенції кримінально протиправних діянь проти культурних цінностей під час збройних дій, на основі чого запропоновано здійснити відповідні зміни до чинного українського законодавства.

15. Положення про міжнародне співробітництво України в контексті захисту національних культурних цінностей під час збройного конфлікту та в мирний час, а також позиція щодо реституції таких цінностей.

Практичне значення одержаних результатів.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у:

- *науково-дослідній сфері* – для поглиблення знань про сутність таких воєнних злочинів, як: посягання на культурні цінності, їхньої правової регламентації та векторів розвитку правозастосовної практики у цій сфері;

- *правотворчості*, а саме: як теоретико-правове підґрунтя для удосконалення кримінального законодавства про відповідальність за посягання на культурні цінності під час збройного конфлікту та підвищення рівня правової узгодженості норм чинного КК України;

- *правозастосовній діяльності* – в діяльності судових і правоохоронних органів щодо кваліфікації кримінальних правопорушень проти культурної спадщини, включно з розслідуванням воєнних протиправних діянь, пов’язаних із крадіжками чи знищенням культурних цінностей (Акт впровадження результатів дисертації у діяльність Головного управління національної поліції України в Хмельницькій області та Лист про впровадження результатів дослідження в Хмельницькій обласній прокуратурі (Додатки Б та В), а також у діяльності центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері культури для формування політик щодо обліку та збереження культурної спадщини, звітів до міжнародних організацій, підготовки позицій для міжурядових перемовин; у діяльності центрального органу виконавчої влади із забезпечення реалізації державної правової політики в рамках міждержавних справ, що стосуються репарацій чи компенсацій за культурні втрати; в діяльності центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин, під час підготовки доповідей до ЮНЕСКО, ООН, Міжнародного кримінального суду, дипломатичних нот;

- *навчальному процесі* – під час викладання дисципліни «Кримінальне право» в юридичних закладах освіти (Акт впровадження результатів дисертаційної роботи у навчальному процесі Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 31 жовтня 2025 року (Додаток Г), Акт впровадження результатів дисертаційної роботи в Інституті Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 05 листопада 2025 року (Додаток Д)), підготовки підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій.

Особистий внесок здобувача. Викладені у дисертації положення, що становлять новизну роботи, розроблені автором особисто. Усі сформульовані наукові ідеї та положення є авторськими. Особистий внесок дисертантки у науковій статті опублікованій у співавторстві з Н. М. Плисюк становить 50%.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи оприлюднені на всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема:

Міжнародна науково-практична конференція «Засади функціонування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року); XXV щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року); Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (присвячена пам'яті В.П. Колгана)» (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року); Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 10 травня 2024 року); Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття» (м. Житомир, 12-13 грудня 2024 року); XXIX щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 27 березня 2025 року); круглий стіл «Національна безпека України: виклики та реалії сьогодення» (м. Вінниця, 31 жовтня 2025 року). Крім цього, було здійснено Подання пропозицій до нового Кримінального кодексу України (через портал <https://newcriminalcode.org.ua/suggest>) щодо встановлення кримінальної відповідальності за низку правопорушень щодо культурних цінностей у разі збройного конфлікту (зміни до розділу 9.1. Проекту) (травень 2024 року).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки і практичні результати, отримані в процесі роботи над дисертацією, опубліковано в 4 наукових статтях у фахових наукових виданнях України, а також у 7 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінок, з якого основного тексту – 170 сторінок. Список

використаних джерел містить 238 найменувань і розміщених на 32 сторінках, 8 додатків розміщені на 23 сторінках.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ»

1.1. Поняття «культурні цінності» та співвідношення його з поняттями «культурна спадщина», «культурне надбання»

Базовим для розуміння сутності правової діяльності щодо охорони культурної спадщини та дієвих шляхів для правового захисту та охорони культурного надбання, застосування кримінальної відповідальності за протиправні дії щодо пам'яток культури в часи військових дій є визначення сутності поняття «культурні цінності» та суміжних понять. Під суміжними поняттями в цьому контексті ми розуміємо поняття «культурна спадщина», «культурне надбання», «культурні пам'ятки» тощо, з еквівалентними поняттями в міжнародному правовому полі.

Перш за все, слід розглядати базове поняття Конвенції 1954 року, в якій міститься поняття «cultural property» [13] (дослівно – «культурна власність»). У статті 1 цієї Конвенції визначено поняття «культурна власність» лише шляхом переліку об'єктів, що можуть ними стати. Зокрема, в цілях цієї Конвенції «культурною власністю» [народу] можуть вважатись:

- рухома та нерухома власність, яка становить велику культурну цінність (спадок) всіх людей, такі як: архітектурні монументи, мистецтво чи історія, неважливо при цьому, чи має цей об'єкт релігійне або світське забарвлення; археологічні пам'ятки; групи будівель, які разом становлять історичний чи мистецький інтерес; мистецькі витвори; манускрипти, книжки та інші об'єкти мистецького, історичного чи археологічного значення; а також наукові колекції, книжкові колекції чи архіви чи репродукції всіх пам'яток, описаних вище;

- будівлі, основним призначенням яких є виставка або зберігання рухомої культурної власності, визначеної в параграфі вище, зокрема: музеї, великі бібліотеки та депозиторії архівів, притулки, призначені для укриття у разі збройного конфлікту, рухомих культурних цінностей, визначених у параграфі вище;

– центри, які містять велику кількість культурної власності та можуть називатись «центрами, що містять пам'ятки» [13].

Варто відзначити, що в Конвенції 1954 року не віддається велике значення тому, релігійна чи світська це споруда. Фактично, якщо розглядати саме текст англійською мовою, немає навіть вказівки на власника таких речей, хоча саме поняття і містить поняття «власність» (property), що апріорі вказує на наявність власника у них. Це вперше, але не востаннє, коли нам трапилась різниця в трактуванні залежно від мови. Про власність як таку та можливого «власника» таких речей йтиметься далі.

Більшість законодавчих актів України також не містять визначення культурних цінностей, а йдуть шляхом перерахунку того, що може підпадати під цю категорію, тобто надається лише перелік таких об'єктів. Таким прикладом є закріплення практично ідентичного переліку об'єктів культурної спадщини, визначеної Конвенції ЮНЕСКО 1972 р. «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини», в українському Законі «Про охорону культурної спадщини», але національні визначення цього поняття будемо розглядати трохи нижче.

Тобто, по суті, визначення, надане в основному документі, який стосується теми нашого дослідження, а саме Гаазької конвенції, визначає об'єкти, що підлягають захисту в разі збройного конфлікту, певною власністю, що має мистецьке, історичне чи археологічне значення. Тому виникає питання: про чию власність йдеться? Народу? Нації? Суспільства чи міжнародної спільноти? Крім цього, варто звернути увагу саме на те, що ці об'єкти мають «мистецьке, історичне чи археологічне значення», тобто це: а) можуть бути об'єкти, створені як дуже давно, так і нещодавно створені; б) мають та не мають стосунку до певного історичного контексту, епохи, історії держави, на території якої/громадянином якої були створені. Тому, фактично, йдеться про широке коло об'єктів як забарвлених національною пам'яттю, так і таких, що не мають стосунку до історичних чи національних контекстів.

Конвенція 1972 року [130] ще один ґрунтовний акт міжнародного значення щодо захисту культурних цінностей, який визначає поняття саме «cultural heritage» – «культурна спадщина» (дослівно, як і в офіційному перекладі на сайті Верховної Ради). У цій Конвенції під «культурною спадщиною» розуміються:

1. Пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки;

2. Ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем, які є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки;

3. Визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології [130].

Джанет Блейк у своєму дослідженні щодо різного тлумачення поняття «культурні цінності» надає цитату більш раннього дослідження, де такі вчені, як: Протт і О'Кіфі – відзначають, що з багатьох причин різні конвенції та рекомендації мають те визначення, які підходить цьому акта як правовий інструмент; на цьому етапі неможливо досягти створення одного визначення, яке пасувало б всім контекстам його застосування [4, с. 63]. Так, дійсно, якщо подивитися на основні правові акти, що встановлюють певний правовий порядок поведінки з культурними цінностями (як-от: Конвенція 1954 року, Конвенція 1972 року, а також так само важлива Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року [14]), то можемо дійти висновків, що категорії (чи, швидше, як більш прийнято в актах міжнародного законодавства, переліки об'єктів), що спрямовані на функціональне вирішення питання «що охоронятиметься цими актами?», надто залежать від наповнення та галузевої спрямованості (митне право, податкове чи міжнародне гуманітарне право тощо) цього акта. Більше того, варто звернути увагу на те, що такі акти шляхом викладення переліку таких об'єктів долають низку проблем тлумачення, оскільки не звертаються, як науковці, до прикладу, до філософського трактування сутності культурних цінностей, а прагматично та чітко, без зайвих ускладнень та неоднозначних смислів визначають буквально, що культурними цінностями є, а що ними не є. Вважаємо, що тим самим функція цих визначень у нормативних актах вже є виконаною, додати нічого, а будування сенсів

та роздуми на тему сутності цього поняття слід залишити для науковців. До речі, українське законодавство в цій сфері пішло шляхом рецепції саме такої моделі надання визначення правовій категорії «культурні цінності», що має низку позитивних моментів, але про це трохи нижче.

Таким чином, в англійській мові та загалом у міжнародній практиці йдеться про такі поняття, як: «cultural heritage» (культурна спадщина) та «cultural property» (культурна власність). При цьому остання трапляється частіше, а також повсякчас вживається в Конвенції 1954 року, яка для нашого дослідження досить важлива. З цих визначень, наданих у Конвенціях, можна зробити лише один висновок: одна справа – встановлювати, що таке «культурна цінність», інша – відповідати на питання «з чого складається перелік культурних цінностей?». По суті, Конвенції опираються на практичну сторону питання, встановлюючи лише перелік об'єктів, проте, знову ж таки, не відповідає на питання: як цей об'єкт стає культурним надбанням? При цьому недоліками таких актів є те, що кожна конвенція, по суті, знову визначає цей перелік, немає уніфікованого. Тому, до прикладу, можлива ситуація, коли захист культурної цінності підлягає під дію декількох конвенцій згідно з ситуацією, що з нею склалася, проте цей вид не передбачений в одному з переліків. Звичайно, більшість пунктів таких переліків серед конвенцій збігається, але знову ж таки, це не відповідь на питання «що є?», а відповідь на питання «з чого складається?». Як ми зазначали вище, це має низку як переваг, так і недоліків.

Існує також французький відповідник цього визначення – поняття «patrimoine culturel», «valeur culturelle» або «héritage culturel». Здебільшого текстів ці поняття використовуються як синоніми, а самі дослідники розглядають ці об'єкти як певні культурні значення, матеріалізовані в роботах, практиках і традиціях, або ж шляхом тлумачення цих об'єктів у більш широкому значенні «культура» та «культурна ідентичність» [44, с. 16]. Так, у багатьох правових текстах ми бачили підхід до тлумачення культурної спадщини як об'єктів фізичного світу, а також нематеріальних об'єктів (як-от: традицій, мови, практик тощо), які мають велике соціальне значення. До прикладу, Пітер Стокінджер у своїй статті надає досить влучне порівняння з алмазом: якщо знайдений дорогоцінний камінь буде мати цінність вже в момент того,

як його знайшли, оскільки його цінність закладена в ньому природою, то культурній спадщині цінність повинен надати спостерігач, тобто цінність у культурному сенсі залежить лише від суб'єктивного значення, що надає цьому об'єкту матеріального чи нематеріального світу певний спостерігач у силу свого досвіду, історичного та народного споріднення тощо [55, с. 4-5]. Тому варто відзначити, що у французькому праві існує досить прогресивний підхід до тлумачення культурної спадщини та набуття такими об'єктами цінності.

У німецькій мові йдеться про спеціальне поняття «Kulturerbe» (дослівно – «культурна спадщина») або «Kulturwerte» («культурні цінності»). У найгрунтовнішому німецькомовному дослідженні поняття «культурна спадщина» Ернст-Райнер Хьорнст вказує на те, що слід у розумінні цього поняття відштовхуватися від тих самих англійських та французьких еквівалентів, розглядуваних нами вище [29, с. 23]. Цитуючи автора, слід вказати, що «зразковий список міжнародних та європейських конвенцій з охорони культурної спадщини показав, що все, що залишилося від суспільства, належить до культурної спадщини, наприклад, навіть унікальні культурні ландшафти Німеччини з їхнім безпрецедентним культурним розмаїттям як частина європейських культурних ландшафтів. Заслуговує на увагу ландшафт, який понад 100 років перебуває на пам'яткоохоронному та природоохоронному обліку» [29, с. 23]. Надалі дослідник вказує, що такі об'єкти слід розділити, а до культурної спадщини відносити лише об'єкти людської діяльності, які є значущими для людської історії, при цьому вказується на те, що такі об'єкти мають сприяти ідентичності німецького народу та мати освітню функцію.

На нашу думку, після аналізу вказаних підходів до понять «культурні цінності», «культурна спадщина», «культурне надбання» та їхніх відповідників в інших мовах можна дійти висновку, що для філософського та одночасно практичного розуміння сутності цього поняття слід виходити з іншого підходу. Так, у статті Цезара Гонсалеса-Переза та його колеги Цезара Парсеро-Убіна ми знайшли цікаву думку: «Культурна цінність – це те, що робить річ культурною спадщиною. Більшість речей є потенційними елементами культурної спадщини, але дуже мало є фактичними

елементами культурної спадщини» [24, с. 236]. Так, вчені розглядають співставлення понять «cultural value» та «cultural values» («культурна цінність» як якість важливості та значимості речі та «культурні цінності» як об'єкти, які мають певну культурну цінність). Дійсно, цінність об'єкта, як вказують вчені, визначається експертним та неекспертним шляхом. Перший пов'язаний з професіоналами, які або ж самостійно знайшли цей об'єкт (шляхом археологічних розкопок тощо), або ж ті, що шляхом застосування своїх експертних знань визначають це в рамках обліку чи експертизи. Другий пов'язаний з власним переконанням більшості. До прикладу, громада селища вважає свою церкву культурною цінністю, яка відображає їхню загальну ідентичність, є важливим і цінним для кожного представника громади [24, с. 236]. Так, розглянемо картини Марії Приймаченко, частина з яких була знищена вогнем внаслідок наступу військ РФ в лютому 2022 року в Іванкові на Київщині, де ці твори зберігалися в музеї [155]. Хоч і дослідники називають жанр художниці «примітивним мистецтвом», кожен з нас буде свідчити про те, що звірі художниці з її барвистих картин – один з образів дитинства кожного з нас. Так, і дослідники, і мистецтвознавці, та експерти погоджуються з думкою, що ці картини мають культурну цінність, а для кожного українця – це символ кольорового та яскравого, казкового та насиченого українськими народними елементами дитинства. Тому ці картини можуть називатися культурною спадщиною, бо мають неоспорювану культурну цінність.

Грунтуючись на цьому, ми і вважаємо за потрібне використовувати саме термін «культурна цінність», а не «культурна спадщина» чи «надбання» як основний, оскільки саме він відображає те, що ці об'єкти, незалежно від часу створення, мають цінність у культурному значенні. «Спадщина» чи «надбання», як ми зазначали вище, вказують скоріше на те, що це твори мистецтва (архітектурного, образотворчого, ужиткового тощо), які створені в далекому минулому (мається на увазі в минулому поколінні). Нашу думку в цьому контексті підтверджує Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27.10.2005 року, де у статті 2 вказано, що «культурна спадщина є сукупністю ресурсів, успадкованих від минулого, які люди, незалежно від своєї приналежності, вважають відображенням і вираженням своїх постійно мінливих цінностей, вірувань, знань і традицій. Вона

охоплює всі аспекти середовища, які виникли в результаті взаємодії в часі між людьми та місцями» [203]. Проте, на нашу думку, культурні цінності не обмежуються тим, що було створено в минулому, а й мистецтво сьогодення, як-от: інсталяції та картини відомих художників сьогодення, які творять на тему війни та національної ідентичності. Так, на розділення на культурні об'єкти минулих епох та сучасні культурні доробки вказують французькі дослідники: «Інструменти законодавства про культуру спочатку були зосереджені на двох сферах культурної спадщини та сучасної творчості, в руслі національних підходів у цій сфері. Однак ці інструменти еволюціонували в бік освячення більш антропологічного підходу до культури, який включає «всі форми творчості та вираження груп або окремих осіб, як у стилі життя, так і в їхній мистецькій діяльності». Цей ширший і горизонтальний підхід до культури з'являється в новому поколінні спеціальних правових інструментів культурного права» [44, с. 15]. Дійсно, нові акти спрямовані на більш комплексний підхід, розуміючи культурну спадщину як не тільки те, що створено в минулому, а й сучасне мистецтво.

Тому «цінність» – слово, яке найбільш відображає суть цих предметів, об'єктів, оскільки має стосунок до їхньої сутнісної характеристики, до їхнього значення для окремих осіб та країни загалом.

Крім цього, на нашу думку, не лише питання цінності для народу чи населення певної країни є одним із важливих у розумінні приналежності культурної цінності конкретному суб'єкту (власнику). Культурні цінності самі по собі, незважаючи на етнічну приналежність, мають цінність для всього світового співтовариства. Проте досить часто йдеться про те, що це є об'єктами власності конкретного суб'єкта (держави та її народу, народності тощо). Недарма в багатьох джерелах йдеться про «культурну власність» («cultural property»), оскільки в сучасному світі практично кожна культурна цінність є чиеюсь власністю (від держави та органів місцевого самоврядування до приватних осіб). Це означає, що такі речі, чи майно, чи майнові комплекси підпадають під правове регулювання країни-власника цих культурних цінностей, а також і під міжнародно-правове регулювання. Національне правове регулювання захисту культурних цінностей має велике значення для існування таких

цінностей та їх збереження, оскільки визначає спектр прав та обов'язків осіб щодо поводження з культурними цінностями, засоби захисту та їх охорони, а також відповідальність за порушення цих правил та особливий правовий статус цих об'єктів. Беручи під особливу охорону ці об'єкти, держава визнає їхній особливий статус та культурне й історичне значення. На міжнародному рівні такий облік здійснюється в рамках світових організацій із захисту культурних цінностей та шляхом створення списків, як-от: World Heritage List, International Register of Cultural Property under Special Protection та International List of Cultural Property under Enhanced Protection тощо.

Зважаючи на вищезазначене, вважаємо, що такі аспекти, як: дійсна цінність об'єкта, створення його в різні історичні періоди та сьогодення, а також особливе правове регулювання цих об'єктів згідно з національним правом за ознакою власності, – є основними критеріями, що вирізняють культурні цінності серед інших об'єктів. О. М. Котис досліджуючи додаток до Регламенту Ради Міністрів № 3911/92, де виділяється 14 категорій культурних цінностей (варто відзначити деталізованість цього списку, де є твори від пастелей та гуашей на будь-якому матеріалі до автомобілів та колекцій), які не можуть покидати територію ЄС без мінімального контролю, визначила низку критеріїв, які властиві всім культурним цінностям у цьому списку. Зокрема, йдеться про такі критерії:

1. Універсальність, предмет, який несе загальносвітовий інтерес (має цінність для усіх народів) [а також для окремого народу співдружності згідно з його національним законодавством про культурні цінності (коментар наш)];

2. Незамінність: неможливо створити абсолютно ідентичний зразок;

3. Унікальність, предмет повинен собою нести естетичне посилення;

4. Часовий критерій: до культурних цінностей належать ті предмети, що створені більш ніж 100 або 50 років тому;

5. Культурні цінності підлягають майновій оцінці і можуть бути віднесені до предметів матеріального світу (речей), тобто майновий критерій [137, с. 179].

Щодо перших трьох критеріїв ми не маємо сумнівів. Запитання залишається лише щодо часового відношення культурних цінностей, а саме те, що вона має бути

створена 50, а то і 100 років тому. До прикладу, роботи сучасного українського художника, Голови Національної спілки художників України, заслуженого художника України К.В. Чернявського були знищені окупантами в 2022 році в Центрі сучасного мистецтва Куїнджі (м. Маріуполь) та в Галереї Маріупольської філії НАОМА (м. Маріуполь) [168]. Ці полотна були створені в 2020 та 2021 роках, при цьому цінність цих картин, як і постаті К.В. Чернявського, для українського мистецтва та культури не оспорується. Тому питання залишається таким: якщо умовою захисту культурних цінностей є їх створення понад 50 – 100 років тому, то як тоді такі цінності та культурні об'єкти, як у прикладі, будуть захищатись від окупанта? Фактично, такі культурні твори підходять під звичайну категорію власності, що згідно з міжнародним гуманітарним правом в умовах окупації не може бути знищена чи забрана крім випадків воєнної необхідності. Факти мародерства та пограбувань росіянами захоплених територій бачив кожен, навіть і без прикладів, це загальновідомий факт, так само як і про цільове знищення майна приватних осіб та місцевої громади чи держави. Якщо відмежовувати культурні цінності, що були створені понад 50 років тому, та не надавати їм відповідного захисту за Конвенцією 1954 року, то йдеться про прирівняння родових речей, або ж навіть індивідуальних, та витворів мистецтва, що є частиною українського культурного простору, мають автора-українця та в майбутньому будуть частиною українського національного коду та народною спадщиною. Тому ми не погоджуємося з твердженням про «обов'язкову спадковість таких культурних творів», а вважаємо, що культурні цінності:

- а) можуть бути визначені по-різному залежно від сфери правового регулювання того чи іншого нормативного акта;
- б) мають у своїй сутності бути цінними в історичному, культурному, архітектурному, археологічному тощо, значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнані такими внаслідок експертного дослідження;
- в) мають бути незамінними та унікальними (неможливо створити абсолютно ідентичний зразок та предмет повинен мати естетичне посилення).

Варто також розглянути й суто українське законодавство та наукові дослідження з цього питання. Так, поняття «культурні цінності» в Кримінальному

кодексі України КК України використовується поряд із поняттям «об'єкти культурної спадщини» (ст. 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї», та ч. 2-5 ст. 298 КК України «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини») [141]. У самому КК України визначень немає. У Законі «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» визначено широкий перелік культурних цінностей, які є об'єктами матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України. Маються на увазі твори живопису, предмети історичного, музейного значення, рідкісні об'єкти, як-от: марки, монети, манускрипти, їхні колекції тощо [176]. Весь цей акт орієнтується саме на назву «культурні цінності», і вважаємо, що визначення, надане вище, фактично, досить комплексне та охоплює широкий обсяг об'єктів, вказуючи на те, що це об'єкти як матеріальної, так і духовної культури. Крім цього, варто відзначити Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України, в якій у пункті 30 розділу 2 надано досить лаконічне та чітке визначення: «Культурні цінності – об'єкти, що мають велике значення для культурної спадщини народів і відіграють важливу роль у духовному житті людей (пам'ятники архітектури та історії, твори мистецтва, релігійні або світські пам'ятники, археологічні об'єкти, музеї, бібліотеки, архіви, театри тощо)» [123].

Звісно, в актах законодавства міститься досить багато і вказівок на «культурну спадщину». Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» **культурна спадщина** – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. При цьому об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність [183].

Т.Г. Каткова у своїй монографії вказує на односторонність такого визначення: воно стосується лише нерухомих об'єктів та рухомих речей, що належать до цих нерухомих пам'яток, а отже, Закон не здійснює захисту рухомих речей [126, с. 18], що, на нашу думку, є раціональним та влучним зауваженням. Вчена зауважує, що положення Закону України «Про охорону культурної спадщини» торкаються лише охорони нерухомої культурної спадщини. Це обумовлене тим, що під час підготовки національного закону положення Конвенції ЮНЕСКО 1972 р. «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» були перенесені повністю. І знову ж таки, що ми зауважували вище: в Законі визначається культурна спадщина як сукупність об'єктів, що була успадкована, тобто апріорі неможливо визнати культурну цінність об'єкта, який був створений у недалекому минулому чи в сьогоденні. Тому, на нашу думку, така вказівка на «нерухомість» та «успадковану природу» цих речей не може звужувати об'єкти правового регулювання за цим Законом.

Щодо культурного надбання позиція ще більш розмита. Окрім цього, варто вказати, що визначень культурного надбання ні в літературі, ні в нормативних актах немає. Тому ми погоджуємося із використанням Н.В. Кулаковою цього поняття як такого, що включає культурну спадщину, а отже, й інші види культурних цінностей. За тлумачним словником надбання – це «те, що хто-небудь здобув», «здобуток», «результат роботи», «те, що нажито» [74, с. 709]. Аналогічно можна сказати, що норми права, наукові джерела у сфері права є надбанням правової спільноти, а отже, це є поняттям збірним.

Звичайно, в деяких роботах, зокрема Т.Г. Каткової, розглянуто і такі поняття як «скарб» та «пам'ятки історії та культури». Проте вважаємо, що на них зупинятися не варто, враховуючи те, що ці поняття є неефективними у використанні для висвітлення суті предмета нашого дослідження, а також є занадто вузькими поняттями, або ж поняттями, які є рудиментом радянського союзу та були прямо перекладені з правових джерел СРСР (йдеться саме про поняття «пам'ятки історії та культури»).

Крім цього, в літературі [230, с. 52] вживається поняття «предмет культури» та «національна цінність» як відголосок Директиви ЄС 2014/60/ЄС і статті 36 ДФЄС.

Зокрема, в самій Директиві вказується, що «предмет культури» означає предмет, який до його незаконного вивезення з території держави-члена або після такого вивезення згадана держава-член класифікувала чи визначила як такий, що належить до «національних цінностей, які мають художню, історичну або археологічну цінність» відповідно до національного законодавства або адміністративних процедур у розумінні статті 36 ДФЄС» [99]. Таким чином, фактично, національними цінностями в розумінні цих міжнародних документів, судячи з вказаного в них, є предмети, які «мають художню, історичну або археологічну цінність». Зрозуміло, що в контексті Європейського Союзу можна, як і випадку національного та загальноєвропейського громадянства, дивитися на культурну цінність у контексті не тільки того, чи є вона цінною для загальноєвропейського товариства, а й в контексті кожної із національностей співдружності. Так, до прикладу, культурні цінності Італії є її національними цінностями, хоча і охороняються як національними правилами, так і загальноєвропейськими. Таким чином, цікаво, як саме вказується на національну цінність у такому базовому та основоположному документі, як ДФЄС.

Також, звичайно, не можна оминати і визначення культурної цінності як товару, оскільки, до прикладу, як вказує В.О. Шульга, Регламент № 3911/92 Ради Міністрів ЄЕС про експорт культурних товарів від 09 грудня 1992 року оперував таким поняттям, як «культурні товари», зміст якого розкривався в додатку і охоплював чотирнадцять категорій культурних цінностей, передбачаючи процедуру їх вивезення за межі території Європейського Союзу [229, с. 82].

Загалом, В.О. Шульга звертає увагу на те, що в міжнародних документах немає єдиного визначення поняття культурних цінностей. Термін «культурні цінності» та його еквіваленти в міжнародних актах може набувати змісту, залежно від мети та цілей конкретного міжнародного акта. Зважаючи на це, як вказує авторка, під час імплементації таких норм у національне законодавство слід звертати увагу на контекст використання того чи іншого поняття для якісного застосування вказаних норм у національному праві [231]. Дійсно, ми погоджуємось з думкою вченої. При цьому неправильне використання того чи іншого терміна може значно звузити коло об'єктів під захистом певної правової норми. Так, слід розуміти, що культурні

цінності (cultural values) – найширше поняття, на нашу думку, з переліку. Воно включає культурну спадщину (cultural heritage) як поняття, яке тісно пов'язане із історичним та спадковим набуттям, і охоплює лише об'єкти, які були створені значний час тому; культурну власність (cultural property) як поняття, яке виражає приналежність об'єкта до певного права власності, при цьому має грошовий еквівалент (тобто певну оцінку); культурні об'єкти або предмети (cultural items) – це комплексні або одиничні, рухомі чи нерухомі цінності самі по собі, які мають важливе значення в культурному, історичному, археологічному тощо, контексті (тобто поняття дає вказівку на конкретний предмет чи об'єкт, що перебуває під охороною); культурні товари (cultural goods) – поняття вказує саме на обіг такого об'єкта і одночасно його цінність порівняно із звичайними родовими об'єктами тощо. У сучасній науці кримінального права України науковці не дають подібних визначень, а досліджують лише поняття «культурна спадщина» та «культурні цінності».

Аби охарактеризувати цю позицію, слід здійснити певний практичний аналіз. Так, якщо, до прикладу, картина художника може бути як товаром, власністю, так і предметом тощо, і обов'язково, звичайно ж, культурною цінністю. Інший приклад – петриківський розпис, який, безумовно, є великою культурною та історичною цінністю для нашого народу і який охороняється як законом, так і ратифікованою Україною Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини. Такий розпис явно не може бути ні товаром, ні об'єктом чи предметом, а лише культурною спадщиною та культурною цінністю. Так можна проаналізувати безліч об'єктів, але висновок буде один: який би за характером не був об'єкт, як би не комбінувалися його характеристики, але все одно будь-який такий об'єкт буде культурною цінністю, що доводить тезу про те, що це найширше поняття із вказаного переліку, а також максимально відображає сутність цих предметів чи явищ.

Отже, ми погоджуємось, що слід в окремих правових актах, які спрямовані на імплементацію міжнародно-правових норм, вказувати різні поняття залежно від мети акта та контексту та конкретних об'єктів, які підпадають під охорону. Водночас слід уніфікувати розуміння цих понять, оскільки чітке розуміння ієрархії та значення цих категорій дає можливість забезпечити максимально повне коло тих чи інших

культурних цінностей. На наше переконання, для розширення переліку об'єктів правового регулювання слід витіснити з правового поля поняття «культурна спадщина» (навіть у самій назві Закону України «Про охорону культурної спадщини») і замінити його (додавши відповідне визначення в саму назву Закону України «Про охорону культурної спадщини» та статтю 1 цього Закону) більш широким поняттям «культурні цінності» в такому розумінні: «Культурні цінності – це широке коло об'єктів, що мають цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнана такою внаслідок експертного дослідження, є незамінними та унікальними (неможливо створити абсолютно ідентичний зразок та предмет повинен собою нести естетичне посилення), які можуть бути як рухомими, так і нерухомими, а також мати та не мати вартісну оцінку (є об'єктами нематеріальної культурної спадщини та матеріальної)». Така прискіпливість до чіткого визначення поняття «культурні цінності» зумовлена тим, що навіть при додатковій криміналізації діянь, пов'язаних із посяганням на культурні цінності (про що ми будемо говорити в наступних розділах цієї роботи), виникає потреба в чіткому означенні об'єкта та предмета таких кримінально караних діянь, а звуження такого переліку предметів шляхом застосування, до прикладу, більш вузької категорії «культурна спадщина», на нашу думку, може стати передумовою незахищеності багатьох культурних цінностей.

1.2. Правове регулювання поняття «культурні цінності» в міжнародному та українському праві

Перша спроба уніфікувати норми щодо захисту культурних цінностей під час військових дій була зроблена в 1874 році у Брюссельській декларації права війни, яка передбачала відповідальність за умисне руйнування культурних цінностей. А в 1907 році на II Гаазькій конференції вже були сформульовані міжнародно-правові норми в Положеннях про звичаї сухопутної війни. У цих положеннях було передбачено, що сторони повинні зробити все можливе, щоб захистити культурні цінності. Зокрема,

не тільки визначалася заборона руйнувати культурні пам'ятки без воєнної необхідності, але і вказувався порядок поводження з культурними цінностями в процесі ведення бойових дій чи облоги. Так, згідно з статтею 27, під час облог і бомбардувань належить ужити всіх необхідних засобів щоб вберегти, наскільки можливо, храми, будівлі, що служать цілям науки, мистецтв та благодійності, шпиталі й місця, де зібрано хворих і поранених, за умови, що такі будівлі й місця не служили водночас воєнним цілям. Піддані облозі зобов'язані вирізнити ці будівлі особливими примітними знаками, щодо яких ті, що піддають місто облозі, мусять бути завчасно поінформовані [129]. Фактично, це було перше фіксування на міжнародному рівні положення про заборону ураження та пошкодження культурних цінностей без воєнної необхідності. Надалі ці положення перетікають і в інші міжнародні акти. Безумовно, як вказує В. Криволапов, це був певний прорив, але очевидно, що суспільство вимагало укладення універсального міжнародного акта, який детально регулював би захист культурних цінностей під час збройних конфліктів [139, с. 100].

Ідея створення спеціалізованої конвенції про захист культурних цінностей пов'язана з ім'ям відомого художника і філософа Миколи Реріха. Під час I Світової війни він започаткував роботу зі створення такого акта. За допомогою французького юриста-міжнародника Г. Шклявера і професора Лапраделя в 1929 році був підготовлений документ, який отримав назву Пакт Реріха [139, с. 100]. Фактично, Пакт Реріха, «Червоний Хрест Культури», став першим актом, який прямо проголошував повагу до культурних цінностей [101]. На відміну від попереднього акта – Положень про звичаї сухопутної війни, – він мав більш декларативний характер та встановлював поняття «поваги» до культурних цінностей і не містив застережень про «воєнну необхідність», що є, звичайно, перевагою, оскільки, незважаючи на бойові дії, сторони конфлікту однаково мали з всією повагою ставитися до цих об'єктів. О. Леонідова вказує на такі позитивні положення цього Пакта, який відрізняє його від попередніх і наступних, зокрема: визначення досить широкого колу об'єктів, що підпадає під охорону такого акта; ці положення можуть застосовуватись як у воєнні, так і у мирні, що визначає універсальність такого акта; вперше визначення спеціального захисного знаку; визначає вищу цінність об'єктів культури над воєнною

необхідністю; передбачено механізм оскарження дій порушника режиму охорони культурних цінностей [148, с. 137].

Дійсно, спеціальний знак, перевага культурної цінності над воєнною необхідністю, широке коло об'єктів – це беззаперечні переваги цього акта. Проте варто відзначити, що те, що положення акта універсальні – як для мирного часу, так і для військового конфлікту – це захмарна ціль, оскільки реалії війни говорять про зовсім інше: неможливо зберігати основні цінності держави та функціонувати так само протягом ведення воєнних дій, як під час мирного життя. Тому Микола Реріх діяв, перш за все, як митець, як людина творча, не враховуючи нюансів та жорстокості війни. Тому, на нашу думку, правове регулювання та охорона культурних цінностей у мирний та воєнний час повинні бути розмежовані, навіть якщо йдеться про розмежування в межах одного правового акта. Проте варто відзначити, що Пакт Реріха став основою створення новітнього міжнародно-правового регулювання у сфері захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Європейська спільнота завжди прагнула до забезпечення ефективного правового регулювання захисту культурних цінностей, що знайшло відображення в таких рамкових правових актах, як:

- Європейська культурна конвенція від 19 грудня 1954 року, згідно з якою Договірні Сторони повинні сприяти пересуванню та обміну предметами, що мають культурну цінність, розглядають культурні цінності, що передаються під їхній контроль, як невід'ємну частину загального культурного надбання Європи та вживають належних заходів для їх захисту (Council of Europe, 1954);

- Європейська конвенція про правопорушення щодо культурних цінностей від 23 червня 1985 року (Council of Europe, 1985), що передбачає вжиття заходів, що сприяють співпраці у запобіганні правопорушенням, пов'язаним з культурними цінностями, співробітництво держав з метою їх повернення, вжиття заходів з метою застосування адекватних заходів покарання за правопорушення, що стосуються культурних цінностей;

- Конвенція про захист архітектурної спадщини Європи від 03 жовтня 1985 року (Council of Europe, 1987), яка передбачає вжиття встановлених заходів щодо охорони археологічної спадщини та проведення політики у сфері їх збереження;
- Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини від 16 січня 1992 року (Council of Europe, 1995.), що сприяє комплексному збереженню археологічної спадщини, протидіє незаконному обігу елементів археологічної спадщини;
- Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27 жовтня 2005 року (Council of Europe, 2011) [238, с. 209] тощо.

Основними правовими актами міжнародного поля, що мають стосунок до теми нашого дослідження, – це Конвенція 1972 року та Конвенція 1954 року. Остання якраз і стала здобутком міжнародної спільноти, що увібрала всі позитивні надбання в цьому плані Пакта Реріха, звичаїв сухопутної війни та інших. Звичайно ж, вона стала наслідком низки кровопролитних війн першої половини XX століття, актів правозастосування, реалізації міжнародної судової практики на цьому підґрунті та створення міжнародних організацій. В. І. Акуленко серед передумов укладення Конвенції 1954 року називає вироки трибуналів, підписання статуту ООН, ухвалення низки Женевських конвенцій та активізацію антивоєнних рухів [66, с. 127]. У своїй преамбулі сама конвенція має посилення на Гаазькі конвенції 1899 року та 1907 року та Вашингтонський Пакт 1935 року [13] (мається на увазі Пакт Реріха, оскільки він був підписаний саме у Вашингтоні).

Суттєвими положеннями стало те, що в самій же преамбулі цього акта вказується на те, що «шкода, нанесена культурним цінностям однієї країни, є шкодою, нанесеною всьому світовому співтовариству, оскільки кожен народ вкладається в розвиток світової культури» [13]. Крім цього, і найкращі положення Пакта Реріха про повагу до культурних цінностей перейшли і в конвенцію, навіть ще більш удосконалені та чіткі, з більшою конкретизацією сутності «поваги». Також новелою є те, що правовий режим захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту поширюється згідно з Конвенцією на будь-який збройний конфлікт, незалежно від того, чи це проголошена війна, будь-який локальний конфлікт, громадянська війна чи

антитерористична операція. Б.М. Криволапов вказує також на те, що ця Конвенція застосовується при «частковій або повній окупації» [140, с. 276].

Окрім цього, на нашу думку, вартує відзначення як позитивного надбання чітке означення предметів, що вважаються культурними цінностями в розумінні цієї конвенції та підпадають під її охорону. Так, згідно зі статтею 1 Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 14 травня 1954 року **культурними цінностями є:**

(А) цінності, рухомі чи нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як: пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні розташування, архітектурні ансамблі, визначені як такі, що представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій цінностей, зазначених вище;

(В) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а), такі як: музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження в разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а);

(С) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (а) і (б), так звані «центри зосередження культурних цінностей» [13].

Насправді, більшість вчених звертають увагу саме на визначення культурних цінностей у цій Конвенції, оскільки це визначення – основний орієнтир у розумінні того, які об'єкти підлягають охороні згідно з Конвенцією 1954 року. Так, дійсно є, оскільки один із основних критеріїв дії нормативно-правового акта – це визначення чітких об'єктів та правовідносин, на які поширюється дія його норм. Проте ще одним аспектом є дія нормативно-правового акта та юридичні факти, які породжують правовідносини, що регулюються цим актом. І хоч сама назва Конвенції нашою думкою, що дія акта обмежується часом здійсненням воєнних дій та частково після, проте стаття 3 цієї Конвенції, на яку вкрай важливо звернути увагу, вказує, що захист культурних цінностей від негативного впливу збройного конфлікту здійснюється ще

до настання самих військових дій [13]. Це є критично для життя культурних цінностей і виживання протягом збройного конфлікту. На жаль, на момент початку вторгнення, хоч і інформаційна політика серед населення про можливий початок воєнних дій велася, щодо культурних цінностей жодних роз'яснень не здійснювалося. На 24 лютого не було готово жодного документа та алгоритму дій: у музеях та установах управління культурними цінностями та архітектурними комплексами були відсутні матеріали для упаковки, транспортування та збереження культурних цінностей. Як вказує Український центр культурних досліджень, «25 лютого 2022 року він оприлюднює інструкції 2014 року щодо музейних фондів, бібліотек тощо за підписом Є. Нищука, враховуючи відсутність інших документів» [113]. Фактично, йдеться про Інструкцію з організації обліку музейних предметів [122], прийняту в 2016 році як наслідок ухвалення Положення про музейний фонд, низки актів Кабінету Міністрів України і яка стала наслідком припинення дії відповідних радянських інструкцій. Тобто фактично, з моменту проголошення Незалежності України та аж до 2016 року українські музейники користувалися радянськими положеннями та інструкціями з музейної справи, а на момент повномасштабного вторгнення не було жодного акта, який регулював би питання локального алгоритму для кожного музею зі збереження, обліку та переміщення музейних фондів, хоча військові дії на території нашої держави відбуваються ще з 2014 року.

Щодо матеріалів для упаковки та збереження показовим є той момент, коли почалася повномасштабна кампанія з обгортання пам'ятників захистом у різних містах України. До прикладу, в Києві, за даними видання «Українська правда», з перших днів повномасштабного вторгнення пам'ятники почали обгортати захисними сітками, закривати дошками та мішками з піском. Тоді Київська міська рада закликала представників будівельного бізнесу долучитися до заходів збереження київської культурної спадщини [154]. Окрім цього, згідно з офіційним сайтом ЮНЕСКО [20], позначення культурних цінностей особливою емблемою «синій щит», яка визначена Конвенцією 1954 року як основною позначкою, що захищає об'єкт від пошкодження та руйнування, почалося «цих вихідних», тобто вже на початку березня 2022 року (дата публікації – 8 березня 2022 року). Дія норм, а саме захист та повага до

культурних цінностей, повторюємо фактично статтю 3 Конвенції 1954 року, здійснюється не тільки в період збройного конфлікту, а й до нього. Йдеться про чіткий облік культурних цінностей, маркування, підготовку як правову, так і матеріальну: підготовка правової основи обліку, збереження, переміщення та подальшого зберігання культурних цінностей, порядку фізичного захисту культурних об'єктів, а також, по суті, саму підготовку матеріалів для укріплень тощо. Розуміємо, що недоцільно зберігати на складі музею також купу мішків із піском чи фанери та плівки, але мінімальний запас повинен бути забезпечений, як не на самому об'єкті охорони, так у відповідних складах.

Це звертає на думку про комплексність підходу до реалізації норм цієї Конвенції, оскільки безліч заходів збереження можуть здійснюватися і під час ведення військових дій, так і до та після них. Фактично, нами окреслено зараз лише в загальних рисах неготовність країни до збереження своїх культурних цінностей ні в матеріальному, ні в нормативно-правовому контексті. Якби так само серед музейників була проведена робота та надано відповідні матеріали, ми могли б вберегти багато культурних цінностей, які наразі втрачені. Тому, на нашу думку, слід здійснити якісні зміни в законодавстві шляхом створення міжвідомчих актів, що міститимуть чіткі вимоги щодо обліку культурних цінностей, їх збереження, пакування та евакуації в разі початку збройного конфлікту. Зважаючи на те, що ці акти правового регулювання не є предметом нашої роботи, не будемо зосереджуватися на них.

Стаття 4 Конвенції 1954 року є ключовою в розумінні реалізації захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту, оскільки визначає сутність «поваги до культурних цінностей», їх збереження та обов'язкову умову, за якої положення цієї статті можуть бути порушені. Так, «Високі Договірні Сторони зобов'язуються поважати культурні цінності, розташовані на їхній власній території, а також на території інших Високих Договірних Сторін, забороняючи використання цих цінностей, споруд для їх захисту та безпосередньо прилеглих до них ділянок з метою, які можуть призвести до руйнування або пошкодження цих цінностей, у разі збройного конфлікту і утримуючись від будь-якого ворожого акта, спрямованого

проти цих цінностей. Зобов'язання, зазначені в пункті 1 цієї статті, можуть бути порушені тільки у випадку, якщо військова необхідність вимагає такого порушення» [13].

Низка дослідників говорить про чітке розмежування поняття «захисту культурних цінностей» згідно з цим актом на два компоненти, зокрема І. В. Яковюк та Т. М. Анакіна вказують на такі контексти цього поняття: позитивний, так звана охорона культурних цінностей (ст. 3), та негативний, так звана повага культурних цінностей (ст. 4). Охорона здійснюється в мирний час шляхом вчинення належних дій з організації маркування, укриття тощо, а повага відповідно належить до часу збройного конфлікту та передбачає зобов'язання всіх сторін конфлікту утриматись від дій, що шкодять культурним цінностям [237, с. 88]. Зважаючи на описане нами вище (щодо кількості знищених культурних цінностей), то в нашого противника немає жодної поваги до культурних цінностей, а також, на жаль, немає і надії на те, що противник розцінює ці культурні цінності не тільки такі, що належать відокремленому від нього народові, українцям, а й взагалі має якусь цінність, крім грошової, а то й інколи й останньої не має. Поруч із цим варто вказати, що відсутній і позитивний аспект цього поняття, тобто відповідний режим захисту культурних цінностей, який відмежовує їх від звичайного майна чи інших об'єктів права власності.

Повертаючись до Конвенції, то, крім цього, фактично, вона вводить поняття «воєнної необхідності», яка є каменем спотикання багатьох судових процесів та є критичним для обґрунтування законності чи незаконності переміщення, пошкодження чи знищення культурних цінностей. В міжнародному гуманітарному праві немає більш контроверсійного принципу, ніж принцип воєнної необхідності, на що вказує багато дослідників, зокрема Майкл Н. Смітт в есе «Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance» (*Воєнна необхідність та гуманність у міжнародному гуманітарному праві: дотримуючись делікатного балансу*) – переклад наш) [37, с. 794]. Варто вказати, що цьому принципу передувала німецька доктрина «Kriegsraison geht vor Kriegsmanier», тобто дослівно воєнна необхідність виправдовує будь-які засоби і методи її ведення. Ця доктрина

була сформована в німецьких правових текстах ще до 20 століття, а потім трансформувалась у так звані принципи «Kriegsraison» професора Карла Людера (Carl Lueder). Ця теорія визначалась тим, що воєнна необхідність, тобто використання повної сили проти супротивника можлива у двох випадках – у ситуації крайньої необхідності (зادля отримання воєнної переваги) та у ситуації «відплати» (тобто не можна вимагати від другої сторони конфлікту безумовної гуманності та виконання всіх принципів права, якщо перша сторона постійно ці права та принципи порушує). Цікаво, що ця доктрина вилилась в Німецький воєнний звіт законів 1902 року, де було чітко вказано, що у війні повинен бути знищений не тільки противник, але всі його інтелектуальні та матеріальні ресурси [33, с. 13 (21)]. Цитуючи ґрунтовного дослідника цього принципу Ф.-В. Коліча, «у контексті I Світової війни стверджується, що депортацією цивільних осіб як робітників, вбивством заручників, бомбардуванням незахищених міст і знищенням художніх галерей, історичних пам'яток, а також навчальних будівель німецькі війська порушили закони війни і використовували доктрину Kriegsraison як спробу виправдати свої дії. З іншого боку, стверджується, що Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії також застосовувало доктрину Kriegsraison, зупиняючи та захоплюючи судна з продовольчими ресурсами, щоб забезпечити виконання ембарго проти Німеччини. Ці акти порушували закони війни, оскільки ембарго не тільки вплинуло на німецькі збройні сили, але й спричинило голодну смерть цивільного населення з метою перемогти таким чином ослаблену Німеччину у війську» [33, с. 14 (22)]. Це для нас є цікавим прикладом, оскільки, незважаючи на дію зараз іншого принципу співвідношення цілей та засобів ведення бойових дій, все ж деякі елементи Kriegsraison на сьогодні зберігаються; і не тільки йдеться про українсько-російську війну, але й про інші міжнародні конфлікти, до прикладу, палестинський. Тобто фактично діє інше правове положення щодо доцільності та виправдання тих чи інших воєнних заходів, проте порушення його стається дуже часто, що ми на власні очі можемо бачити (зокрема, говорячи про такі міста, як: Маріуполь, Авдіївка, Буча) активне знищення культурних пам'яток, житлових будівель та інфраструктури Києва, Одеси, Харкова тощо, геноцид людей у Бучі, Ірпіні, в Херсонській області, Маріуполі

тощо. Навіть відступаючи, ворог намагається знищити всі залишки культури, знешкодити якнайбільше мирних осіб. Чи не є це прямим доказом того, що рф керується не нормами міжнародного права, а скоріше нещадною Німецькою доктриною, сформованою ще до ХХ століття і давно визнаною неприпустимою?

Що ж до альтернативного принципу, який був імплементований всезагально вже після I Світової війни, то йдеться про «Принцип воєнної необхідності», що вперше був викладений у Кодексі Лібера 1863 року (за ім'ям Франсіса Лібера, політолога, що сформував цей акт як перший акт визначення чітких кордонів та засобів ведення війни у США) [37, с. 801], який потім став основою для Гаазької конвенції та інших міжнародних актів. Досі визначення, надане в Кодексі Лібера, є чи не єдиним визначенням воєнної необхідності: це сукупність тих заходів, які є необхідними для забезпечення завершення війни та які є законними відповідно до сучасного права та звичаїв війни. Кодекс Лібера спрямований на «забезпечення кінця війни» і таким чином можуть застосовуватися лише заходи, що є «незамінними» для досягнення мети та що потенційно можуть призвести до «кінця війни» [33, с. 25 (33)]. Тобто законність та ціль (завершення війни) є ключовими у визначенні воєнної необхідності.

Цікавою у цьому контексті є практика, оскільки все ж «воєнна необхідність» – досить нечітка дефініція і у визначенні, чи була в певному випадку застосована відповідна цілі сила, немає чітких критеріїв оцінювання, а покладатися, по суті, потрібно на суддівське рішення. У цьому випадку класикою є суди щодо військових злочинців, які відбувалися після II Світової війни. У «Справі заручників» (United States of America vs. Wilhelm List, et al. (Hostage Case)) німецькі генерали стверджували, що «військова необхідність виправдовує такі дії, як репресальні вбивства цивільних осіб під час окупації та розграбування. Американський військовий трибунал відхилив цей аргумент, зазначивши, що військова необхідність дозволяє воюючій стороні, відповідно до законів війни, застосовувати будь-які кількості і вид сили, щоб змусити противника повністю підкоритися з найменшими можливими витратами часу, життя та грошей.... Це дозволяє знищити життя озброєних ворогів та інших осіб, чиє знищення неминуче через збройні конфлікти

війни..., але він не дозволяє вбивати невинних жителів з метою помсти чи задоволення бажання вбивати. Знищення власності, щоб бути законним, повинно бути обов'язково зумовлене потребами війни. Знищення як самоціль є порушенням міжнародного права. Має бути якийсь розумний зв'язок між знищенням майна та подоланням сил противника» [37, с. 797]. У цій цитаті нас цікавить два пункти:

1. Слід «застосовувати будь-яку кількість і вид сили, щоб змусити противника повністю підкоритися з найменшими можливими витратами часу, життя та грошей», тобто все ж доктрина військової необхідності може мати вказівку на «будь-яку кількість та вид сили», і ще й не з метою завершити війну, а «змусити противника підкоритись» (навіть це формулювання має інше забарвлення, навіть якщо йдеться про підкорення з метою завершення конфлікту). Крім цього, життя особи ставиться нарівні із часом та грошима, що для особистих цінностей автора цієї роботи є неприпустимим.

2. «Не дозволяє вбивати невинних жителів з метою помсти чи задоволення бажання вбивати.... [не дозволяє] неправового знищення власності» – це для нас є прямою вказівкою, що те, що відбувалося та відбувається повсякчас в окупованих містах та на всій території України, ніщо інше, як порушення принципу воєнної необхідності.

Доктрина військової необхідності має охоплювати режим «поваги до культурних цінностей», визначений у Конвенції. Повинен бути якийсь розумний зв'язок між знищенням музею Марії Приймаченко та воєнними цілями, але ж наразі ми його не бачимо. Повинне бути якесь свідоме і розумне пояснення цілей бомбардування Драмтеатру в Маріуполі, де ховалися мирні жителі, Київського музею Ханенків, чи руйнування Херсонського краєзнавчого музею, чи грабунок з музеїв, присвоєння картин, палаців та їх варварської реставрації. Ми не бачимо іншого пояснення, крім того, що фактично в голові військового командування та пересічних солдат армії ворога присутні лише помисли, що відображають скоріше доктрину *Kriegsraison*, а то і взагалі цінності варварської доби. Насправді, цінність культури відображається в цих матеріальних та нематеріальних об'єктах, саме вони передають та зберігають дух та цінності народів та націй, а тому їх цілеспрямоване зниження

свідчить лише про потребу у викоріненні народу та його історії як такої. Крізь призму ставлення і до культурних цінностей можна зрозуміти цілі противника, які в цьому разі є, на наше переконання, лише в загарбанні та знищенні. І мова взагалі не може йти про відображення принципу воєнної необхідності в цих воєнних діях, коли прийнятним є знищення цілого міста до ґрунту, як сталося в м. Авдіївка, м. Бахмут, м. Маріуполь тощо. На наше переконання, йдеться про найбрутальніше вираження доктрини *Kriegsraison* і виражається воно також у знищенні, пошкодженні та викраденні культурних цінностей, що ніяк не може бути виправдане воєнною необхідністю, враховуючи наведені нами вище приклади.

Повертаючись до аналізу Конвенції 1954 року, то далі вона містить положення про окупацію території, де знаходяться культурні цінності, а також про маркування та режим спеціального захисту культурних цінностей (йдеться про місця прихистку для людей та культурних цінностей, які є віддаленими від місця проведення бойових дій та не використовуються з воєнною метою) [13]. Таким, до прикладу, сховком, міг бути Маріупольський драмтеатр, який використовувався як прихисток для більш як тисячі людей і був знищений 16 березня [1]. Супутникові знімки театру, зроблені 14 березня 2022 року, показують слово «Діти», написане російською мовою, у двох місцях за межами театру, намагаючись ідентифікувати його для сил вторгнення як цивільне авіаукриття, в якому перебували діти, а не військові. Проте, навіть це не перешкодило окупанту здійснити нищівний авіаудар не тільки по культурній будівлі, але й по сховку для сотень мирних жителів.

Далі Конвенція 1954 року містить положення про транспортування цінностей, режим виконання цієї конвенції тощо. Цікавим для нас є Перший протокол до Конвенції 1954 року, який був датований 14 травня 1954 року. Варто вказати, що Протокол містить положення про: а) заборону вивезення культурних цінностей з окупованих територій; б) порядок повернення вивезених культурних цінностей на Батьківщину; в) порядок підписання та виконання даних положень [199]. Окрім цього, також 26 березня 1999 року було укладено Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 року, який став ключовим у питанні як вимог до національного та міжнародного права щодо захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту, так і

процесуальними нормами щодо безпосереднього виконання положень Конвенції 1954 року. Датою приєднання України до вказаного протоколу є лише 30 квітня 2020 року [184] (датою набрання чинності є 30 червня 2020 року). Другий протокол є актом який визначає прямі зобов'язання держав щодо довоєнного та воєнного періоду в контексті захисту культурних цінностей, що для ситуації, яка склалася в Україні, є, безперечно, обов'язковим. На переконання дослідників, як вказує Д.О. Кошиков [138, с. 50], Другий протокол став чи не взірцем балансу між цінністю культурної спадщини та військовою необхідністю та захистом людських життів. Як далі вказує Д.О. Кошиков, життя населення повинно мати, звичайно ж, пріоритет над навіть збереженням культурних цінностей, «адже в самому людському житті завжди закладено потенціал для культурного оновлення» [138, с. 50]. Це твердження ми повністю підтримуємо з поправкою на те, що, на жаль, не завжди (і ми це аналізували вище) військова необхідність нашого суперника йде в ногу з метою захисту людських життів, а тому хоч і такий примат цінності людського життя встановлений, і ми цілковито погоджуємося з дослідниками, життєва реальність інколи стикає нас скоріше із нещадною доктриною *Kriegsraison*.

Дивно для нас, і на це ми вказували в інших своїх дослідженнях, що Другий протокол був ратифікований через шість років після вторгнення військ РФ на територію України та окупації АР Крим. Другий протокол, фактично, є основним (поряд із Конвенцією) актом, що містить прямі практичні норми, порушення яких загарбником було неодноразово зафіксоване, що дозволяє почати цілеспрямовані заходи, так як звернення до міжнародних організацій з належно зафіксованими відомостями про порушення, а також до міжнародних судів та виснажувати противника і правовими засобами. Фактично, цей Протокол визначає:

- а) заходи забезпечення охорони культурних цінностей до збройного конфлікту й підготовку до наслідків такого;
- б) сутність поваги до культурних цінностей (практичні заходи навідміну від декларативних засад того ж спрямування, що викладені в самій Конвенції) та заходи особливої охорони культурних цінностей;

в) конкретні правопорушення, які є караними винними діяннями в контексті охорони культурних цінностей (на відміну від Конвенції 1954 року та Першого протоколу, які мають більш декларативний характер);

г) визначає порядок притягнення винної особи до відповідальності в контексті як національної системи правосуддя, так і міжнародної;

д) окреслює порядок взаємодії держави, права якої порушено, із міжнародними органами.

Проблема залишається в тому, що рф не ратифікувала Другий протокол, що не дозволяє використовувати низку його норм у контексті міжнародного притягнення країни-окупанта до відповідальності (станом на лютий 2024 року рф ратифікувала лише саму Конвенцію 1954 року та Перший протокол до неї [49]). Тобто тут виникає питання юрисдикції, оскільки частина 2 статті 16 Другого протоколу визначає: «Стосовно здійснення юрисдикції й без шкоди для статті 28 Конвенції:

а) цей Протокол не перешкоджає настанню індивідуальної кримінальної відповідальності чи здійсненню юрисдикції відповідно до тих положень національного чи міжнародного права, які можуть бути застосовані й не зачіпають здійснення юрисдикції відповідно до міжнародного звичаєвого права;

б) за винятком тих випадків, коли Держава, яка не є Стороною цього Протоколу, може визнати й застосовувати його положення відповідно до пункту 2 статті 3 цього Протоколу, військовослужбовці та громадяни будь-якої Держави, яка не є Стороною цього Протоколу, за винятком тих громадян, які служать у збройних силах держави, яка є Стороною цього Протоколу, не несуть індивідуальної кримінальної відповідальності відповідно до цього Протоколу, й цей Протокол не передбачає зобов'язання встановлення її юрисдикції стосовно таких осіб чи їх екстрадиції» [106].

Тобто відмова рф у ратифікації цього Протоколу не дає змоги нам посилатися на нього та притягувати до відповідальності винних осіб згідно з тими ключовими та важливими для нас положеннями, що містяться в Другому протоколі. Таким чином, про ратифікацію країною-загарбницею Другого протоколу, напевно, годі й мріяти, оскільки правники по той бік барикад прекрасно обізнані, що ратифікація призведе до просто нищівної для них кількості міжнародних судових проваджень. Тому до тих

пір, поки в нашому арсеналі немає Другого протоколу, хоч він і ратифікований нами, ми можемо застосовувати індивідуальну кримінальну відповідальність згідно із законодавством України (в цьому контексті досить важливою є якість українських норм права щодо захисту культурних цінностей, про що ми поговоримо далі) та використовувати досвід держав після II Світової війни, а також інших держав з локальними чи міжнародними конфліктами, таких як: Югославія, Ізраїль, Малі тощо, для того, аби застосувати міжнародні правові засоби впливу на порушника та домогтись таких самих позитивних результатів, як і у справі про «скіфське золото» (детальніше про нього в пункті 3 розділу II цієї роботи).

Крім, звичайно, Конвенції 1954 року та Протоколів до неї, слід відзначити також й інші акти міжнародного права:

- Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження від 20.10.2005 року [132];
- Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.10.2003 року [203];
- Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 року [130];
- Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27.10.2005 року [203];
- Європейська культурна конвенція 1954 року [111] тощо.

Дійсно, міжнародне право має велику кількість актів, що мають велике значення для захисту культурних цінностей загалом і під час збройного конфлікту, так само як і законодавство багатьох європейських країн, що ми розглянемо в розділі II цієї роботи, має велику кількість прикладів якісного вираження найвищих принципів охорони культурних цінностей. Тому для нас це має бути прикладом, а особлива увага має бути спрямована на якість нашого законодавства та подальше його удосконалення, особливо в часи, коли безпека культурних цінностей всієї країни під ризиком. Таким чином, рівень українського законодавства щодо охорони культурної спадщини має важливе значення для результативності такого захисту. Так, йдеться про такі нормативно-правові акти:

- Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 року [183];
- Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 року [181];
- Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 року [175];
- Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 18.03.2004 року [182];
- Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 року [176];
- різноманітні методики, інструкції та інші підзаконні нормативно-правові акти тощо.

Перш за все, основним актом щодо культурних цінностей в Україні є Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 року [183], проте об'єкти захисту такого акта досить обмежені, адже йдеться лише про культурну спадщину як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини (стаття 1), до того ж, вже у статті 2 Закону чітко визначаються типи об'єктів, які підпадають під охорону цього акта: «споруди (витвори) – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб; комплекси (ансамблі) – топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини; визначні місця – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду» [183]. Не слід, звичайно, відкидати цінність цього акта через його не комплексність, оскільки в ньому міститься ґрунтовний перелік заходів збереження та захисту культурних споруд та чітке регулювання їх реалізації.

Цікавим також для нас у контексті Закону «Про охорону культурної спадщини» є Реєстр нерухомих пам'яток України, який функціонує та дійсно налічує велику

кількість пам'яток місцевого та національного значення. Вартий уваги Порядок визначення категорій пам'яток, який визначає, що, по-перше, кожна з пам'яток, аби бути занесеною до реєстру, має зберегти свою автентичність (пам'ятка повинна значною мірою зберегти свою форму та матеріально-технічну структуру, історичні культурні нашарування) [172] та, по-друге, мати одну чи декілька ознак з переліку, що нам досить цікаві. Зокрема, для пам'яток національного значення це такі ознаки:

- мали значний вплив на розвиток культури країни;
- безпосередньо пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю людей, які зробили значний внесок у розвиток національної культури;
- репрезентують шедевр творчого генія, є етапними творами видатних архітекторів чи інших митців;
- є витворами зниклої цивілізації чи мистецького стилю [172].

А для пам'яток місцевого значення перелік ознак такий:

- мали вплив на розвиток культури певного населеного пункту чи регіону;
- пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю людей, які зробили значний внесок у розвиток культури певного населеного пункту чи регіону;
- є культурною спадщиною національної меншини чи регіональної етнічної групи [172].

По суті, цей порядок визначає критерії цінності об'єкта, про які ми говорили в пункті 1.1. цієї роботи. Принаймні навіть такий критерій вже є важливим для розуміння того, яку саме культурну цінність має той чи інший об'єкт. Поруч із цим в порядку існує та ж сама ремарка про те, що ці об'єкти в обов'язковому порядку мають мати більш-менш збережену форму, в чому виникає одразу питання: якщо ж об'єкт значно пошкоджений чи практично знищений військовими діями, то він автоматично втрачає своє місце в Реєстрі?

Фактично, сам Реєстр міститься на офіційному сайті Міністерства культури та інформаційної політики України [98], де визначено окремо Реєстр пам'яток державного та місцевого значення (зі вказівками на конкретні області). Відкривши будь-яке посилання, маємо список культурних об'єктів та постанову, якою вони були

визнані такими, а їх практично було лише дві: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928 та Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929. Практично весь обсяг культурних об'єктів був занесений до реєстру двома документами. Переглянувши їх, до прикладу, Постанову Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928, варто вказати, що культурні об'єкти визначені лише переліком [178] без чіткого розуміння того, чому, з яких причин ця пам'ятка підлягає захисту. Деякі пам'ятки були переміщені чи зняті зі статусу пам'яток у рамках декомунізації, дерусифікації та деколонізації [207], тому список об'єктів значно зменшився.

На нашу думку, досить вагомим є не порядок прийняття рішення на рівні Кабінету Міністрів або Міністерства, а скоріше підготовка самої документації до внесення такої пам'ятки до Реєстру. Так, фактично, йдеться про те, що питання про занесення об'єкта культурної спадщини до Переліку розглядається на підставі:

- фотофіксації об'єкта: фото загального вигляду, фото об'єкта в контексті (довкілля), фото найбільш цінних (характерних) елементів об'єкта, фото рухомих об'єктів (деталей), фото загроз (дії негативних чинників);
- історичної довідки, яка містить інформацію про автентичність об'єкта, його цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду, дані історико-архівних досліджень, архітектурних, мистецтвознавчих, бібліографічних та містобудівних вишукувань або витяг із наукового звіту дослідника археологічної спадщини [173].

Відповідно, всі ці дії та висновки мають бути здійснені професіоналами з відповідними знаннями, що відзначені певним статусом (до прикладу, кандидата історичних наук тощо), як вказано в самому Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, який затверджений наказом Міністерства культури України 11.03.2013 року № 158. Чи жорсткі такі вимоги, і чи доцільно таку процедуру здійснювати щодо пам'яток, охорона яких має важливе значення, має бути здійснення в критичні строки тощо, – це предмет іншого дослідження. Все ж, на нашу думку, ціннісним у цьому аспекті є два моменти: по-перше, існування самого реєстру культурних пам'яток як такого, а по-друге, – існування в законодавстві вказівки на

цінність об'єкта з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду як критерій визначення чи підлягає такий об'єкт охороні, про що ми говорили в пункті 1.1 розділу І цієї роботи в контексті тлумачення поняття «культурна цінність». Крім того, повертаючись до позитивних аспектів, бачимо, що дійсно багато пам'яток перебуває під захистом держави згідно з Реєстром, тому, перш за все, облік та, по-друге, охорону слід було і розповсюдити не тільки на нерухомі пам'ятки культури.

На виконання цієї місії був створений Державний реєстр національного культурного надбання «з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину» (ст. 1 Положення про Державний реєстр національного культурного надбання) [170]. Положення про реєстр визначає перелік об'єктів, які можуть бути занесені до реєстру (від пам'яток архітектури до картин та фотодокументів тощо), при цьому залишаючи такий перелік невичерпним, вказуючи на те, що «до Державного реєстру можуть бути занесені й інші об'єкти, що становлять виняткову цінність, з огляду історії, культури, етнології чи науки) [170]. Стаття 7 цього Положення чітко вказує: «Вивезення об'єктів, занесених до Державного реєстру, за межі України забороняється. Винятком може бути лише їх тимчасове експонування за кордон з дозволу в кожному окремому випадку відповідного органу» [170], що є досить важливою нормою для нашого дослідження. Звернемось до самого реєстру, який міститься на порталі бази даних «Дія» [97], де дані, за вказівкою portalу, не оновлювались з 30 листопада 2021 р. На порталі міститься декілька версій (за часовим критерієм створення) Реєстру у формі таблиці, і, проаналізувавши всі з них, можемо вказати, що дійсно доповнення та зміни були. Загалом, згідно з останньою таблицею, опублікованою 30 листопада 2021 р., у Реєстр було занесено 226 пам'яток, зокрема, велика кількість ікон, фігурок, пластин, інших речових та образотворчих пам'яток. Безперечно, це є важливими експонатами та цінними для української історії об'єктами, але чому на всю Україну лише 226 об'єктів?

Фактично, наразі в Україні діє лише три реєстри, які мають стосунок до культурних цінностей: Державний реєстр нерухомих пам'яток України [98], Реєстр національного культурного надбання, який ми розглянули вище (з лише 226 об'єктами) та неймовірний, ґрунтовний Національний перелік об'єктів нематеріальної спадщини [157], який міститься на сайті Міністерства культури та інформаційної політики. Останній перелік може бути чималим прикладом для наслідування для всіх наступних реєстрів з обліку культурної спадщини. Так, сам перелік містить 66 об'єктів нематеріальної культурної спадщини (як-от: ремесла, традиції приготування страв, традиції виконання пісень чи танців тощо), а також містить Інвентар нематеріальної культурної спадщини, яка потребує термінової охорони та Інвентар належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини. Цікаво, що цей перелік постійно оновлюється, оскільки бачимо відповідні накази про внесення тих чи інших пам'яток від 2022–2024 років, зокрема, до прикладу, Наказом від 12.12.2023 № 695 до об'єктів нематеріальної культурної спадщини, які потребують термінової охорони, віднесли традицію приготування та споживання пісних голубців з картоплею, родом з села Сонячне Волноваського району Донецької області [157]. Загалом, перелік дуже обширний та цікавий, постійно оновлюється та має відповідну частину щодо об'єктів, які можуть бути втрачені та потребують особливої охорони. Ці аспекти разом із якісним наповненням реєстру є для нас взірцем того, як слід вести та утримувати реєстр, і якій меті (а саме обліку, збереження та охороні вразливих пам'яток) він може слугувати.

Щодо культурних цінностей, які постраждали від збройної агресії, то такої консолідованої інформації наразі ні в базі «Дії», ні на ресурсах Міністерства культури та інформаційної політики України немає. На самому порталі міністерства у відповідному розділі про «Викрадені та втрачені культурні цінності» є низка посилань на міжнародні ресурси (база даних викрадених творів мистецтва Інтерполу, база даних «Lost Art» Німецького центру культурних втрат, бази даних інших країн, посилання на які розміщено на офіційному сайті ЮНЕСКО) та національні ресурси (база даних викрадених культурних цінностей Міністерства внутрішніх справ України, каталоги та наявна в Міністерстві культури та інформаційної політики

України інформація про викрадені і втрачені культурні цінності). База даних Міністерства внутрішніх справ – це скоріше пошукова система, оскільки загальної інформації в ній не вміщено, а доступ до неї можливий лише за пошуком. До прикладу, за пошуком «Айвазовський» видало 1 картину, викрадену з Одеського художнього музею ще в 20.06.2005 року, хоча картини цього художника було викрадено і росіянами з Сімферопольського музею в Криму [76]. Що ж до даних самого МінКульту, то йдеться про каталоги 1984–1999 років.

Фактично, коли йдеться про офіційні реєстри, перш за все культурних цінностей, то те, що такий реєстр існує поряд з музейною документацією чи правом приватної власності на цей об'єкт, дає нам можливість у майбутньому довести, що це цінності, що належать українському народу, поширити на них більшу кількість заходів охорони та прискіпливіше слідкувати за їх схоронністю. До початку збройного конфлікту така консолідація цінностей в один чи декілька баз даних дає змогу оцінити, які заходи потрібні для охорони цих цінностей, які масштаби дій потрібні, а також прослідкувати їхню долю, а не покладати їх долю на музейний облік, який також може бути знищений ворогом так само, як і сам експонат.

Крім цього, облік пошкоджених, знищених та вивезених культурних цінностей під час збройного конфлікту слугує подвійній (зовнішній та внутрішній) меті. Зовнішня мета полягає в тому, аби ми могли показати наочно обсяги наших втрат міжнародному співтовариству. А внутрішній, виражений у можливості прослідкувати за долею цінностей із загального реєстру культурних цінностей, а в майбутньому на основі цих даних – здійснювати переслідування винних осіб та звертатися до міжнародних організацій з ініціацією процесу з повернення цих культурних цінностей або ж компенсації за їх втрату чи пошкодження. Візьмемо, до прикладу, картини того ж Івана Айвазовського. Згідно з інформаційними джерелами картина «Місячна ніч» та 51 інша картина І. Айвазовського на момент анексії Криму експонувалися в Маріупольському краєзнавчому музеї. Виставка мала завершитися наприкінці травня 2014 року, але після окупації півострова керівництво Сімферопольського музею дало вказівку закрити її достроково. Так, росіяни викрали 52 картини, які належать до Музейного фонду України. Гюндуз Мамедов

(експрокурор Криму – коментар наш) прокоментував, що у 2017 році Інтерпол оголосив вивезені картини в міжнародний розшук [209]. У довершеному варіанті ці картини містилися б в Реєстрі національного культурного надбання ще до анексії півострову, потім були внесені у відповідний Реєстр втрачених, вивезених, пошкоджених та знищених культурних цінностей під час збройного конфлікту, а також у відповідні бази даних Міністерства внутрішніх справ. Візьмемо за аналогію II Світову війну. Так, досі багато культурних цінностей, вивезених з території України тоді не були повернені, хоча такий процес було ініційовано як самими музеями, так і державою загалом. Так, у 2013 році було запроваджено створення в майбутньому Реєстру культурних цінностей, втрачених під час та внаслідок II Світової війни [179]. Заступниця міністра культури, молоді та спорту Світлана Фоменко зазначила, що «майже кожна країна, яка зазнала втрат внаслідок II Світової війни, інших конфліктів або воєнних дій, веде такі національні реєстри, де зафіксовані всі артефакти, що вважаються зниклими, вкраденими або навіть зруйнованими. Майже всі музеї в Україні постраждали під час II Світової війни. І ці реєстри дозволяють дуже чітко розуміти, коли на аукціонах з'являються культурні цінності, чи це легальні речі, чи вони належать іншій країні, яка може претендувати на їх повернення. У нас такого реєстру немає. І тому кожне повернення – це дуже копітка робота, в основному для музею» [224]. Такий реєстр так і не було створено, а на часі вже нова війна, яка так само має невідворотний нищівний вплив на нашу культуру та суспільство. Тому до питання створення та наповнення належних Реєстрів слід ще повернутись у розділі III цієї роботи.

Ця ситуація не повинна пройти без засвоєних уроків, оскільки, на жаль, як свідчить практика, неповторення того ж сценарію в інших масштабах не гарантовано. Тому ми повинні убезпечити свої культурні цінності ще до початку збройного наступу на певні території. Як повномасштабне вторгнення дозволило підняти на поверхню питання про дефіцит та необлаштованість укриттів та бомбосховищ, так само виявилася неготовність держави до швидкої евакуації та збереження культурних цінностей до початку збройного конфлікту, хоча така ситуація фактично повторилася вдруге після 2014 року. Крім цього, на жаль, повномасштабне вторгнення повинно

також нас навчити активному відстоюванню своїх прав та інтересів у міжнародних інстанціях, а саме повернення КЦ, що були незаконно вивезені, в Україну. Так, ми вже маємо потужний досвід відстоювання своїх прав на КЦ в рамках справи про скіфське золото. На нашу думку, подальше застосування такого досвіду, а також скрупульозний аналіз судової практики та рішень трибуналів дозволить нам використати свій потенціал якнайкраще. Тому вважаємо, що: а) поліпшення національного законодавства та виведення його до стандартів міжнародного права в контексті як позитивної, так і негативної охорони КЦ до та під час збройного конфлікту; б) активна позовна діяльність проти держави-агресора з вимогами про відшкодування шкоди та/чи повернення КЦ на основі власного та міжнародного досвіду, – це основні заходи наразі із забезпечення охорони КЦ в наших умовах.

Висновки до Розділу 1

1. Проаналізовано різноманітні поняття, що стосуються культурних цінностей, зокрема і в розумінні різних держав та різних правових сімей. На основі цього розмежовано поняття культурні цінності від інших суміжних понять, зокрема: культурні цінності (cultural values) – найширше поняття, на нашу думку, з переліку. Воно включає культурну спадщину (cultural heritage) як поняття, яке тісно пов'язане із історичним та спадковим набуттям, і охоплює лише об'єкти, які були створені значний час тому; культурну власність (cultural property) як поняття, яке виражає приналежність об'єкта до певного права власності, при цьому має грошовий еквівалент (тобто певну оцінку); культурні об'єкти або предмети (cultural items) – це комплексні або одиничні, рухомі чи нерухомі цінності самі по собі, які мають важливе значення в культурному, історичному, археологічному тощо, контексті (тобто поняття дає вказівку на конкретний предмет чи об'єкт, що перебуває під охороною); культурні товари (cultural goods) – (поняття вказує саме на обіг такого об'єкта і одночасно його цінність порівняно із звичайними родовими об'єктами) тощо.

2. На основі досліджень українських та закордонних наукових джерел, а також національної та міжнародної нормативної бази виокремлено ознаки культурних цінностей:

а) можуть бути визначені по-різному залежно від сфери правового регулювання певного нормативного акта;

б) повинні у своїй сутності бути цінними в історичному, культурному, архітектурному, археологічному тощо значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнані такими внаслідок експертного дослідження;

в) мають бути незамінними та унікальними (неможливо створити абсолютно ідентичний зразок та предмет повинен мати естетичне посилення);

г) мають вартісний еквівалент (культурні цінності підлягають майновій оцінці).

3. Надано авторське визначення культурних цінностей, зокрема як широке коло об'єктів, що мають цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнані такими внаслідок експертного дослідження, є незамінними та унікальними (неможливо створити абсолютно ідентичний зразок та предмет повинен мати естетичне посилення), які можуть бути як рухомими, так і не рухомими, а також мати та не мати вартісну оцінку (є об'єктами нематеріальної культурної спадщини та матеріальної). Запропоновано ввести зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» в частині витіснення поняття «культурна спадщина» більш широким поняттям «культурні цінності» для збільшення обсягу правової охорони таких предметів та відображення ієрархії категорії «культурні цінності» над такими поняттями, як: «культурна спадщина», «археологічна спадщина» тощо.

4. Запропоновано внести зміни до КК України в частині доповнення статей 193 «Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї», 201 «Контрабанда культурних цінностей та зброї», 298 «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» КК України, примітками із посиланням на Закон України «Про охорону культурної спадщини» (із

відповідними запропонованими вище змінами), чим слід уніфікувати розуміння поняття «культурні цінності» для всіх статей чинного КК України, в яких вони є предметом посягання.

5. Закцентовано увагу на прогалинах правового регулювання захисту культурних цінностей перед початком збройного конфлікту. Зокрема, з сукупності джерел зрозуміло, що на 24 лютого не було готово жодного документа та алгоритму дій, в музеях та установах управління культурними цінностями та архітектурними комплексами були відсутні матеріали для упаковки, транспортування та збереження культурних цінностей. Запропоновано здійснити якісні зміни в законодавстві шляхом створення міжвідомчих актів, що міститимуть чіткі вимоги щодо обліку культурних цінностей, їх збереження, пакування та евакуації в разі початку збройного конфлікту.

6. Проаналізовано сутність принципу «воєнної необхідності» та прослідковано розвиток доктрини *Kriegsraison*, оскільки деякі її елементи спостерігаються на сьогодні, задля того, аби кримінальні правопорушення проти культурних цінностей під час збройної агресії проти України не були виправдані воєнною необхідністю. Висловлено власну позицію, згідно з якою слід опиратися на міжнародний принцип «поваги до культурних цінностей», що передбачає зобов'язання утримуватися від шкідливих та руйнівних дій щодо культурно-цінних об'єктів (згідно з Конвенцією 1954 року). У свою чергу, воєнна необхідність має розумітись як сукупність тих заходів, які є необхідними для забезпечення завершення війни та які є законними відповідно до сучасного права та звичаїв війни.

7. Проаналізовано чинні реєстри культурних цінностей: Державний реєстр нерухомих пам'яток України, Реєстр національного культурного надбання, який ми розглянули вище (лише з 226 об'єктами) та Національний перелік об'єктів нематеріальної спадщини. Поруч із цим вказано на те, що вони є вкрай неповними, а якісному наповненню може відповідати лише Національний перелік об'єктів нематеріальної спадщини. Загалом, досить багато об'єктів, що навіть вже були предметами кримінальних правопорушень під час збройних дій, не вказані в цих списках. Тому вважаємо за потрібне здійснити детальний облік не тільки належних українському народові культурних цінностей, а й цінностей, що зазнали

протиправного впливу внаслідок війни. Облік пошкоджених, знищених та вивезених культурних цінностей під час збройного конфлікту слугує подвійній (зовнішній та внутрішній) меті. Зовнішня мета полягає в тому, аби ми могли показати наочно обсяги наших втрат міжнародному співтовариству. А внутрішній – виражений у можливості прослідкувати за долею цінностей з загального реєстру культурних цінностей, а в майбутньому на основі цих даних – здійснювати переслідування винних осіб та звернення до міжнародних організацій з ініціацією процесу з повернення цих культурних цінностей або ж компенсації за їх втрату чи пошкодження.

РОЗДІЛ II

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДІЯННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КУЛЬТУРНИМИ ЦІННОСТЯМИ, ВЧИНЕНІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

2.1. Крадіжка культурних цінностей під час збройного конфлікту в національному та міжнародному праві

Умови воєнного стану, прифронтової місцевості або ж навіть самого поля бою – це специфічні умови, за яких неможливий хід звичних речей, процесів та процедур. А тому процес фіксації, розслідування правопорушень, пов'язаних з культурним цінностями, а також притягнення винних осіб до відповідальності досить складно здійснити. Фактично, зважаючи на приклади кримінально протиправних дій з культурними цінностями на території України з 2014 року, досить часто про крадіжки культурних цінностей та їх вивезення тощо стає відомо із засобів масової інформації противника, або ж публікацій на основі свідчень очевидців, або ж взагалі внаслідок появи відповідних об'єктів на міжнародних аукціонах. Оскільки рухомі об'єкти, які мають культурне, історичне та/або релігійне значення зазвичай мають і високу матеріальну цінність, крадіжка культурних цінностей є досить поширеним явищем. В умовах збройного конфлікту така крадіжка можлива не тільки заради матеріальної вигоди, але й для отримання такого собі «трофею» з місця бойових дій для бійців держави-агресора. Більше того, непоодинокі випадки явної крадіжки культурних цінностей державою-агресором для подальшого експонування у власних музеях чи колекціях, а також задля продажу та подальшого фінансування військових дій. У час повномасштабного вторгнення однією із найгучніших новин стало викрадення низки важливих культурних цінностей з Маріуполя. Так, «як повідомляє Маріупольська міська рада..., окупанти викрали з музею оригінал картини Івана Айвазовського, дві роботи Миколи Дубовського, роботу Григорія Калмикова – посмертний портрет Куїнджі 1910 року, бюст Архипа Куїнджі від скульптора Володимира Беклемішева, три унікальні ікони кінця ІХХ сторіччя, грецьке Євангеліє 1811 року та предмети декоративно-прикладного мистецтва» [112]. Більше того, внаслідок обстрілів сам

музей був зруйнований. Крім цього, як ми зазначали вище, картини Івана Айвазовського не вперше стали предметом посягання загарбників, зокрема, «Місячна ніч» та 51 інша картина І. Айвазовського були викрадені як частина експозиції Сімферопольського музею [209]. Поруч із цим ці діяння також часто вчинюються за активної участі колаборантів, зокрема, Маріупольський художній музей ім. Архипа Куїнджі, який значно постраждав від авіаудару, був пограбований за сприяння Наталії Капустнікової, директорки Маріупольського краєзнавчого музею, яка у супроводі російських військових виносила експонати з підвалу музею, що було зафіксовано на фото [147].

Зважаючи на це, безумовно, слід розглядати всі можливі шляхи притягнення винних осіб до відповідальності та повернення всіх цінностей, допоки вони не стали лотом на аукціоні та не сприяли фінансуванню дій агресора на території України. Очевидно, такі дії відбуваються із погодження та сприяння найвищого керівництва рф, а тому, фактично, йдеться мова про те, що крадіжку з України здійснює ціла держава в особі її посадових осіб та працівників музею, аукціоністів тощо.

На сьогодні у КК України відсутній окремий розділ, присвячений кримінальним правопорушенням, які посягають на культурні цінності. Вони хаотично розміщені в окремих розділах Особливої частини КК України. КК України передбачає низку статей, які встановлюють кримінальну відповідальність за порушення правил охорони культурної спадщини – як рухомих, так і нерухомих об'єктів, а саме:

- ст.193 КК України «Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї», якщо таке майно має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність, а також скарбу;

- ст.201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї», тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей;

- ст.252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»;

- ст.298 КК України «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» [141].

До кримінальних правопорушень, предметами посягання яких можуть бути культурні цінності, також (окрім описаного вище) можна віднести кримінальні правопорушення, передбачені ст. 186 «Грабіж» та ст. 187 «Розбій», ст.189 «Вимагання», ст.190 «Шахрайство», ст.191 «Привласнення, розтрата майна чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», ст.198 «Привласнення чи збут майна, свідомо здобутого злочинним шляхом» КК України.

Фактично, до повномасштабного вторгнення, основною статтею, за якою здійснювалася кваліфікація кримінально протиправних діянь, що виражені в крадіжці культурних цінностей, була стаття 185 КК України. Загалом, сутність та проблеми кваліфікації крадіжки та окремих правопорушень проти майна розглядали у своїх роботах Н.О. Антонюк [68], А.О. Винник [77], І.Б. Газдайка-Василишин [77, 143], Ю.А. Дорохіна [105], А.О. Йосипів [143], Т.О. Комплектова [128], М.Й. Коржанський [136], В.В. Кузнецов [144], О.В. Острогляд [166], М.В. Самарчук [143], А.М. Соловйова [212], В.Я. Тацій [216] та інші. Поруч із цим, як доречно зазначають І.Б. Газдайка-Василишин та А.О. Винник, у зв'язку з війною, яка є потужним детермінантом злочинності, виникла потреба у формуванні нової, удосконаленої, правової бази. Вчені доречно відстоюють тезу про те, що посилення кримінальної відповідальності в умовах війни дійсно може бути одним із найефективніших важелів превентивного впливу на вчинення кримінальних правопорушень та забезпечити дотримання вимог закону. При цьому правовий аналіз нещодавніх законодавчих змін щодо посилення кримінальної відповідальності за окремі кримінальні правопорушення, скоєні під час війни, свідчить про надмірну, безсистемну та часто безпідставну криміналізацію, яка, у свою чергу, може служити фактором, що, навпаки, паралізує застосування кримінального права на практиці [77, с. 15]. Неодноразово нами та іншими науковцями порушувалася тема несправедливості застосування статті 185 КК України як до родових, так і до

індивідуально визначених речей, таких як культурні цінності. Таким чином, фактично, крадіжка, до прикладу, ікони XIX століття порівнюється з крадіжкою звичайних родових речей, оскільки відповідальність за ту та іншу крадіжку практично однакова. З огляду на це, законодавцем, по суті, не здійснено жодне виокремлення значення культурних цінностей порівняно з іншими предметами в кримінальному законодавстві (мається на увазі саме таке кримінально каране діяння, як крадіжка). До прикладу, В.М. Захарчук та Т.І. Нікіфорова вказують, що досить часто саме посягання щодо певного виду майна зумовлює визнання того чи іншого діяння кримінальним правопорушенням чи окремим його різновидом (спеціальною нормою стосовно загальної). Також залежно від певного виду майна здійснюється диференціація кримінальної відповідальності [116, с. 474]. Відповідно для крадіжки та інших корисливих злочинів проти культурних цінностей, фактично, не встановлено різних, відмінних від посягання на родове майно, наслідків.

Щодо криміналізації крадіжки культурних цінностей в Україні свою позицію висловлює когорта науковців. Зокрема, обґрунтованою є позиція «за» криміналізацію М.О. Міщенко, яка наводить такий аргумент: у КК України містяться норми щодо викрадення електроенергії, теплової енергії, зброї, документів тощо, що знецінює значення культурних цінностей, які в цьому випадку ставляться законодавцем поряд із будь-яким індивідуально не визначеним майном [152, с. 566]. Зважаючи на поширеність таких крадіжок, є незрозумілим, чому на об'єкти, які мають «особливу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду», не поширюється кримінально-правовий захист окремою статтею. Очевидно, що ікона 12 ст. відрізняється від мобільного телефона, а тому говорити про те, що ці предмети можуть мати захист за єдиною статтею «Крадіжка» немає сенсу. Крім цього, відсутність окремої статті, на нашу думку, призводить до зниженої уваги правоохоронних органів до проблем зникнення культурних цінностей – масштабні крадіжки з музеїв захлинаються у вирі справ про кишенькові крадіжки, крадіжки з авто та квартир.

Останнім часом (приблизно з 2014 року) конкретної статистики МВС щодо посягань на культурні цінності не ведеться. Міністерство культури приховало

винесені на загальний реєстр вкрадених цінностей після гучного пограбування низки музейних фондів (зокрема і фондів Львівського музею). Єдина статистика, яка наявна, – це статистика старих наукових досліджень та міжнародних організацій. Як зазначає Н.В. Кулакова, кількість крадіжок із приватних і державних колекцій з кожним роком збільшується приблизно на 9,0 %. Рівень розкриття у цій сфері, за даними відповідного відділу Інтерполу, не перевищує 3,0 %. Науково-дослідний інститут «Системи статистики культури ЮНЕСКО» (ССК ЮНЕСКО. Монреаль. Канада) у доповіді 2010 року вимушений був визнати, що відсутній у будь-якій державі світу Єдиний реєстр так званої бази даних культурних цінностей (усіх форм власності – приватної, державної, громадської), тому можна говорити лише про констатацію правопорушень, але не про створення механізмів недопущення таких дій. Кримінальні правопорушення, що посягають на об'єкти культурної спадщини, характеризуються високим рівнем латентності. Більша частина крадіжок таких предметів вчиняється з приватного володіння (до 80,0 %), близько 1,0 % – з місць відправлення релігійного культу, а ікони як предмет посягань складають до 70,0 % від усіх викрадених предметів [145, с. 113]. Висновки, зроблені Н.В. Кулаковою, відповідають сучасному стану.

Щодо інших корисливих кримінальних правопорушень проти культурних цінностей, то слід вказати, що Нікосійська конвенція про правопорушення, пов'язані із культурними цінностями, у статті 3 визначає, що кожна держава повинна забезпечити наявність у кримінальному законодавстві своїх держав відповідні статті про крадіжки та інші незаконні способи привласнення культурних цінностей [15]. Вважаємо, що в цій статті, очевидно, йдеться про крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство, привласнення чи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем та інші види привласнення. Усі відповідні статті в КК України є (якщо презюмувати, що відносини власності як безпосередній чи додатковий об'єкт цих кримінальних правопорушень включає відносини щодо права власності на культурні цінності). Більше того, стаття 198 КК України виконує вимоги також і статті 7 Конвенції: кожна Сторона розглядає необхідність вживати необхідні заходи для того, щоб поведінка, описана в пункті 1 цієї статті, була злочином щодо особи, яка мала

знати про незаконне походження культурних цінностей [15] (мається на увазі придбання речей, що завідомо дісталися продавцю у незаконний шлях). Збут культурних цінностей є одним із найпоширеніших кримінальних правопорушень у категорії корисливих посягань проти культурних цінностей. Особливість існує в тому, що більшість цих кримінальних правопорушень мають іноземний елемент, крім цього, зважаючи на судову практику, більшість із цих кримінальних правопорушень мають латентний характер, а виявляються лише шляхом затримання особи чи пакунка із цінністю на митниці.

Поруч із цим пліч-о-пліч з крадіжками культурних цінностей досить часто вчиняється незаконний збут предметів культури. Тому найбільшого розголосу отримують саме справи системного збуту культурних цінностей на чорному ринку, при цьому більшість із них пов'язана із транснаціональною злочинністю та контрабандою. Історичними є справи щодо збуту на європейському чорному ринку культурних цінностей артефактів з Іраку, Єгипту, Лівії та Туреччини. У ході одного з розслідувань було викрито транснаціональну мережу збуту культурних цінностей з цих держав та також крадених цінностей із музеїв західної Європи, яка мала свій контрольний центр у місті Дубай. Управління податкових та митних зборів Її Величності (Сполучене Королівство) затримало статую лівійської богині оціночною вартістю близько 2 мільйонів фунтів стерлінгів, при цьому переправка здійснювалась за підробленими документами через дочірні компанії міжнародних підприємств. Через контрольоване вчинення кримінального правопорушення правоохоронці змогли вийти на основних виконавців та замовників збуту статуї, а також виявити низку інших артефактів [5]. У цій справі, що детально описана Н. Броуді у праці про ліванську статую, захоплення викликає саме діяльність правоохоронних органів, які здійснюють не лише ситуативне припинення правопорушень, а й розглядають збут як систему загалом. У цьому і є небезпечність збуту культурних цінностей, – переважно він не має одноразового характеру, а діє як ціла система. Виявлення цієї системи – основне завдання правоохоронних органів.

Водночас в умовах воєнних дій та воєнного стану притягнення винних до відповідальності за крадіжку культурних цінностей, зважаючи на характер, місце та

обстановку вчинення кримінального правопорушення, а також особливості статусу винної особи (суб'єкта вчиненого правопорушення), здійснюється за статтею 438 «Воєнні злочини» (в частині розграбування національних цінностей на окупованій території, а також віддання наказу про вчинення таких дій) [141]. Суб'єктом цього протиправного діяння може виступати фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а також спеціальний суб'єкт – військовослужбовці, службові особи противника тощо.

Здебільшого в судових справах за статтею 438 КК України, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, йдеться мова про мародерство на окупованих територіях – переважно в приватних будинках, тобто заволодіння цінним майном цивільних осіб, і до того ж, як констатує суд, «такі речі не можуть бути використані у військових цілях, а заволодіння ними відбулося винятково з корисливою метою» (Вирок Іванківського районного суду Київської області у справі № 366/869/23 від «28» червня 2023 р.) [81]. Поруч із цим варто звернути увагу саме на мету вчинення таких кримінально протиправних діянь, оскільки дійсно корислива мета та суть речей, що стали об'єктом посягання, визначає, чи буде це «воєнною здобиччю», чи це буде незаконне викрадення цінностей з території держави, на що, зокрема, в своєму дослідженні звертають увагу Є. Мурзо та В. Фаринник [38].

Загальновідомо, що умови збройного конфлікту значно посилюють проблеми якісної кваліфікації кримінально протиправних діянь та притягнення винних осіб до відповідальності, у зв'язку з цілою сукупністю обставин. Тому, фактично, міжнародним товариством було започатковано такі терміни, як: «воєнна необхідність», про яку ми говорили в розділі I, «воєнна здобич» («spoils of war») та «мародерство» («looting»). Фактично, диспозиція статті 438 КК України вказує на таке діяння, як «розграбування національних цінностей на окупованій території». В іноземних джерелах «розграбування» ототожнюється з поняттям «looting», тобто мародерством. Тому саме статтю 438 КК України слід розглядати нині як ключову в процесі застосування кримінальної відповідності за крадіжку культурних цінностей, що також може застосовуватися до посадових осіб, військовослужбовців та цивільних осіб сторони-противника, на що звертають увагу Є. Мурзо та В. Фаринник. Вони

стверджують, що в диспозиції статті немає чіткого розділення на діяння, а всі вони вміщені в одній структурі [38, с. 52], що унеможлиблює детальний пошук, до прикладу, за тим же Реєстром судових рішень на предмет виявлення в загальній кількості справ за статтею 438 КК України саме діянь, які полягають у розграбуванні цінностей. Однак вчені зробили детальний аналіз та виокремили певну сукупність рішень із загального переліку справ, проте варто вказати, як і зазначають самі науковці, що багато справ перебуває лише на стадії судового розслідування, а тому дослідники цього питання можуть бачити лише часткову картину. Загалом же, знову як у ситуації зі статтею 185 КК України, посягання на культурні цінності не відмежовані в окрему статтю чи пункт статті, хоча, насправді, передбачене «розкрадання національних цінностей» і є в переліку діянь у диспозиції статті, але все ж відсутність окремого пункту чи статті не дозволяє ґрунтовно дослідити судову практику та статистику вчинення таких кримінальних правопорушень.

Поруч із цим, згідно із Законом України від 03 березня 2022 року № 2117-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство», у статтях 185-187, 189 та 191 КК України відбулися доповнення: частини четверті цих статей було доповнено словами «чи в умовах воєнного або надзвичайного стану» після вказівки на відповідну обтяжливу обставину згідно з цим пунктом. З огляду на це, фактично створена нова конструкція крадіжки: «Таємне викрадення чужого майна (крадіжка) вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». Як ми зазначали вище, в умовах миру, згідно з Єдиним державним реєстром судових рішень, крадіжка культурних цінностей була зазвичай кваліфікована саме за статтею 185 КК України. Зважаючи на вказані зміни, дійсно підвищена відповідальність за мародерство, а отже, і кваліфікація крадіжки культурних цінностей з того ж самого музею в умовах воєнного стану здійснюватиметься за статтею 185 КК України, проте як тоді буде застосовуватися у цьому випадку стаття 438 КК України?

Звичайно, слід розмежувати статті 185 та 438 КК України за ознаками складу кримінального правопорушення, адже вони дійсно мають відмінності, а також за

іншими ознаками, які відрізняють вказані протиправні діяння (див. таблиця в Додатку Е).

Поруч із цим слід вказати на дві характеристики, а саме: недоліки цих статей та практику їх застосування. Так, зокрема, недоліком статті 185 КК України є те, що саме ця кваліфікуюча ознака «в умовах воєнного або надзвичайного стану» настільки нечітко сформульована, що породжує труднощі в процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації: чи то використовувати статтю 185 КК України до всіх крадіжок, що можуть статися на всій території України під час дії воєнного чи надзвичайного стану, чи то лише до тих, що вчинені в умовах, до прикладу, окупації, або на прифронтовій території, або ж з використанням такого стану, як збройний конфлікт. До прикладу, неодноразово нам траплялись справи, діяння згідно з якими було вчинене саме на прифронтовій території, а тому і кваліфікація здійснювалася за ч. 4 відповідної статті, як-от: у рішенні Слов'янський міськрайонний суд Донецької області у справі № 243/7309/23 від 30 січня 2024 року (ч. 4 ст. 185 КК України – крадіжка в магазині на суму на суму 623 гривні 33 копійки) вказує на те, що «ОСОБА_4, будучи особою раніше не судимою за вчинення корисливих злочинів та достовірно обізнаним про введення на території України воєнного стану, вчинив корисливе кримінальне правопорушення за таких обставин...» [86]. Такі самі висновки містяться і в інших провадженнях, що розглядали, до прикладу, Авдіївський міський суд Донецької області (у справі № 217/186/22) [78], Херсонський міський суд Херсонської області (у справі № 766/647/23) [88] тощо. Вже 09 серпня 2024 року набув чинності Закон №3886-ІХ «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів», яким було внесено зміни до ст. 51 КУпАП «Дрібне викрадення чужого майна». Беручи до уваги вказані зміни, особа, яка вчинила дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати, підлягає адміністративній відповідальності у випадку, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення становить від 0,5 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Про це зазначила колегія суддів

Першої судової палати Касаційного кримінального суду (у справі №567/507/23 від 22 серпня 2024 року) у своєму рішенні щодо справи, де особа повторно, в умовах воєнного стану, здійснив крадіжку спочатку алкоголю з магазину (епізод 1), а згодом – гаманця та коштів з жіночої сумки (епізод 2) [174]. Дійсно, є вкрай позитивним зрушенням віднесення таких малозначних діянь до категорії адміністративних правопорушень, але йдеться мова не лише про суму крадіжок, а саме про місце та умови їх вчинення. Фактично, згідно з аналізом Єдиного державного реєстру судових рішень за цією статтею по різних регіонах бачимо тенденцію використання ч.4 статті 185 КК України, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення з обов’язковою вказівкою суду на дію воєнного стану. Так, до прикладу, у рішеннях судів м. Києва [84] та Київської області [87], Чернівецької [83], Вінницької [89], Львівської області [80] тощо, вказується на кваліфікацію за ч.4 статті 185 КК України саме як «крадіжку, вчинену в умовах воєнного стану» (під час аналізу не використовувалися рішення, де сума матеріальної шкоди, завданої крадіжкою, відповідала поняттю «крадіжка, вчинена у великих розмірах» в розумінні п.4 примітки до статті 185 КК України). Фактично, в практиці судів не існує більше такого, до прикладу, кримінального правопорушення, як крадіжка: таке діяння в умовах воєнного стану одразу вважається тяжким злочином у розумінні ч. 5 статті 12 КК України.

Поруч із цим варто розглянути практику застосування статті 438 КК України. Перш за все, як ми і зазначали раніше, дослідження саме розграбування культурних цінностей у судовій практиці є досить складним завданням, враховуючи невідокремленість вказаного діяння від всієї сукупності діянь, передбачених статтею 438 КК України. Прикладом справи, на яку б хотілося звернути увагу, є справа, котру розглядав Іванківський районний суд Київської області: «ОСОБА_3, будучи військовослужбовцем зс рф, за попередньою змовою із невстановленими на цей час військовослужбовцями зс рф, вчинив незаконне заволодіння майном (розграбування) ОСОБА_7 на загальну суму 36 432,44 грн, чим порушив вимоги статей 32, 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 та ст.ст. 28, 47 Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі» від 18.10.1907» [81]. Перелік

цих об'єктів досить широкий, оскільки особи протиправно заволоділи «пральною машинкою Gorenje модель WP6YS2/R вартістю 10 622, 83 грн, шурупокрутом «Dewalt» DCD791 (24V 6AH) вартістю 1 424,52 грн, бензиновим генератором «Honda» EM2300 GW 2 кВт вартістю 16 013,43 грн, дриллю «Full Tech» FT 2122 (400 Вт) вартістю 363, 12 грн» тощо. Фактично, йдеться мова про загальні побутові, родові речі, а це означає, що, як і у випадку статті 185 КК України, культурні цінності прирівнюються до родових речей, а «національні цінності», інакше кажучи, «цінності нації», включають як пральну машинку, так і стародрук у єдиному екземплярі, цінну картину чи ікону тощо. Таких справ є досить багато, аби підтвердити думку про те, що культурні цінності досить рідко, на відміну від родових речей, є предметом посягання за цією статтею.

На нашу думку, культурні цінності заслуговують на більшу увагу в законі про кримінальну відповідальність, оскільки, знову ж таки, виникає питання про цінність: для автора поняття «національні цінності» не дорівнює поняттю «майно, що належить на праві власності громадянам України». Фактично, цінність культури ніяк не відображена в КК України, вона де-не-де трапляється у формулюваннях, проте в загальному найбільш поширене кримінально-протиправне діяння – крадіжка культурних цінностей чи то в умовах збройного конфлікту, чи то в умовах миру, ніяк не деталізована та не відокремлена. На нашу думку, звичайно, в такому вигляді як наразі існують статті 185 та 438 КК України, неможливо забезпечити повну схоронність культурних цінностей від крадіжки різного роду.

Тому вважаємо за потрібне відмежувати, перш за все, від статті 185 КК України («Крадіжка») саме таємне викрадення культурних цінностей («Крадіжка культурних цінностей»). Звичайно, відмежування потребують й інші корисливі протиправні діяння проти культурних цінностей, проте це дослідження є досить обмеженим в обсягу та предметі, що не дозволяє нам якісно дослідити також грабіж та розбій й інші корисливі протиправні карані діяння, де предметом заволодіння також можуть виступати культурні цінності. Доречнішим, звичайно, у цьому контексті був би термін «розкрадання», що охоплює широке коло корисливих протиправних діянь. Проте, як вказують Т.І. Нікіфорова та В.М. Захарчук, це поняття є лише теоретичною

конструкцією та було виведене із чинного КК України [117, с. 1141]. Тому слід залишити саме крадіжку, оскільки іншим видам корисливого заволодіння культурними цінностями слід присвятити окреме дослідження.

У цьому випадку особливо цінним є досвід іноземних держав щодо відображення захисту культурних цінностей у їхньому національному кримінальному праві. Зокрема, до прикладу, в Кримінальному кодексі Грузії (далі – КК Грузії) (яка також стикалась з захистом культурних цінностей внаслідок конфлікту в Абхазії та Осетії) є досить проста норма щодо крадіжки культурних цінностей:

«Стаття 183. Заволодіння речами чи документами, що мають особливу історичну, культурну, наукову чи національну цінність, з метою протиправного присвоєння

1. Заволодіння речами чи документами, що мають особливу історичну, культурну, наукову чи національну цінність, з метою протиправного присвоєння, – карається позбавленням волі терміном від шести до дев'яти років.

2. Те ж діяння, вчинене:

а) групою осіб;

б) неодноразово, –

карається позбавленням волі терміном від дев'яти до дванадцяти років.

3. Те саме діяння, вчинене організованою групою, –

карається позбавленням волі терміном від дванадцяти до п'ятнадцяти років» [221].

Окрім цього, в КК Грузії також міститься два розділи із захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту (розділ XXXII1 «Злочини проти культурної спадщини» та розділ XXXII2 «Злочини міжнародного характеру у сфері культурної спадщини») [221]. Звичайна ж крадіжка культурних цінностей (не в межах збройного конфлікту) без обтяжливих обставин згідно зі статтею 12 КК Грузії є тяжким злочином (передбачено покарання, що пов'язане з обмеженням чи позбавленням волі на строк більш як 5 років) [221]. Тобто крадіжка культурних цінностей під час збройного конфлікту та в мирний час, за кримінальним правом Грузії, розмежовані.

У Кримінальному кодексі Іспанії (далі – КК Іспанії), до прикладу, існує структура, де у статті 234 протиправним діянням визнається звичайна крадіжка, а далі у статті 235 КК вже визначається підвищена відповідальність за деякі види крадіжок (за об'єктами), зокрема і щодо культурних цінностей (пп.1 ч.1 статті 235 КК Іспанії) [17, с. 117]. Покарання за викрадення культурних цінностей у цьому випадку становить від одного до трьох років позбавлення волі, що є для Іспанії злочином середньої тяжкості (ч. 3 ст. 33 КК Іспанії) [17, с. 21]. У свою чергу, в КК Іспанії також є окреме правове регулювання у структурі розділу XVI «Про кримінальні правопорушення щодо організації території та містобудування, охорони історичної спадщини та навколишнього середовища» [17, с. 160-161]. Сполучені Штати криміналізують крадіжку та незаконне перевезення культурних цінностей кількома федеральними законами, насамперед Законом про національне викрадене майно (18 Кодекс США § 2314 та § 2315) [40], який охоплює предмети, що перевозяться через штат або за кордоном, та 18 Кодекс США § 668, який стосується крадіжки «значних творів мистецтва» з музеїв або музеями [63]. Також сам збут культурних цінностей, незаконно вивезених з території штату чи держави, карається позбавленням волі на строк до 10 років [40].

Зважаючи на те, що в практиці багатьох держав закладене окреме правове регулювання протиправної крадіжки культурних цінностей, беручи до уваги конструкцію відповідної статті КК Грузії, вважаємо за потрібне виділити зі статті 185 КК України крадіжку культурних цінностей як окреме кримінально каране діяння. Так, слід, на нашу думку, додати до Розділу VI КК України статтю 185¹ «Крадіжка культурних цінностей» такого змісту:

«1. Таємне викрадення культурних цінностей (крадіжка культурних цінностей), –

карається штрафом від десяти тисяч до дванадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або пробаційним наглядом на строк від трьох до п'яти років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. *Те ж саме діяння, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, –*

карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років.

3. *Те ж саме діяння, поєднане з проникненням у житло, сховище, музейний фонд чи інше приміщення або таке, що призвело до пошкодження культурної цінності, –*

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

4. *Крадіжка культурних цінностей, вчинена організованою групою або така, що призвела до знищення культурної цінності, –*

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Примітка. Під культурними цінностями у цій статті та статті 192, 201, 298 та 438¹ цього Кодексу слід розуміти об'єкти, що мають цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнана такою внаслідок експертного дослідження та/або внесення у Реєстр культурної спадщини та є передбаченими Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та/або нормами міжнародного права».

Зважаючи на санкції статті 185 КК України, автором запропоновано підвищити рівень кримінальної відповідальності за крадіжку культурних цінностей рівно на один рівень (якщо ч. 2 статті 185 КК України містить санкцію «карається пробаційним наглядом на строк від трьох до п'яти років або обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк», то відповідно вже ч. 1 статті 185¹ КК України матиме таку санкцію і так далі згідно з градацією), що дозволить відмежувати караність посягання на культурні об'єкти від караності посягання на звичайні родові предмети. Крім цього, враховано те, що в КК інших держав крадіжка культурних цінностей переважно є тяжким злочином.

Поруч із цим слід розглянути практику іноземних держав щодо захисту культурних цінностей від крадіжок, зокрема і під час військових дій, а також найвизначніші в контексті вдосконалення права та практики випадки крадіжок культурних цінностей. Одним із таких випадків є, звичайно, розграбування

Національного музею Іраку в Багдаді під час вторгнення коаліційних сил до Іраку в 2003 році. У публікаціях 2003 року від очевидців вказано, що «у березні, побоюючись, що музей може бути пошкоджений коаліційними бомбардуваннями, куратори перемістили багато з його 170 000 об'єктів у підвальні сховища. Але за кілька годин після прибуття військ США грабіжники вбили охоронців музею та попрямували до сховищ. Відтоді кілька важливих об'єктів було повернуто до музею завдяки радіопередачам, які закликали їх повернути, але щойно відкриті кордони Іраку дозволять злодіям легко подавати артефакти на міжнародний ринок старожитностей» [34]. Так і склалось: відкриті кордони через декілька тижнів дозволять вивезти безліч артефактів та продавати їх у подальшому на чорному ринку. При цьому сам напад був вкрай організованим, оскільки, до прикладу, слідчий сил США, що здійснював розслідування цих випадків, Метью Богданос, вказує на те, що існують беззаперечні докази того, що самі злодії попередньо оселились біля самого місця крадіжки, а також вже підготували шляхи збуту: на багато артефактів вже були конкретні покупці-замовники [59, с. 48], тобто ці протиправні діяння мають характер попередньо організованого та замовного. При цьому і самі місцеві жителі вчиняли масове розграбування, а також розкопки культурних цінностей, користуючись умовами збройного конфлікту. Що ж, перш за все, було здійснено для повернення великої кількості викрадених культурних цінностей після завершення активної фази конфлікту? Донні Джордж (іраксько-ассірійський археолог та дослідник) разом із американським полковником Метью Богданосом створили програму амністії, згідно з якою об'єкти можна було повернути без подальшої відповідальності. Від 4000 до 6000 предметів було повернуто до музеїв, а також передано ще 17 000 предметів, які були викрадені з археологічних пам'яток по всьому Іраку [30, с. 271]. Фактично, амністування – єдиний достатньо ефективний засіб у випадку збройного конфлікту в Іраці, оскільки, багато дослідників вказують на те, що, перш за все, перешкодою захисту культурних цінностей у цьому випадку була відмова Іраку від ратифікації Гаазької конвенції 1954 року та Другого протоколу до неї [43, с. 120], а по-друге, робота інших неурядових організацій (таких як Голубий Щит та ІКОМОС), фактично, були практично марними, а дослідження ІНТЕРПОЛУ, що здійснювалися в

майбутньому, повернули лише частину з втрачених скарбів, оскільки ці цінності настільки майстерно та організовано були викрадені та реалізовані на чорному ринку зазвичай у приватне володіння, що дістати кінці до цих пам'яток не уявляється можливим. Поруч із цим, згідно з Національним звітом про виконання Конвенції про заходи щодо заборони та попередження незаконного імпорту, експорту та передачі права власності на культурні цінності по Іраку за 2015–2018 роки, Ірак має власну базу даних викрадених, вилучених, знищених та вивезених культурних цінностей [39], що дозволяє таким організаціям, як: Федеральне бюро розслідувань США та ІНТЕРПОЛ, – здійснювати повернення культурних цінностей на батьківщину навіть через 20 років після конфлікту [56]. Тому у цьому випадку йдеться мова про діяльність науковців, урядів різних держав, зокрема й Іраку, музейників, а також низки міжнародних неурядових організацій та правоохоронних органів, що здійснюють пошук та повернення таких цінностей. Безперечно, ця діяльність має бути чітко регламентована, структурована та організована шляхом створення відповідного підрозділу в органах правопорядку України. Цей підрозділ займався б суто питанням відслідковування втрачених культурних цінностей та повернення їх на територію України, до прикладу, спеціальний підрозділ, що здійснював моніторинг та запити на повернення втрачених кіпрських цінностей [3], що ми досліджуватимемо в підпункті 2.3. цієї роботи. Загалом, лиш варто вказати, що налагодженням співпраці на міжнародному ринку культурних цінностей задля повернення таких цінностей до України має займатися конкретний підрозділ з боротьби зі злочинністю у сфері культури.

Поруч із цим, до прикладу, існують міжнародні конфлікти, де культурні цінності стали такою собі «воєнною здобиччю», до прикладу, під час наймасштабнішого збройного конфлікту в Латинській Америці – Парагвайської війни 1864–1870 рр. (Війни Потрійного альянсу) – протистояння між Парагваєм і державами Потрійного альянсу (Аргентина, Бразилія, Уругвай) за контроль над стратегічним регіоном ріки Ла-Плата [169, с. 55], держави Альянсу вивезли з території Парагваю багато коштовностей, що склалися здебільшого з гармат, зброї, прапорів і знамен. Як вказує Жаклін Хойча, всього на балансі 328 гармат; 94 державні

прапори; і 17 прапорів, захоплених бразильською армією. Багато з цих предметів були частиною колекції Національного історичного музею (NHM) Бразилії [27, с. 85]. Незважаючи на те, що історично конфлікт стався ще у ІХХ столітті, повернення культурних цінностей, що стали «трофеями», продовжується у ХХІ столітті, до прикладу, останній обмін стався у 2014 році [27, с. 86]. При цьому багато трофеїв досі не повернуто, оскільки не досягнуто згоди про порядок передачі, а саме процесом займаються дипломатичні установи держав на основі міждержавних угод та домовленостей.

На нашу думку, поняття «воєнна здобич» – спроба легітимізації крадіжки культурних цінностей з окупованих територій, і, на жаль, скоріш за все, рф скористається таким способом виправдання своїх незаконних дій по нищівному розграбуванню того ж Маріупольського музею, низки музеїв Донецької, Луганської, Херсонської області та Криму. Історично термін «воєнна здобич» (англ. spoils of war) використовувався для позначення майна, захопленого переможцем у збройному конфлікті. В епоху Середньовіччя та Новий час це вважалося прийнятним елементом війни. Проте сучасне міжнародне гуманітарне право чітко засуджує експропріацію культурних цінностей, незалежно від того, ким вона вчиняється та в яких умовах.

Уже Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років заборонили грабунок і зобов'язали зберігати культурну спадщину. Гаазька конвенція 1954 року йде далі, – вона встановлює спеціальний режим охорони культурної спадщини, навіть у випадку окупації. Таким чином, жодна «воєнна здобич», навіть за логікою держави-агресора, не може включати культурні цінності.

Термін «крадіжка культурних цінностей» натомість має чітке кримінальне наповнення. Це:

- протиправне заволодіння об'єктами, що становлять історичну, наукову чи мистецьку цінність;
- вчинене з умислом та у випадку збройного конфлікту – часто з метою ідеологічного або культурного знищення ідентичності нації.

Зважаючи на це, на нашу думку, ***крадіжка культурних цінностей під час збройного конфлікту*** – це таке кримінально протиправне діяння, вчинене в умовах

ведення збройного конфлікту у прифронтовій зоні або в умовах окупації, яке полягає в таємному викраденні майна, що має цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні. Вказане кримінально протиправне діяння може бути вчинене фізичною осудною особою, що досягла 14-річного віку, зокрема військовослужбовцями, представниками держави-противника, а також її службовими особами. Специфіка ж цього кримінально-протиправного діяння полягає у тому, що місцем вчинення такого злочину завжди буде територія, на якій здійснюється ведення бойових дій, а власник чи володілець (держава, органи місцевого самоврядування, приватні особи тощо) цих предметів, зважаючи на ці обставини, можуть взагалі не мати доступ до місць збереження чи схову цих предметів (тобто крадіжка здійснюється поза доступом власника чи володільца до місця перебування культурних цінностей, що збільшує шанси на латентний характер такого протиправного діяння). Культурні цінності в цьому випадку потрапляють до рук правопорушника без можливості навіть власнику виявити вчасно таку крадіжку, а також повсякчас йдеться мова про допомогу колабораціоністів.

Проте рф може здійснити спробу, по-перше, назвати масову крадіжку культурних цінностей «захистом», «тимчасовим захистом», або ж навіть «евакуацією». Так само як нацистська Німеччина намагалась відбілити свої крадіжки поняттям «трофей» та «воєнна здобич», рф, на суб'єктивну думку автора, також розглядає можливість таким чином узаконити свої розкрадання. Гаазька конвенція 1954 року чітко вказує, що «Високі Договірні Сторони зобов'язуються заборонити, запобігати та у разі необхідності припиняти будь-які акти крадіжки, грабежу або привласнення культурної власності в будь-якій формі, а також будь-які акти вандалізму, спрямовані проти культурної власності» (п. 3 статті 4 Конвенції 1954 року) [13]. У свою чергу, стаття 8(2)(b)(xvi) Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998) визначає, що «грабунок міста або місцевості, навіть якщо вона взята штурмом», вважається воєнним злочином [206]. Стаття 56 Гаазької конвенції (IV) про закони та звичаї війни на суші (1907) (далі – Гаазька конвенція 1907 року) вказує, що «майно муніципалітетів, установ, присвячених релігії,

благодійності, освіті, мистецтву та науці, навіть якщо воно є державною власністю, повинно розглядатися як приватна власність. Будь-яке навмисне знищення або пошкодження такого майна заборонено і повинно бути предметом судового переслідування» [31]. Водночас Гаазька конвенція 1907 року фактично у статті 53 дозволяє армії, що окупувала території, використовувати у воєнних цілях гроші, цінні папери, що є лише державною власністю, склади зброї, засоби транспорту, запаси та припаси, і загалом усе рухоме майно, що належить державі [31].

Слід дуже чітко розмежовувати поняття «трофей» та «воєнна здобич» з крадіжкою, розграбуванням культурних цінностей під час збройного конфлікту. Дослідниця захисту культурних цінностей під час воєнних дій у Нігерії та загалом Африці Афоласад Адевумі, що написала ґрунтовну дисертацію на тему «Повернення та реституція культурних цінностей у державах Африки згідно з Конвенціями ЮНЕСКО 1970 року та УНІДРУА 1995 року» [51], доречно вказує, що відсутність у законодавчих актах міжнародного характеру поняття «крадіжка культурних цінностей» дозволяє розв'язати руки винним у вчиненні такого кримінального правопорушення в умовах збройного конфлікту, зважаючи на те, що їхні дії за відсутності чіткого підходу можуть бути виправдані і «воєнною здобиччю». Проте, як додає вчена, «Конвенція УНІДРУА визначає вкрадений культурний об'єкт як «культурний об'єкт, який був незаконно розкопаний або законно розкопаний, але незаконно зберігається, вважається викраденим, якщо це відповідає законодавству місця, де відбулися розкопки». Це, безсумнівно, є жорстким і прагматичним кроком до забезпечення повернення або реституції викраденої культурної спадщини» [51, с. 68(100)]. І дійсно, все, що незаконно перебуває у власності другої сторони конфлікту, по факту, є викраденим майном. Кевін Говерн вказує, що «оскільки міжнародне гуманітарне право розробило норми щодо цієї практики, існує правило, згідно з яким «сторони конфлікту можуть захоплювати військове обладнання, що належить супротивній стороні, як військову здобич..., як норму звичаєвого міжнародного права, що застосовується під час міжнародних збройних конфліктів». Надалі це правило було зафіксовано у Кодексі Лібера та в подальших актах, які походять від нього [25, с. 51, 54]. Проте ця норма ніяк не вберегла від масштабних

розкрадань нацистами окупованих територій та майна репресованих ними осіб до та під час Другої Світової війни. Не окреслюючи масштаби втрат, які всім відомі, варто вказати на те, що навіть мистецтво, що ідеологічно було «низьким» для нацистів (як-от: абстрактні полотна чи витвори майстрів-євреїв), було цінним для високопосадовців гітлеровської Німеччини. Так, Герман Герінг «один з перших зрозумів комерційні можливості [цих цінностей], і саме його агент вивіз знаменитий «Портрет доктора Гаше» Ван Гога, вилучений з музею у Франкфурті, до Голландії та продав його. Зрештою, картина потрапила до Нью-Йорка, де в 1990 році була продана японському колекціонеру за 82,5 мільйона доларів, що зробило її найдорожчою картиною у світі» [53, с. 39(40)]. По суті, кошти, виручені від продажу картин та інших цінностей, як і у випадку керівництва рф, спрямовувались на власну вигоду та на купівлю боєприпасів та зброї для ведення подальших бойових дій.

Нацистська Німеччина зберігала викрадені культурні цінності на різноманітних об'єктах, надалі держави-переможці здійснили акумуляцію культурних цінностей у так званих Марбургському, Офенбахському, Вісбаденському та Мюнхенському збірних депо для подальшого їх повернення законним володільцям, при цьому в останньому здійснилося накопичення приблизно 80 % від усього об'єму незаконно вилучених культурних цінностей [12, с. 68]. Фактично, повернення культурних цінностей у цьому контексті здійснювалося за сприяння багатьох держав світу, їхніх спільних комісій, і при цьому ні в кого не виявилось сумніву щодо незаконності загарбання таких культурних цінностей, які розумілися німцями як «трофеї війни», і повернення таких об'єктів було не теорією, а аксіомою світового правопорядку. Найбільш же відомим «предметним» поверненням, коли дійсно не було згоди сторони на повернення, а самі культурні цінності були захоплені нацистами незаконно у власників, була справа пані Альтман проти Австрії: «Після доказів того, що певні цінні витвори мистецтва її дядька були захоплені нацистами або експропрійовані Австрією після II Світової війни, відповідач подав цей позов до Федерального окружного суду, щоб повернути шість картин у позивачів, Австрії та її інструменту, Австрійської галереї [50]», – йдеться про повернення відомих картин Густава Клімта.

Майно було повернуте власниці, що стало поштовхом до невимовної кількості судових справ про повернення культурних цінностей жертв нацистської Німеччини.

Зважаючи на вищезазначене, на нашу думку, *«трофей»* або ж *«воєнна здобич»* – винятково предмети та/або об'єкти, що мають застосування у військових діях, зокрема: зброя, боєприпаси, військова техніка тощо, – що може бути отриманим на полі бою та надалі застосоване з практичною метою або ж збережене як історична пам'ятка. Саме на ці предмети законодавством не поширюється поняття «мародерство» або ж «розграбування на полі бою» тощо, оскільки навіть міжнародним законодавством, як зазначено вище, такі дії допускаються. Крім цього, як зазначається вище, «воєнна здобич» від крадіжки відрізняється тим, що перша є дозволеною в рамках чітко визначеного переліку об'єктів та є звичаєм ведення бойових дій (захоплення військової техніки, інших речей на полі бою», а друга – безпосередньо є кримінально протиправним діянням згідно із законом про кримінальну відповідальність країни, на території якої ці дії вчиняються. Так як саме наявність такої відповідальності є одним з ключових критеріїв розмежування. Вважаємо, що виділення в КК України статті 185¹ вищезапропонованого змісту, а також належного правового регулювання крадіжки культурних цінностей під час збройного конфлікту в межах окремої статті розділу XX КК України (що буде розглянуто детальніше в системі протиправних діянь проти культурних цінностей під час збройного конфлікту в розділі III цієї роботи), є запорукою належної та стійкої правової позиції України в судових провадженнях щодо реституції вкрадених культурних цінностей.

Отже, здійснено оригінальну систематизацію знань про крадіжки культурних цінностей під час збройних дій в іноземних країнах, що в українській літературі проаналізовано вперше. Досвід держав, які пережили масові втрати культурної спадщини під час конфліктів (Ірак, Малі, Югославія, Ізраїль), свідчить про важливість національного кримінального законодавства, яке прямо криміналізує посягання на культурні цінності у воєнний час, а також ефективної співпраці з міжнародними механізмами – Міжнародним кримінальним судом, ЮНЕСКО, Інтерполом.

Таким чином, для ефективного захисту культурних цінностей в умовах воєнного стану Україна потребує:

- більш чіткої узгодженості та конкретизації ст. 185 і 438 КК України шляхом розмежування крадіжки культурних цінностей, що здійснюється не на території ведення воєнних дій (в рамках розділу VI КК України) та окремої статті про кримінальні правопорушення проти культурної спадщини в умовах збройного конфлікту (в рамках розділу XX КК України). Незважаючи на те, що додаткова криміналізація крадіжки культурних цінностей у мирний час вкрай потрібна, вважаємо, що в умовах збройного конфлікту така норма не буде достатньо враховувати специфіку воєнного часу та воєнних злочинів, а тому відповідна додаткова криміналізація вищезазначеного правопорушення в контексті воєнних злочинів буде комплексно розглянута в розділі III (разом із іншими складами кримінальних правопорушень проти культурних цінностей);

- поглиблення імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство (йдеться мова як про Нікосійську конвенцію, так і низку інших нормативно-правових актів, що були розглянуті вище);

- створення національного реєстру викрадених культурних цінностей та міжвідомчого механізму їх повернення: на основі практики воєнних дій у Нігерії, II Світової війни, а також реституції відповідних культурних цінностей розширено наукові уявлення про важливість чіткого обліку культурних цінностей задля їх подальшого ефективного виявлення та повернення в рамках міжнародних судових установ;

- на основі практики перехоплення артефактів з Іраку, Єгипту, Лівії та Туреччини на чорних ринках збуту, коли за допомогою реєстру втрачених цінностей, міжнародні організації ІКОМОС, ІНТЕРПОЛ та Федеральне бюро розслідувань в США здійснювали заходи із перехоплення таких старожитностей, пропонується створити в рамках органів забезпечення правопорядку спеціальний підрозділ (відділ боротьби зі злочинністю у сфері культури під час збройного конфлікту), за аналогом проаналізованої практики зарубіжних держав, який займатиметься суто налагодженням зв'язків з суб'єктами збуту та зберігання відповідних цінностей за

кордоном, з метою перехоплення таких викрадених культурних цінностей та/або витребування речей з чужого незаконного володіння в рамках судових проваджень.

2.2. Пошкодження чи знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту: аналіз нормативної бази та судової практики

Афоласад Адевумі у своїй роботі вказала на дещо важливе: «Жоден інструмент не заповнить прогалину в ідеологічно мотивованому, навмисному знищенні культурних цінностей, яке здійснюють мілітаристські актори. Саме історична свідомість дозволяє відрізнити народ від населення. У випадку Малі іслам прийшов через колонізацію і йому дозволили стерти та знищити історичну свідомість деяких громадян. Це призвело до видалення найбезпечнішого та найміцнішого щита культурної безпеки народу та втрати нитки, яка пов'язує його з найдавнішим минулим предків» [1]. Так само й у випадку інших збройних конфліктів, зокрема і вторгнення держави-агресора ще з 2014 року, знищення чи пошкодження культурних об'єктів – ідеологічний наступ на ідентичність, самовизначення та історію цілого народу. Такі дії не тільки мають бути покарані, проте і попереджені. Песимістичність пані Адевумі зумовлена історією заповнення ісламом беззахисного Малі, що призвело до втрати ідентичності цією державою, поглинення її жорстокою ідеологією. Цей випадок – вказівка нам на те, що нашу культуру та історію так само хочуть знищити і заповнити це місце ідеологією «руського міра», що ми ніколи не можемо допустити. Тому якщо крадіжка культурних цінностей – це привласнення культури та історії іншим, не маючим на це право, народом, то пошкодження чи, більше того, знищення культурних цінностей, – безперечно, спроба стерти нашу ідентичність.

Пошкодження цінностей культури українського народу здійснюється загарбниками ще з моменту вторгнення 2014 року та окупації Криму. Зокрема, йдеться про Бахчисарайський палац (Крим), який є пам'яткою національного значення в Україні. За інформацією, яку оприлюднило Міністерство культури України, під час знімання всієї черепиці та старовинних дубових балок з Великої ханської мечеті (Біюк Хан Джамі) було пошкоджено розписи XVIII століття. Окрім

того, на фасаді будівлі пішли тріщини та обвалилася штукатурка через застосування для миття техніки, що використовує для очищення струмів води під великим тиском [104]. Такі випадки непоодинокі, зокрема, після окупації Криму Генуезька фортеця фактично контролюється росіянами як «Державна бюджетна установа Республіки Крим «Музей-заповідник «Судацька фортеця»». На території навіть почали будувати готельні приміщення і додаткові туалети, внаслідок чого одна із веж фортеці обвалилася. Так зване керівництво новоствореного музею ДБУ РК «Судацька фортеця» провели «реставрацію», зокрема з автентичного каміння збудували копію тієї вежі із застосуванням сучасного цементного розчину [94], за повідомленням інформаційного ресурсу «Голос Криму». Часткове руйнування вежі №19 Генуезької фортеці в Криму означає, що окупаційна влада в Криму порушує п. 1 статті 5 Гаазької конвенції, згідно з якою одна сторона, що окупує повністю або частково територію іншої сторони, повинна в міру можливості підтримувати зусилля компетентних національних органів влади окупованій території, щоб забезпечити охорону і збереження її культурних цінностей [140, с. 257].

Поруч із цим руйнування відбувається не тільки за рахунок неналежного збереження пам'яток на окупованій території, а й у випадку ведення воєнних дій та влучань у прилеглі до пам'яток чи місць їх схову території, або ж у самі пам'ятки. До прикладу, найбільші музеї сходу України із значною частиною Музейного фонду України залишилися на тимчасово окупованій частині – в ДНР/ЛНР, зокрема у Донецьку до початку АТО було відомо всього 140 музеїв і музейних кімнат (державних, відомчих, громадських). Під час бойових дій у серпні 2014 р. особливо постраждав Донецький обласний краєзнавчий музей. До вказаних подій музей був одним з найбільших краєзнавчих, до його збірки входило 180 тис. предметів. Зберігалася відома колекція золотих і інших коштовних предметів. До складу музею входить Меморіальний комплекс «Савур-могила». Тепер робота музею частково відновлена, йому надано назву Донецький республіканський краєзнавчий музей, доля ж золотої колекції невідома [146, с. 30-31]. Тобто можна розділити пошкодження чи знищення культурних цінностей на дві умови вчинення такого кримінального правопорушення: заходи до «збереження/реставрації/переобладнання та/або

перебудови культурних об'єктів або ж заходи прямих військових дій, коли культурний об'єкт стає мішенню для озброєння.

Щодо руйнувань повномасштабного вторгнення годі і говорити: Україна зазначала колосального бомбардування та руйнації не тільки культурних пам'яток, але і великої кількості, на превеликий жаль, житлової зони. Станом на серпень 2024 року, за даними ЮНЕСКО, «з початку повномасштабного вторгнення рф 432 культурні об'єкти були верифіковані Організацією як пошкоджені або знищені» [223]. Протягом декількох тижнів російські війська атакували місто Київ, де розташована Печерська Лавра і собор Святої Софії, – об'єкти культурної спадщини ЮНЕСКО. До списку спадщини ЮНЕСКО, крім об'єктів у Києві та Криму, входить старе місто Львова та три інші об'єкти (див. карту). Кандидатами на включення є ще сімнадцять об'єктів, які внесені до попереднього списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Серед них – історичний центр Чернігова, харківський хмарочос, Держпром, археологічна пам'ятка «Кам'яна могила» – всі вони постраждали від жорстких бойових дій. У зв'язку зі зміщенням лінії фронту, інші об'єкти, як-от: історичний центр Одеси та Миколаївська астрономічна обсерваторія, – стикаються з серйозною загрозою руйнування [93, с. 2]. Зокрема, будинок Держпрому у Харкові, який ЮНЕСКО внесла у список об'єктів для посиленого захисту 07 вересня 2023 року, був уражений фугасною авіабомбою, зокрема «зруйновано кілька поверхів, пряме влучання у будівлю». Цікавою є цитата керівника поліції Харківщини В. Тимошка: «Один з КАБів влучив прямо у приміщення Держпрому. Влучання прийшлося в під'їзд, де розташований господарський суд, – це цивільний об'єкт, ніякого воєнного значення він не має» [201]. Вдруге будівля постраждала від авіаударів вночі 08 листопада 2024 року.

Війська рф неодноразово завдавали ракетного удару по історичному центру Одеси, один із наймасштабніших стався увечері 31 січня 2025 року. За даними голови Одеської обласної військової адміністрації О. Кіпера, зазнали пошкоджень фасади та скління декількох музеїв 4 центрі міста [73]. Вибуховою хвилею також вибило автентичне столярне заповнення головного парадного входу, пошкодило вітражі й внутрішнє оздоблення Філармонії (Нова Біржа). З 2023-го Філармонія перебуває під

посиленням захистом ЮНЕСКО відповідно до Другого протоколу 1999 року до Гаазької конвенції 1954 року «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» [71]. Загалом, після лише однієї такої атаки було зруйновано 1 архітектурну пам'ятку та пошкоджено більш як 15 інших.

Під час повномасштабного вторгнення йдеться про просто колосальні масштаби пошкоджень та втрат, що неодноразово зафіксовано журналістами, експертами, а також безпосередньо комісіями, які направляли в Україну міжнародні організації, зокрема і ЮНЕСКО. Поруч із пошкодженнями, існують випадки нищення культурних цінностей, наприклад, музей Архипа Куїнджі, про який ми вже згадували, а також інші, що переважно супроводжуються масовими жертвами серед цивільного населення, наприклад, Драмтеатр в Маріуполі тощо. Тому притягнення винних до відповідальності хоч і не повернені невідновних культурних цінностей, ні ще більш цінного людського життя, проте на кожне таке діяння повинно бути покарання, а також справедлива матеріальна сатисфакція, якщо така взагалі можлива.

Перш за все, йдеться мова в міжнародному законодавстві про розділення на два склади правопорушення: культурний об'єкт як предмет нападу, що призвело до його пошкодження або знищення; такий порядок збереження культурного об'єкта на окупованій території, який призвів до пошкодження чи знищення цього об'єкта. І відповідно, на нашу думку, слід розглядати окремі ці положення і в українському законодавстві, і в міжнародному та поділити їх на категорії:

- Культурний об'єкт як предмет нападу (умисне знищення або пошкодження):

- а. «Сторони зобов'язуються утримуватися від будь-якого використання культурних цінностей, їхніх охоронних знаків та їхнього безпосереднього оточення для цілей, які можуть спричинити їх знищення або пошкодження в разі збройного конфлікту, та від будь-яких ворожих дій, спрямованих проти них» (стаття 4 Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту);

- б. «Забороняється вчиняти будь-які акти ворожнечі, спрямовані проти історичних пам'яток, творів мистецтва чи місць поклоніння, які є культурною або

духовною спадщиною народів» (Стаття 53 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1977 року);

с. «Серйозні порушення законів і звичаїв війни... включають умисне спрямування атак проти будівель, присвячених релігії, освіті, мистецтву, науці або благодійній меті, історичних пам'яток..., за умови, що вони не використовуються у військових цілях» (Стаття 8(2)(b)(ix) Римського статуту МКС (1998)).

- Пошкодження або знищення культурного об'єкта через неналежне збереження на окупованій території:

а. «Окупаційна держава вважається лише адміністратором і розпорядником публічного майна... Вона повинна його зберігати відповідно до правил користування державним майном» та ««Майно, яке належить релігійним, благодійним, освітнім, художнім і науковим установам..., має розглядатися як приватна власність. Усяке навмисне знищення таких установ, пам'яток мистецтва, науки чи релігії є забороненим» (статті 5 та 56 відповідно Додатку «Положення про закони та звичаї війни на суходолі» Гаазької конвенції 1907 року (IV) про закони та звичаї сухопутної війни);

б. «Окупант повинен у межах можливого підтримувати охорону культурних цінностей, які розміщені на окупованій території, у співпраці з національними органами охорони культурної спадщини. Якщо це неможливо, він повинен звернутися до компетентного міжнародного органу (наприклад, ЮНЕСКО)» (стаття 5 Гаазької конвенції 1954 року);

с. «Будь-яка окупаційна влада повинна утримуватись від дій або бездіяльності, які можуть призвести до пошкодження культурних цінностей, що перебувають під її контролем» (стаття 9 Додаткового протоколу II до Гаазької конвенції (1999)).

Таким чином, міжнародне право чітко визначає недопустимість не тільки пошкодження, знищення їх чи поцілення в них, якщо вони не є воєнними об'єктами, а й неналежного збереження культурних цінностей на окупованих територіях: обидва ці випадки рф порушені, що неодноразово доведено і підтверджено міжнародними установами, такими як, зокрема, ЮНЕСКО.

Щодо українського законодавства, то певною мірою пошкодження чи знищення культурних цінностей передбачені такими нормами:

- ст.252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»;

- ст.298 КК України «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» [141].

Статтю 252 КК України науковці також відносять до тих, що певною мірою можуть бути такими, що можуть охороняти культурну спадщину. Відповідно до територій, взятих під охорону держави, належать такі об'єкти природи, які є великою науковою, історичною цінністю, а також лікувально-оздоровчою цінністю (наприклад, Нікітський ботанічний сад у Криму, Тростянецький парк у Сумській області, Дніпровський парк у Запорізькій області, Одеські катакомби, Володимирська гірка в Києві тощо). Природно-заповідний фонд складають ділянки суші та водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і народногосподарську цінність і призначені для збереження природної різноманітності [142, с. 456]. Практично ж поки застосування цієї статті в рамках саме культурної сфери немає, здебільшого, йдеться саме про природоохорону. Знову ж таки, не раз рф завдавала ударів чи в ході наземних операцій здійснювала знищення таких об'єктів, безліч лісів та парків Донеччини, Харківщини та інших областей пошкоджені або вщент знищені, проте це предмет зовсім іншого дослідження.

Окрім цього, слід дослідити статтю 298 КК України «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини», яка включає декілька поєднаних між собою складів кримінальних правопорушень, які виявляються в такому:

1. Незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини / на об'єкті національного значення;

2. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їхніх частин / пам'яток національного значення, з метою

пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини або без такої мети.

Перш за все, недоліком цієї статті, на що вказують і науковці, зокрема С. О. Бочарников [7], є визначення самого предмета кримінального правопорушення – об'єкти археологічної спадщини, об'єкти культурної спадщини та об'єкти національного значення. Безумовно, поняття «спадщина», яке ми досліджували в розділі I цієї роботи, значно обмежує коло предметів, що підлягають охороні. Більше того, тут законодавець вмістив поняття «археологічна спадщина» згідно із Законом України «Про охорону археологічної спадщини» [98], що в ньому розкривається через визначення об'єкта археологічної спадщини: «об'єкт археологічної спадщини (далі – археологічний об'єкт) – місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду і повністю або частково зберегли свою автентичність» [98]. Фактично, законодавець звузив застосування цієї статті, чітко вказавши перелік місць, де вказані дії можуть бути здійснені. Більше цього, як ми аналізували в розділі I цієї роботи, поняття «культурна спадщина», фактично, охоплює також поняття «археологічна спадщина», адже є досить ширшим. І правопорушення, передбачене частиною 4 цієї статті – «Дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті [тобто умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини/національного надбання чи їхніх частин], вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини» – є задвоєнням частини 1 цієї статті (археологічні розкопки щодо об'єктів археологічної спадщини) та відповідних дій щодо об'єктів культурної спадщини/національного надбання.

Тому, на нашу думку, в цій статті міститься невелика колізія правових визначень, що має ключове значення в розумінні того, який об'єкт та предмет цього злочинного діяння, а також плутанина в самій конструкції статті, яка, з першого погляду, видається логічною, проте при подальшому аналізі видається повторюваною. Вважаємо, що логічніше буде розділити вказану статтю на дві:

«Стаття 298. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їхніх частин

1. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин, –

караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо пам'яток національного значення, –

караються позбавленням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого».

«Стаття 298-1. Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті культурної спадщини

1. Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті культурної спадщини, а саме: проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт, пошкодження або знищення об'єктів культурної спадщини з метою пошуку рухомих предметів, що походять від них, –

караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо пам'яток національного значення, –

караються позбавленням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого».

При цьому оскільки стаття 298-1 в чинному КК України вже існує («Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду»), слід змінити її нумерацію на «298-2», аби зберегти послідовність викладу статей.

Проте стаття 298 КК України не враховує контексту збройного конфлікту, тому слід проаналізувати також статтю 438 КК України («Воєнні злочини») в частині диспозиції, яка вказує на «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [141] також підходить під вищезазначені нами діяння, оскільки, як було вказано, ці дії прямо заборонені міжнародним законодавством, у тому числі Римським статутом та Гаазькою конвенцією 1907 року про закони та звичаї сухопутної війни. Саме за нею і здійснюється притягнення винних осіб до відповідальності, зокрема: 05 листопада 2023 року було завдано удар протикорабельною ракетою 3М55 «Онікс» по центральній частині м. Одеса, де знаходяться пам'ятки, історії, архітектури та містобудування, які перебувають у Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, відповідно до чого було почате кримінальне провадження та трьом російським воєначальникам повідомлено про підозру в порушенні законів та звичаїв війни (ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 438 КК України): підозрювані – адмірал, командувач чорноморського флоту вmf рф, віцеадмірал, начальник штабу-перший заступник командувача чф вmf зс рф, полковник, командир 15 окремої берегової ракетної бригади чф вmf зс рф) [202]. Тому, якщо говорити про чинну редакцію КК України, то саме за статтею 438

КК України і має здійснюватися притягнення до відповідальності винних осіб за вчинення правопорушень проти культурних цінностей у контексті пошкодження чи знищення. Як і у випадку крадіжки культурних цінностей, наголошуємо на відсутності чіткої вказівки, окремого регулювання діянь, пов'язаних із знищенням та пошкодженням об'єктів культури, тобто в диспозиції статті 438 КК України всі діяння визначені в одному переліку, що не дозволяє якісно відмежувати протиправні дії проти культурних цінностей від інших складів протиправних діянь.

Більше того, ратифікований Україною Другий протокол визначає у статті 15 обов'язкові діяння, що мають бути криміналізовані згідно із законодавством держав-учасниць, зокрема: «1. Будь-яка особа скоює злочин у розумінні цього Протоколу, якщо ця особа навмисно та всупереч Конвенції або цьому Протоколу вчиняє будь-яке з таких дій:

а) робить культурні цінності, які перебувають під посиленням захистом, об'єктом нападу;

б) використовує культурні цінності, які перебувають під посиленням захистом, чи безпосередньо прилеглі до них місця для підтримки військових дій;

с) знищує або присвоює у великих масштабах культурну власність, яка перебуває під захистом відповідно до положень Конвенції й цього Протоколу;

д) робить культурні цінності, які перебувають під захистом відповідно до положень Конвенції й цього Протоколу, об'єктами нападу;

е) вчиняє акти крадіжки, грабежу або незаконного присвоєння чи акти вандалізму, спрямовані проти культурних цінностей, які перебувають під захистом відповідно до положень Конвенції.

2. Кожна Сторона вживає таких заходів, які можуть виявитись необхідними, для визнання кримінальними злочинами згідно з її національним законодавством діянь, передбачених у цій статті, і для встановлення для таких кримінальних правопорушень відповідних покарань. При цьому Сторони дотримуються загальних принципів права й міжнародного права, зокрема норм, що поширюють індивідуальну кримінальну відповідальність на інших осіб, крім тих, які безпосередньо вчинили діяння» [106].

В українському ж законодавстві згідно із вищезазначеним саме в контексті збройного конфлікту такі дії ніяк не відокремлені, хоч і частково криміналізовані згідно зі статтею 438 КК України, але говорити про чітке розмежування цих складів кримінальних правопорушень від інших «воєнних» злочинів немає можливості.

Зважаючи на це, можемо дати авторське визначення поняттю **знищення чи пошкодження культурних цінностей під час збройного конфлікту** як умисне чи необережне протиправне діяння, яке полягає в ураженні, внаслідок ведення бойових дій, незаконного впливу чи використання їх у воєнних цілях, внаслідок безпосереднього поцілення, ракетного чи будь-якого іншого удару або в разі здійснення несанкціонованого втручання в цілісність культурних цінностей в умовах військових дій та/або окупації. Місцем вчинення такого злочину може бути вся Україна (від ракетного обстрілу культурних цінностей, так і від прямого поцілення в зоні активного ведення бойових дій, і на окупованих територіях шляхом несанкціонованої «реставрації культурних цінностей»). Суб'єкт – аналогічний статті 438 КК України. Вважаємо, що доречною буде класифікація такого протиправного посягання не тільки через призму фактичного діяння та його наслідків (пошкодження чи знищення), але і через призму обставин вчинення:

- здійснення нападу на культурні цінності або об'єкти, де такі цінності зберігаються;
- використання культурних цінностей чи безпосередньо прилегли до них місця для ведення військових дій;
- знищення чи пошкодження шляхом поцілення, ракетного чи будь-якого іншого удару;
- здійснення несанкціонованого втручання у цілісність культурних цінностей в умовах військових дій та/або окупації;
- вчинення вандалізму щодо культурних цінностей в умовах військових дій та/або окупації.

У КК Грузії, до прикладу, передбачене таке діяння саме в контексті збройного конфлікту. Так, стаття 250-5 КК Грузії визначає:

«Умисне порушення міжнародних правил охорони, які перебувають під посиленою охороною культурних цінностей під час міждержавних та внутрішньодержавних збройних конфліктів, зокрема:

а) пошкодження чи знищення, крадіжка, пограбування чи присвоєння рухомих пам'яток, які перебувають під посиленою охороною;

б) пошкодження чи знищення нерухомих пам'яток, що перебувають під посиленою охороною;

в) здійснення військового нападу на нерухомі, що перебувають під посиленою охороною пам'ятники, будівлі музеїв, бібліотек, архівосховищ або створених для зберігання культурних цінностей у разі збройного конфлікту спеціальних схованок або використання цих будівель чи їхніх територій у ході військових операцій, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років», що є тяжким злочином згідно зі статтею 12 КК Грузії [221].

Приклад Грузії є досить доречним, зважаючи на те, що Грузія так само має досвід воєнних дій на території Абхазії та Осетії і потерпала від рук того ж агресора. Крім цього, як ми зазначали вище, неможливо поєднати протиправні діяння мирного часу та кримінальні правопорушення в умовах воєнних дій в одній нормі КК України. Хоч пошкодження та знищення, на нашу думку, досить повно врегульовано в чинному КК України, проте ці норми не відображають специфіки воєнного стану. Зважаючи на це, вважаємо за потрібне внести зміни до КК України в частині внесення до розділу XX норми, що регулюватиме воєнні злочини проти культурних цінностей (що ми розглянемо у розділі III).

Усі ці дії можуть призвести до пошкодження чи навіть знищення культурних цінностей та/або об'єктів, де такі цінності зберігаються. Більше того, досвід повномасштабного вторгнення, на жаль, вказує, що всі ці дії не є «теоретично можливими», а в дійсності вчиняються рф на території України. Тому всі вони мають бути не тільки відображені в чинному законодавстві про кримінальну відповідальність, але і мають бути застосовані всі можливі засоби з превенції та фіксування таких кримінальних протиправних діянь.

Зокрема, Гаазька конвенція дає змогу долучити до здійснення моніторингу стану на Донбасі і в Криму міжнародну організацію «Блакитний щит», який називають аналогом «Червоного Хреста», але в культурній сфері. Моніторинг стану збереження як рухомих, так і нерухомих цінностей та пам'яток можна віднести до їхньої юрисдикції, – одразу вирішується питання з доказовою базою руйнації того ж Бахчисарайського палацу. Другий акт, який вже підписаний рф та Україною, проте не ратифікований, має на меті саме запобігання та боротьбу із знищенням, пошкодженням та торгівлею культурними цінностями шляхом забезпечення криміналізації певних діянь; розробку механізму реагування кримінального судочинства на такі кримінально протиправні діяння та забезпечити сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі з кримінально караними діяннями, що стосуються культурних цінностей (як рухомих, так і нерухомих). Наразі це найбільш досконалий акт у сфері захисту культурних цінностей, адже визначає саме процесуальні аспекти забезпечення захисту культурних цінностей, а також дає характеристику таким діянням, як нелегальний імпорт, придбання чи надбання, незаконне вивезення, крадіжки та інші форми незаконного привласнення [15]. Відповідальність же може бути застосована до фізичних та юридичних осіб. Головною вимогою до держав–учасниць поряд із криміналізацією вказаних діянь є саме створення реєстрів культурних цінностей.

Хоч і досі рф не ратифікувала Другий протокол [42], все ж на неї поширюються умови схоронності об'єктів, що залишилися в її окупації, тому рф зобов'язана допускати представників від України для участі в спільному управлінні охоронними заходами щодо культурних цінностей. Україні необхідно спрямовувати відповідні запити до рф з метою отримання принаймні відмов у доступі до культурних цінностей. Це ілюструватиме добру волю України та небажання слідувати міжнародно-правовим вимогам зі сторони рф, що знадобиться Україні при висвітленні питання в ЮНЕСКО та інших міжнародних організаціях, що займаються захистом культурних цінностей. Крім цього, вказують науковці Гельсинської спілки, скоріш за все безрезультатною, проте важливою в політичному значенні, може бути спроба України звернутися за поверненням власних культурних цінностей та вжиття заходів

щодо недопущення ввезення державами світу на їхню територію незаконно вивезених предметів культури на підставі звернення до Ради Безпеки ООН. Подібне мало місце в ситуаціях із культурними цінностями з Кувейту, Іраку та Сирії [120, с. 64]. Висвітлення наявного становища в міжнародних організаціях є важливим аспектом протидії, оскільки так можна застосувати санкції проти рф у сфері культури, і не тільки.

Поруч із цим вже в лютому 2025 року було ратифіковано Нікосійську конвенцію Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, яку відкрито для підписання 19 травня 2017 року. Безпосередньо Україною було підписано цей акт 11.09.2017, рф же підписала конвенцію 08.11.2018, проте досі не ратифікувала її [9], оскільки, на нашу суб'єктивну думку, вимоги цієї Конвенції негативно позначаються на подальшому становищі держави-агресора, оскільки її посадові особи можуть підозрюватися у вчиненні багатьох із зазначених у Конвенції правопорушеннях. Основу Конвенції складає глава II (статті 3–16), яка передбачає норми матеріального кримінального права, що мають бути імplementовані державами-учасницями для досягнення цілей Конвенції. Коментуючи ратифікацію, депутатка, заступниця голови парламентського Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики, членкиня постійної делегації у ПАРЄ Євгенія Кравчук, вказала, що метою Конвенції є, в першу чергу, криміналізація низки діянь, що пов'язані з культурними цінностями для притягнення винних осіб до відповідальності, зокрема заступника голови Ермітажу Олександра Бутягіна, якому вже оголошено підозру за незаконні розкопки в Криму [110]. Фактично, конвенція встановлює обов'язковість криміналізації таких кримінальних правопорушень: крадіжок та незаконного заволодіння артефактами; незаконних розкопок; вилучення та вивезення культурних об'єктів; навмисного знищення або пошкодження пам'яток.

Саме на це і вказувалося нами неодноразово в багатьох працях, а тому, на нашу думку, ратифікація Нікосійської конвенції – перший крок не тільки для якісного перетворення кримінального законодавства, а й для притягнення винних осіб до відповідальності за масштабні розкрадання, вивезення, знищення та пошкодження культурних цінностей. Інші аспекти якісного перетворення законодавства про

кримінальну відповідальність у сфері захисту культурних цінностей є предметом дослідження, викладеного у розділі III цієї роботи. Поруч із цим слід наголосити, що як сама Нікосійська конвенція, так й інші міжнародні нормативно-правові акти вказують на потребу в додатковій криміналізації діянь, пов'язаних із посяганням на культурні цінності. Це, зокрема, і пошкодження, і знищення культурних цінностей не тільки у мирний час, а й у військовий. Тому очевидно, що статті 438 КК України вкрай не достатньо для належного захисту культурних цінностей: хоч вона і дієва, проте не виражає особливого стосунку до культурних об'єктів, що мають особливу цінність для держави, народу та історичного, культурного, духовного відмежування від держави-агресора.

Слід також розглянути судову практику щодо саме пошкодження та знищення культурних цінностей під час збройних конфліктів. Зокрема, вперше Міжнародний кримінальний суд в Гаазі розглянув справу про знищення та пошкодження культурної спадщини в 2016 році. Це справа проти малійського ісламіста Ахмад Аль Факі Аль-Махді, який обвинувачується у знищенні історичних та релігійних пам'яток у місті Тімбукту (2012 рік). Ці пам'ятники стародавньої архітектури були внесені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У доповіді прокурор зазначив досить цікавий аргумент на користь засудження Аль-Махді: «Знищені мавзолеї мали важливе значення з релігійного, з історичного погляду та з погляду тотожності. Такий напад на будівлі, присвячені релігії та історичним пам'яткам, належить до категорії кримінальних правопорушень, які руйнують коріння цілого народу і глибоко і безповоротно впливають на його суспільні практики та структури. Саме тому такі діяння є злочином відповідно до статті 8 (2) (e) (iv) Римського статуту» [54]. Крім цього, доказами сторони обвинувачення стали покази свідків, які визначають ці будівлі як важливі для здійснення релігійних обрядів у регіоні, як такі, що використовуються щоденно та підтверджують участь Аль-Махді у їх знищенні. Африканський союз, Рада Безпеки ООН, Економічне співтовариство західноафриканських держав (ECOWAS), ЮНЕСКО та багато держав висловили рішуче засудження цих подій. Долучено також експертів та спеціалістів, що надали свої висновки у справі. Загалом, варто вказати, що сама риторика прокурора

спрямована не на доведення вини обвинуваченого, а доведення розміру шкоди, завданої суспільству його діями, значення цих пам'яток для релігії та общини. Прокурор вказує, що «знищити мавзолеї Тімбукту – це стерти елемент колективної ідентичності, побудований століттями»; і схожа риторика властива самому суду, який присудило Аль-Махді 9 років в'язниці із компенсацією.

З цієї практики Міжнародного кримінального суду виникає декілька питань: яким чином можна застосувати такий прецедент у справі щодо пошкодження та знищення культурних цінностей на території України? Якщо до відповідальності повинна бути притягнута окрема особа чи група осіб, кого в цьому випадку слід притягнути до відповідальності? Як можна довести руйнацію та значне пошкодження культурної спадщини та цінностей, якщо доступу до цієї території немає? Дослідники вказують, що справа Аль-Махді є нічим іншим як визнанням міжнародним співтовариством пошкодження та знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту як міжнародний злочин, за який встановлюється індивідуальна відповідальність [62, с. 699], як перше засвідчення дієвості Другого протоколу та як прецедент для здійснення майбутніх судових процесів щодо інших осіб. Оскільки в справі Аль-Махді Суд керувався статтею 15 (1) Другого протоколу, то можливим, на нашу думку, в межах цієї статті ініціювати і судовий розгляд щодо нападу, привласнення, пошкодження та знищення культурних цінностей на окупованій території України.

Схожі елементи має Нюрнберзький процес, який широко займався нацистською політикою щодо охоронюваних об'єктів, починаючи від простого розкрадання цінних предметів до дій, здійснених з метою знищення єврейської культури та релігії [62, с. 703], та Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, де було найбільше актуальних рішень щодо знищених культурних цінностей. Так, у справі проти Младена Налетіліча суд встановив, що критеріями визнання знищення об'єктів культурної спадщини є: а) об'єкт, на який здійснено напад, не має використовуватися як військовий об'єкт; б) винуватець нападу повинен володіти або прямим умислом, або непрямым умислом, поєднаним з необачністю [62, с. 705]. У справі проти Тихомира Блашкича Суд вказав, що зруйнування чи пошкодження

об'єкта «не може бути виправдане жодною військовою метою», що «єдиними причинами та поясненнями таких вчинків може бути дискримінація» [46]. Тобто, по суті, навіть аргументи трибуналу по різних справах різняться, тому друга сторона конфлікту може використати їх у різний спосіб: одна справа вказує, що це не має бути військовий об'єкт, інші – що різниці в цьому немає. Другий же протокол говорить про просто знищення чи пошкодження майна різних форм власності.

У справі Павле Стругара (у 2005 році Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії визнав його винним у нападі на старе місто Дубровик, що також спричинило пошкодження культурних об'єктів) трибунал вказав на такі умови визнання пошкодження чи знищення злочинним в умовах збройного конфлікту:

- «(i) знищення майна відбувається у великих масштабах;
- (ii) знищення не виправдане військовою необхідністю;
- (iii) злочинець діяв з наміром знищити відповідне майно або безрозсудно нехтуючи ймовірністю його знищення» [45, с. 129-130].

Цікавими є далі аргументи Суду щодо «військової необхідності»: «палата вважає, що військову необхідність можна доцільно визначити для сучасних цілей з посиланням на широко визнане визначення військових цілей у статті 52 Додаткового протоколу I як «тих об'єктів, які за своїм характером, розташуванням, призначенням або використанням роблять ефективний внесок у військові дії та повне або часткове знищення, захоплення або нейтралізація яких, за обставин, що склалися на той час, надає певну військову перевагу». Чи може бути досягнута військова перевага, має вирішуватися, як постановила Судова палата у справі Галіча, з погляду «особи, яка обмірковує напад, включаючи інформацію, доступну останній, про те, що об'єкт використовується для здійснення ефективного внеску у військові дії». Іншими словами, кожна справа має розглядатися на основі її фактів. Посилаючись на свій попередній висновок про те, що станом на 06 грудня 1991 року у Старому місті не було військових цілей, Палата вважає, що питання пропорційності під час визначення військової необхідності не виникає на основі фактів цієї справи» [45, с. 130-131]. Вказане підтверджує нашу позицію щодо воєнної необхідності, зазначену в розділі I цієї роботи: не може бути виправданим ракетний удар по житловій зоні чи культурних

об'єктах, до прикладу, в Одесі, чи можливо поцілення парку Шевченка в Києві 10 жовтня 2022 року (а саме дитячого майданчику в цьому парку, який, безумовно, не є воєнною цілью), що призвело до пошкодження маєтку Ханенків (й однойменного музею) [227], також не може бути жодним чином виправдане воєнною необхідністю.

Окрім цього, варто звернути увагу на визначені армією США спеціальні об'єкти, заборонені до влучання (англ. No-Strike entities (NSEs)), – це ті, що визначені відповідним органом влади, на яких заборонено кінетичні або некінетичні операції, щоб уникнути порушення міжнародного права, конвенцій чи угод, а також пошкодження відносин з партнерами по коаліції та корінним населенням. NSEs захищені від наслідків військових операцій (тобто вони мають «статус захисту») (секція В-1, пп. а пункту 1) [41], як вказується у відповідних роз'ясненнях для військовослужбовців, що поширюються командуванням для забезпечення неухильного дотримання міжнародного права. З цього документа ми можемо зробити і для себе позитивні висновки: перш за все, чітке донесення до військовослужбовців міжнародно-правових норм щодо заборони пошкодження чи знищення культурних об'єктів є ключовою для забезпечення законності при здійсненні воєнних дій; по-друге, в разі відсутності у держави-агресора таких обмежувальних правил та відповідних списків, нам слід розробити їх самостійно та відповідним чином повідомити іншу ворогуючу сторону, тому в разі пошкодження чи знищення такого об'єкта на нашому боці буде більше доказів наших активних дій зі збереження таких об'єктів. Звичайно, положення про заборону атаки культурних цінностей також вказані в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України, затвердженій Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 [123], проте загалом ця Інструкція містить суто вказівку на недопустимість таких дій та виняток, – прийняття рішення про відступлення від цього правила у зв'язку з воєнною необхідністю. Проте як саме та на основі яких даних приймається таке рішення, в Інструкції не вказано.

Під час громадянської війни у Сирії більшість культурних об'єктів, що є спадщиною ЮНЕСКО, були або непоправно пошкоджені, або ж повністю знищені, як і урядом і державами, що втрутилися у конфлікт, так і Ісламська держава Іраку та

Леванту (ІДІЛ), для якої культурні цінності суперечать сутності їхньої ідеології, тому мають бути знищені. Неодноразово в цьому конфлікті культурні об'єкти ставали військовими об'єктами, що підставляло їх під удар (до прикладу, відома фортеця Крак де Шевальє [10, с. 43 (682)]). І в цьому контексті багато дослідників вказують, що не слід звинувачувати владу Сирії, яка не змогла належно захистити та вивезти свої цінності до початку збройного конфлікту. Звичайно, є ситуації, коли сторона конфлікту ніяк не може втрутитися в незаконне пошкодження чи знищення культурних цінностей, ніяк не може убезпечити, до прикладу, свої нерухомі об'єкти від тих самих ракетних атак. У цьому випадку, на нашу думку, перш за все, слід визначити конкретний список культурних об'єктів, що підлягають охороні та перебувають в небезпеці (як, до прикладу, у практиці США, про яку ми говорили вище). По-друге, безперечно, систематично та наполегливо звертатися до держави-агресора із застереженням до пошкодження чи знищення культурних цінностей, що дозволить нам поруч із притягненням винних осіб до кримінальної відповідальності та міжнародно-правової відповідності, вичерпати всі необхідні та можливі засоби захисту наших культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Які висновки ми можемо зробити з означеної судової практики? Як ми можемо використати вже наявну практику для розв'язання конфлікту між Україною та РФ в аспекті культурних цінностей? На нашу думку, можливо піти шляхом судового процесу Аль-Махді, проте оскільки Римський статут визначає у преамбулі, що Міжнародний кримінальний суд є лише останньою інстанцією, яка доповнює національну судову систему, слід здійснити і судові провадження з цих справ у рамках національної судової системи. Проте в наукових джерелах таку практику попереднього розгляду називають переважно «рекомендаційною». Якщо держава не бажає або не може провести розслідування чи притягнення до відповідальності, компетентним державним органам слід хоча б намагатися запобігти знищенню, зупинити його, якщо воно триває, обмежити шкоду та уникати прямого націлення на культурну спадщину за умови, що вони мають змогу ефективно виконувати такі обов'язки.

Отже, зважаючи на це, на підставі також ратифікації Нікосійської конвенції, на нашу думку, слід здійснити додаткову криміналізацію не тільки пошкодження чи руйнування культурної цінності (рухомої чи нерухомої) внаслідок ведення воєнних дій (тобто умисне або неумисне недбале протиправне діяння щодо спрямування атак на об'єкти, що є культурною цінністю, будівель, присвячених релігії, освіті, мистецтву, науці або благодійній меті, історичних пам'яток тощо, за умови, що вони не використовуються у військових цілях), а й пошкодження або знищення культурного об'єкта через неналежне збереження на окупованій території (тобто такий режим збереження об'єкта або ж неналежно здійснена перебудова/добудова чи реставрація такого об'єкта, що спричинила його непоправне пошкодження чи знищення, вчинене на окупованій території). Ця додаткова криміналізація, на нашу думку, має бути реалізована через внесення змін до розділу XX КК України та виділення кримінально протиправних діянь проти культурних цінностей під час збройного конфлікту в окрему норму. Детальніше конструкція вказаної норми буде розглянута в Розділі III цієї роботи.

2.3. Застосування кримінальної відповідальності за контрабанду культурних цінностей в Україні та в окремих зарубіжних державах в умовах збройного конфлікту

Контрабанда культурних цінностей у мирний час та у час збройного конфлікту досить сильно різниться: поруч із іншими особливостями воєнного стану йдеться про часткове або повне руйнування кордонів, неможливість контролювати певну територію. Тому звичне розуміння контрабанди в умовах збройного конфлікту втрачає свою силу. Контрабанда культурних цінностей внаслідок бойових дій – практика, що супроводжує будь-який збройний конфлікт вже багато століть. Практика іноземних держав щодо незаконного вивезення культурних цінностей досить щільно пов'язана із східними конфліктами, особливо з конфліктом у Сирії та Іраку, а також із конфліктами в Африці, зокрема на території Малі. Перш за все, найбільше поповнення чорні ринки світу отримали внаслідок конфлікту в Сирії.

Зокрема, як ми розглядали у пункті 2.1. розділу II цієї роботи, передуючи вторгненню США до Іраку, Багдадський музей був практично вщент розграбований організованими групами, що потім призвело до масштабного вивезення культурних цінностей до Європи та США для подальшого продажу. Найбільше було вивезено саме цінностей з сирійського району Пальміра внаслідок незаконних розкопок: «У Пальмірі було задокументовано масштабні незаконні розкопки в Долині гробниць та таборі Діоклетіана, а також розграбування кількох кам'яних скульптур з нерозкопаних гробниць [10, с. 23-24 (662-663)], а вказані дії переважно здійснюються саме для контрабанди та збуту культурних цінностей. Фактично, практика незаконного вивезення культурних цінностей є наслідком та стоїть пліч-о-пліч із:

- розграбуванням культурних цінностей;
- незаконними розкопками на окупованій території чи території прямого ведення військових дій.

Небезпечність вивезення полягає в тому, що перші дві дії не вчинялися б, якби метою цих діянь не було подальше вивезення культурних цінностей. Більше того, надалі за рахунок вивезення культурних цінностей можна говорити про їх незаконне зберігання та збут, що також є окремим складом кримінального правопорушення. Тому в цьому контексті нам розкривається критичність такого діяння, як контрабанда культурних цінностей, оскільки це є ключовим етапом у цілій низці кримінально протиправних діянь, пов'язаних із культурними цінностями на окупованій території.

Загалом поняття контрабанди широко досліджувалося в науковій літературі такими вченими, як: О.О. Дудоров [107; 108], С.А. Крушинський [164; 165], В.В. Налуцишин [156], Т.Б. Ніколаєнко [161], Р.О. Мовчан [108], О.М. Омельчук [163; 164; 165], Н.М. Парасюк [167], О.В. Процюк [200], С.О. Сорока [213] та інші. До прикладу Т.Б. Ніколаєнко звертає увагу на те, що в КК України не наведено чіткого поняття контрабанди, оскільки йдеться мова про дублювання чи повторення поняття «контрабанда» у всіх чотирьох нормах, що стосуються цього протиправного діяння (201, 201¹, 201³, 201⁴ КК України) [161, с. 100]. Поруч із цим, як вказує В.В. Налуцишин, в доктринах кримінального права зарубіжних держав також не склалося єдиного підходу до розуміння складу

кримінального правопорушення у вигляді контрабанди, при цьому кримінальне законодавство зарубіжних держав криміналізує значно ширший спектр контрабандних діянь, ніж це передбачено в українському законодавстві [156, с. 346]. О.М. Омельчук вказав на те, що однією з характерних особливостей контрабанди є саме наявність предмета такого кримінального правопорушення [163, с. 9]. Зважаючи на це, на нашу думку, для доктрини кримінального права все ж досить важливо крізь призму розуміння сутності контрабанди окремих предметів дійти до загального висновку та визначення «контрабанди» загалом. У цьому напрямку слід йти від часткового до загального, аби в повному визначенні поняття «контрабанда» означити всі важливі елементи та положення, що стосуватимуться всіх предметів, щодо яких криміналізована контрабанда. У контексті ж нашого дослідження, яке стосується безпосередньо контрабанди культурних цінностей у воєнний час, а також для власного вкладу в дослідження контрабанди, вважаємо за потрібне на основі досліджень вищезазначених вчених сформулювати власне визначення.

Отже, на нашу думку, ***контрабанда культурних цінностей під час збройного конфлікту*** – це таке кримінально протиправне діяння, яке полягає в переміщенні в умовах ведення воєнних дій та/або окупації культурних цінностей поза встановлені державні кордони України та без дозволу на це митних органів, тобто без обов'язкового декларування відповідно до законодавства про митну справу. Контрабанда культурних цінностей за умов збройного конфлікту вкрай різниться від звичної контрабанди, оскільки йдеться про відсутність будь-яких митних постів, охоронюваних кордонів, де таке протиправне діяння могло б бути зафіксоване та припинене.

Ми поки не можемо досягнути всіх наслідків контрабанди культурних цінностей, що вчиняється державою-агресором щодо України, оскільки, звичайно, не всі випадки є відкритими та не всі мали наслідком виставки таких цінностей на території рф або ж продаж їх на аукціоні тощо. На відміну від того ж конфлікту у Сирії та Іраку, до українських цінностей не було ще застосованого такої масової програми повернення культурних цінностей або ж перехоплення на чорних ринках. Проте все ж непоодинокими є випадки відкритого вивезення культурних цінностей з територій

Криму та Донбасу. Так, заступник Міністра Культури України на 4-й сесії Допоміжного Комітету держав-сторін Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності заявила, що встановлено незаконне вивезення 38 картин з Національної картинної галереї імені І. Айвазовського (м. Феодосія, АР Крим) до рф, з метою експонування у Державній Третьяковській галереї (м. Москва, рф). рф виправдовує таке вивезення тим, що, на переконання високопосадовців держави-агресора, всі музейні предмети, які перебувають на зберіганні в музеях Республіки Крим і м. Севастополя, є власністю рф, і після експонування картини повернуться назад до Криму [222]. На початку червня 2016 року в Лондоні на «російських торгах» аукціонного дому Christie's картина Івана Айвазовського «Корабельна аварія» пішла з молотка за \$ 228,2 тис. На момент окупації Криму Росією це полотно зберігалось в Феодосійській галереї в Криму. Однак Міністерство культури України не видавало Свідцтва на вивезення картин, як це передбачено Конвенцією 1970 року, до Третьяковської галереї, що само по собі робить таке вивезення абсолютно незаконним. Варто наголосити і на тому, що ні рф, ні Автономна Республіка Крим не є власником зазначених картин, які належать до державної частини Музейного фонду України, який є національним багатством, невід'ємною складовою культурної спадщини України [222].

Згодом Міністерство культури неодноразово заявляло про недопустимість вивезення культурних цінностей з Криму на територію рф. До прикладу, в липні 2017 року Мінкультури висловило обурення проведенням виставки «Пантикапей и Фанагория. Две столицы Боспорского царства», яка відкрилася в Державному музеї образотворчого мистецтва імені А.С. Пушкіна (Москва) та базувалася на 450 експонатах, частина з яких була незаконно вивезена з фондів Східно-Кримського історико-культурного музею-заповідника (м. Керч) [118]. Такими виставками та продажами об'єктів мистецтва рф документує власне незаконне зберігання та збут культурних цінностей, які опинилися в них шляхом злочинного загарбання та перетину кордону поза встановлений Україною порядок вивезення культурних цінностей. Зокрема, питання контрабанди дійсно може бути зафіксоване лише таким

чином, оскільки якщо за мирного часу такий об'єкт може бути зупинений на кордоні, а особа притягнута до відповідальності, то в умовах збройного конфлікту внаслідок відсутності чітких кордонів, можливості доступу до них, окупації великих площ, очевидно, фіксація таких кримінально протиправних діянь неможлива.

Більше того, неодноразово зафіксовано і незаконні розкопки на місцях культурної спадщини. Після анексії Криму в 2014 році рф швидко розпочала археологічні розкопки на півострові, де досі зберігаються багато артефактів, включно зі скіфським золотом. Лише під час будівництва Кримського мосту, що перетинає Керченську протоку, було виявлено понад 1 мільйон артефактів. Наразі існують побоювання, що об'єкт всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – Херсонес Таврійський – може бути пошкоджений, оскільки українська влада не має змоги контролювати археологічні роботи на цій території [232, с. 321]. І за іншими даними ці артефакти з Херсонесу Таврійського були вивезені «для вивчення та реставрації» до рф, про що наголошує юристка Регіонального центру прав людини Дарина Підгорна [208]. Крім цього, за її словами, неможливо точно визначити кількість вивезених рф цінностей, однак «попередні оцінки вказують на близько 500 знищених об'єктів нерухомої спадщини та понад 100 незаконних розкопок. Зокрема, незаконні розкопки вчиняли росіяни на території Криму ще з 2014 року. Щороку відбувається принаймні понад 20–50 археологічних експедицій, під час яких викопують понад 200 тисяч культурних цінностей України» [208]. У свою чергу, і внаслідок наступу та активних бойових дій, зокрема, росіянам вдалося вивезти практично цілі музеї Херсонської області (до прикладу, ними вивезена вся експозиція галереї імені Альбіна Гавдзинського у Новій Каховці [211], Каховського історичного музею, що налічував понад 16 тис. одиниць експонатів [210] тощо).

За даними служби зовнішньої розвідки України «вважається, що це розграбування українських музеїв є наймасштабнішим із часів II Світової війни. Для прикладу: тоді на території України окупаційними військами було знищено і викрадено понад 500 тисяч музейних експонатів, 51 млн книг, 46 млн архівних справ, а з 2015 по 2023 рік лише в Криму рф провела понад 1 385 археологічних розкопок і вивезла приблизно 5 мільйонів артефактів. Безпосередньо питаннями вивезення

музейних цінностей опікується саме директор їхньої зовнішньої розвідки – Сергей Нарішкін. Ним була створена відповідна група, яка здійснює огляд усіх музеїв окупованої території та викрадає культурні цінності для власного збагачення та для ідеологічного викривлення історії та виправдовування вторгнення» [236].

Положення міжнародного законодавства щодо контрабанди культурних цінностей досить обширне:

- Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності 1970 року (має загальний характер):

- Стаття 3 визначає, що імпорт, експорт або передача права власності на культурні цінності, здійснені всупереч положенням цієї Конвенції, є незаконними;

- Стаття 7(b)(ii) передбачає, що держави-учасниці зобов'язані повертати КЦ, які були викрадені під час окупації, до їхніх держав походження.

- Конвенція УНІДРУА про повернення викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей 1995 року (прямо торкається обставин збройного конфлікту в контексті контрабанди культурних цінностей):

- Стаття 2 зобов'язує держави забезпечити повернення викрадених культурних об'єктів, незалежно від того, чи мала місце контрабанда;

- Стаття 3 встановлює, що кожна держава має право вимагати повернення незаконно вивезених культурних цінностей зі своєї території;

- Стаття 9 допускає скасування строків давності, якщо незаконне вивезення мало місце під час збройного конфлікту.

- Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту (є основним правовим актом щодо охорони культурних цінностей під час збройного конфлікту):

- Стаття 4(3) держави зобов'язуються запобігати крадіжці, грабунку, незаконному вивезенню культурних цінностей із територій, які перебувають під їхнім контролем.

- Стаття 5 визначає спеціальний режим для окупованих територій: окупаційна влада зобов'язана зберігати культурні цінності й заборонити їх вивезення.

Поруч із цим існують також резолюції Ради Безпеки ООН, що слід також врахувати, оскільки вони безпосередньо стосуються саме контрабанди культурних цінностей під час збройного конфлікту:

- Резолюція 2199 (2015) забороняє торгівлю культурними цінностями з Іраку та Сирії, наголошуючи, що це фінансування тероризму.
- Резолюція 2347 (2017) закликає держави встановити кримінальну відповідальність за торгівлю культурними цінностями в умовах війни.

Ці акти є засобами швидкого реагування та виявлення осуду міжнародним співтовариством щодо незаконних дій переважно щодо конфлікту в Сирії та Іраку. ООН та ЮНЕСКО активно реагували на загрози контрабанди культурних цінностей в Україні в умовах збройного конфлікту, зокрема щодо видачі таких актів:

- Заява ЮНЕСКО (01 квітня 2022 року). ЮНЕСКО спільно з УНІДРУА, УНЗПН, Інтерполом та іншими партнерами закликала утримуватися від придбання культурних цінностей, які могли бути незаконно вивезені з України, підкреслюючи ризики незаконного обігу культурної спадщини під час конфлікту [8];
- Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/79/L.16 (06 грудня 2024 року). Ця резолюція висловлює серйозну стурбованість зростанням випадків крадіжок та незаконного обігу культурних артефактів, особливо в умовах збройних конфліктів. У ній закликається до створення відповідних правових механізмів для захисту культурної спадщини та підкреслюється роль ЮНЕСКО та Інтерполу в боротьбі з незаконним обігом культурних цінностей [26].

В українському законодавстві традиційно основним актом у цій сфері є Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [176]. Крім цього особливого змісту для цього дослідження набуває стаття 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї», що містить склад діяння «Контрабанда, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей» [141]. Фактично, знову ж таки, як і щодо крадіжки культурних цінностей, пошкодження та знищення культурних об'єктів, йдеться мова про неврахування воєнного контексту вчинення такого кримінального правопорушення. Проте, все ж, слід наголосити, що

рівень саме забезпечення кримінальної охорони культурних цінностей від незаконного вивезення в мирний час в Україні досить високий.

Звичайно, зважаючи на конструкцію статті 438 КК України («Воєнні злочини») так само як і з пошкодженням чи знищенням культурних цінностей, контрабанда речей, що мають культурну, історичну, релігійну тощо цінність, може підпадати під формулювання «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [141] в диспозиції цієї статті. Але, як ми вказували вище, ця стаття ніяк не враховує особливості саме культурних цінностей як предметів кримінальних правопорушень, вчинених в умовах збройного конфлікту.

На нашу думку, слід, перш за все, розмежовувати контрабанду культурних цінностей, вчинену в мирний час (шляхом переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди поза митним контролем чи з приховуванням від митного контролю, як вказано в примітках до статті 201 КК України) та вчинену під час збройного конфлікту (фактично, йдеться про переміщення та вивіз культурних цінностей за межі території України (зокрема й окупованої території або такої, де здійснюються активні бойові дії), без дозволу на це володільця такого майна (приватних осіб, підприємств, установ, організацій державної форми власності, держави Україна), який набув його на законних підставах), що взагалі унеможливило здійснення будь-якого митного контролю. Очевидно, що згідно з приміткою 1 до статті 201 КК України, у разі збройного конфлікту та відсутності будь-яких контрольованих митною службою кордонів йдеться саме про переміщення поза митним контролем. Зважаючи на це, примітка 1 має бути доповнена:

«Примітка. 1. У статтях 201, 201¹, 201³, 201⁴, 305 цього Кодексу під переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди поза митним контролем слід розуміти умисне переміщення предметів контрабанди поза місцем розташування митного органу або поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей або переміщення предметів контрабанди з незаконним звільненням від митного контролю, а у статті 438¹ цього Кодексу під

переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди поза митним контролем слід розуміти умисне переміщення предметів контрабанди переміщення та вивезення предметів контрабанди за межі території України (в тому числі окупованої території, або такої, де здійснюються активні бойові дії) без дозволу на це володільця такого майна (приватних осіб, підприємств, установ, організацій державної форми власності, держави Україна), який набув його на законних підставах».

Таке формулювання, на нашу думку, не порушує загальної структури чинного КК України, при цьому здійснює розмежування контрабанди, вчиненої в мирний час та під час збройного конфлікту. Вважаємо, що, оскільки трактування сутності контрабанди здійснюється саме в примітках до статті 201 КК України, не слід розміщувати окремі частини одного поняття в різних статтях, а слід доповнити вже наявне поняття. Здійснюється посилання на статтю 438¹ КК України, що буде сформульована у розділі III цієї роботи.

Крім цього, небезпечність такого протиправного діяння в умовах збройного конфлікту зумовлена відсутністю реальної можливості зупинити контрабанду в реальному часі. Фактично, про незаконне вивезення культурних цінностей в умовах війни можна дізнатися або шляхом переобліку наявних цінностей, до прикладу, в разі деокупації, або ж шляхом фіксування продажу таких об'єктів на міжнародних ринках чи включення їх в експозиції музеїв. І зупинити таке вивезення практично неможливо, тому особливого значення набуває реституція культурних цінностей, яка згідно зі статтею 9 Конвенції УНІДРУА про повернення викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей 1995 року може бути здійснення поза строками давності.

Також порушується, як і у випадку крадіжки культурних цінностей, питання «військового трофею», оскільки владою держави-агресора може бути вказано на таку обставину як можливу причину визнання за ними права власності на об'єкти культури та мистецтва. Проте тут особливого значення, на нашу думку, набуває практика Лівії. Зокрема, у 1913 році італійські військові сили в Лівії виявили безголову статую Венери у стародавньому місці під назвою Кірена. Нібито з міркувань безпеки італійська влада відправила статую до Італії. У 1989 році лівійський уряд висунув

вимогу про повернення артефакта. Італійська влада погодилася з тим, що цей артефакт належить Лівії, і в результаті переговорів між урядами двох держав було прийнято спільне комюніке, за яким у 2000 році було підписано угоду про повернення Венери Кіренської до Лівії. Після видання міністерського указу на виконання спільного комюніке та угоди 2000 року італійська НУО «Італія Ностра» звернулася до Регіонального адміністративного трибуналу Лаціо з проханням скасувати міністерський указ. НУО стверджувала, що указ суперечить внутрішньому законодавству Італії, оскільки культурні цінності є невідчужуваними згідно з відповідним законом Італії, а місцем знахідки артефакта була італійська земля. Варто зазначити, що коли Італія оголосила війну Османській імперії у 1911 році, Тріполітана і Кирениця належали до османської території. Проте лише у 1923 році (через вісім років після транспортування Венери до Італії) союзники визнали італійський суверенітет над Лівією, уклавши Лозаннський мирний договір. Це означає, що Італія вивезла артефакт з Лівії під час військової окупації. На момент подій Італія була учасницею Другої Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни від 29 липня 1899 року, стаття 56 якої забороняє вилучення творів мистецтва. Таким чином, Італія була пов'язана статтею 56 цієї Конвенції, яка також була повторно викладена в Гаазькій конвенції 1907 року. Враховуючи всі ці елементи, Регіональний адміністративний трибунал Лаціо прийняв рішення про повернення статуї до Лівії. Причини були двоякими: по-перше, спільне комюніке та угода 2000 року між Лівією та Італією мають переважну силу над внутрішнім законодавством через їхній міжнародний характер; по-друге, через наявне звичаєве право щодо повернення та реституції творів мистецтва. НУО оскаржила вирок у Верховному суді Італії, який залишив рішення Регіонального адміністративного трибуналу Лаціо в силі [68, с. 19]. Таким чином, відсутність реальних прав держави-агресора на окуповані нею території, зокрема на Донецьку, Луганську область та Крим, що, до речі, не визнані також світовим товариством, вказує на те, що навіть переміщення «для схоронності» тих чи інших речей, переміщення заради «дослідження» артефактів є нічим іншим як незаконне розпорядження майном України, протиправне вивезення культурних цінностей за територію України.

Тому враховуючи місце вчинення кримінального правопорушення (окупована територія України) та те, що незаконне вивезення культурних цінностей не може вважатися трофеєм війни, пряму заборону контрабанди культурних цінностей у міжнародному та українському законодавстві, на нашу думку, є декілька шляхів реагування на вказане кримінальне правопорушення:

- звернення до міжнародних організацій (для оперативного реагування на переміщення культурних цінностей та у випадку перебування цих об'єктів на території впливу такої організації – для повернення). Цей пункт включає ініціювання видачі конкретних актів як наслідок осуду незаконного вивезення культурних цінностей (до прикладу, як у випадку з торгівлею культурними цінностями Іраку та Сирії – вищезазначена Резолюція 2199 (2015));
- оперативне звернення до підприємств, установ, організацій, що здійснюють продаж, перепродаж, зберігання культурних цінностей (зокрема і в судовому порядку) для їх реституції;
- здійснення належного кримінально-правового та міжнародного судового переслідування в разі належного фіксування фактів вчинення контрабанди культурних цінностей.

Щодо першого пункту загалом було зазначено вище, а от другий пункт слід детальніше пояснити. Торгівля аукціонного дому Christie's картинами І. Айвазовського, що належали кримському музею, як зазначено вище, на нашу думку, – непоодиноким випадок збуту краденого та незаконно вивезеного майна України окупаційною владою. Більше того, кошти, вилучені з такого продажу, можуть безпосередньо йти на фінансування подальших протиправних збройних дій на території України. Існують й інші аукціони та організації, які здійснюють безпосередньо збут такого майна. Цікавою в цьому контексті є справа «USA v. Hobby Lobby, згідно з якою «Сполучені Штати подали цивільний позов про конфіскацію тисяч клинописних табличок та глиняних булл. Як стверджується у скаргі, ці стародавні глиняні артефакти походять з території сучасного Іраку та були контрабандою ввезені до Сполучених Штатів через Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) та Ізраїль, що суперечить федеральному законодавству. Пакунки з

артефактами були відправлені до Hobby Lobby Stores, Inc. («Hobby Lobby»), загальнонаціонального роздрібного продавця виробів мистецтва та ремесел, що базується в Оклахома-Сіті, штат Оклахома, та двом корпоративним філіям Hobby Lobby. На транспортних етикетках на цих пакунках клинописні таблички були неправдиво описані як «зразки» плитки. Уряд також подав угоду про врегулювання з Hobby Lobby, в якій Hobby Lobby погодилося на конфіскацію артефактів, зазначених у скарзі, приблизно 144 циліндричних печаток та додаткової суми в розмірі 3 мільйонів доларів, що вирішило цивільний позов» [61]. Ці артефакти в майбутньому були передані назад в державу походження. Фактично, такі судові справи – основний спосіб реагування на незаконний збут культурних цінностей, що переважно є прямим наслідком їх контрабанди. Залучення іноземних судових інституцій та активна діяльність з розшуку та встановлення місцезнаходження культурних цінностей (за допомогою також міжнародних організацій, таких як: ІНТЕРПОЛ або ж ФБР тощо) – одні з ключових етапів реституції культурних цінностей.

У контексті міжнародного правового переслідування контрабанда культурних цінностей є досить поширеним явищем, тому практики наразі є досить багато (йдеться мова не тільки про міждержавні судові провадження, а й, до прикладу, як у вищезазначеному випадку в США, суто в рамках національних судових систем). Крім цього, досить активно було здійснено складення документів міжнародного характеру щодо незаконного вивезення культурних цінностей, зокрема, як результат появи на ринках Європейського Союзу контрабанди з Іраку та Сирії. Так, до прикладу, були видані Положення 1210 та 36 щодо обмежень економічних та фінансових відносин з Іраком та Сирією. Так, щодо Іраку було визначено заборону імпорту на територію Співтовариства або експорту звідти, торгівлю іракськими культурними цінностями (ці заборони не застосовуються, якщо буде доведено, що культурні предмети були експортовані з Іраку до 06 серпня 1990 року; або вони повертаються до іракських установ відповідно до мети безпечного повернення, викладеної у пункті 7 Резолюції РБ ООН 1483 (2003)» [16].

Таке оперативне реагування, зупинення можливості збуту культурних цінностей – одне з основних завдань, яке нівелює сенс та мету самої контрабанди.

Проблемою вторгнення в Україну порівняно з іншими збройними конфліктами є те, що якщо в Іраку, Сирії, Малі та інших конфліктах культурні цінності йшли на іноземні ринки збуту, внаслідок чого досить швидко зупинялися і поверталися назад на батьківщину. Ідеологічна ж спрямованість агресії проти України зумовила концентрацію культурних цінностей у руках загарбника. Знову ж таки, як ми зазначали вище, в цьому є і мінуси, і плюси, проте все ж залучитися допомогою міжнародних установ задля убезпечення збуту культурних цінностей – важливий крок.

Ще одним аспектом, що тісно пов'язаний із незаконним вивезенням культурних цінностей, є відповідальність за археологічні розкопки на окупованій території, які, як вказано вище, неодноразово здійснювалися окупаційною владою, до прикладу, в Криму. Другий протокол до Гаазької конвенції від 1999 року вказує на таке: «Без шкоди для положень статей 4 та 5 Конвенції Сторона, яка окупувала цілком або частково територію іншої Сторони, забороняє та попереджає стосовно окупованої території:

а) будь-який незаконний експорт, інше незаконне переміщення або незаконна передача права власності на культурну цінність;

б) будь-які археологічні розкопки, якщо тільки це не вимагається винятково для охорони, обліку чи збереження культурної цінності;

с) будь-які модифікації або зміну виду використання культурної цінності, що мають на меті приховання або знищення доказу культурного, історичного чи наукового характеру.

Будь-які археологічні розкопки культурних цінностей на окупованій території, їх модифікації чи зміна виду їх використання здійснюються, якщо тільки це дозволяють обставини, у тісному співробітництві з компетентними національними органами окупованої території» (ст. 9 Другого Протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року від 26 березня 1999 року) [106].

Наслідком проведення конференції ЮНЕСКО у Нью-Делі 1956 року була видача Рекомендацій щодо міжнародних принципів, що застосовуються до

археологічних розкопок («Нью-Делійські рекомендації») [48]. Ці Рекомендації визначають також, що «у разі збройного конфлікту будь-яка держава-член, яка окупує територію іншої держави, повинна утримуватися від проведення археологічних розкопок на окупованій території. У разі випадкових знахідок, зокрема під час військових робіт, держава-окупант повинна вжити всіх можливих заходів для захисту цих знахідок, які після припинення бойових дій мають бути передані компетентним органам раніше окупованої території разом з усією документацією, що до них належить» (п. 32 Рекомендацій) [48]. Звичайно, рекомендації мають неформальний характер та не містять жодного зобов'язання, проте все ж відображають усталену практику, а також ставлення міжнародного співтовариства до незаконних розкопок на окупованій території.

В Україні здійснюються досить активні дії щодо притягнення винних осіб до відповідальності згідно з КК України. Зокрема, до прикладу, в прокуратурі Республіки Крим та міста Севастополь «розслідують факти незаконних розкопок окупантами на територіях «Стародавнє місто Німфей», «Стародавнє місто Пантікапей», «Археологічний комплекс Неаполь Скіфський», «Фортеці Чембало», «Руїн печерного міста Ескі Кермен». Наразі у кримінальних провадженнях повідомлено про підозру трьом особам за ч. 4 ст. 298 КК України за фактами проведення незаконних археологічних розкопок на пам'ятці архітектури національного значення «Руїни печерного міста Ескі Кермен» та археологічному комплексі «Стародавнє місто Мірмекій» [160; 158]. Неодноразово ж такі дії окупантами виправдувались як «рятувальні археологічні роботи», зокрема подібні дії планувались окупаційною владою, ініційовані особисто президентом рф, у ході яких планують знищити Могильник №9 (II–I тис. до н.е.), Поселення таврів №5 (VII–V ст. до н.е., I–XV ст. н.е.), поселення Кар'єрна 1 (приблизно VIII–VI ст. до н.е.) та поселення Ак-Керман (приблизно XV–XVIII ст. н. е.). Древні поселення розкопають, все знайдене внесуть у звіт і передадуть у російські музеї [114], йдеться в повідомленні. Зважаючи на вищезазначені норми міжнародного права, такі «рятувальні роботи» повинні бути здійснені лише за участі представників держави, територія якої окупована, але це питання, певно, належить більше до ширшої

полеміки та переконання рф про те, що ці території не окуповані, а «приєднані» до рф. Поруч із цим неодноразово визнавалося світовим співтовариством саме окупація кримського півострову, тому юридично саме Україна – власник усього майна та скарбів, що перебувають на тій території. Тому вказані обставини, на нашу думку, мають бути безперечно доведені в судовому порядку – чи то в рамках національної судової системи, чи за участі міжнародних судових установ.

Окрім цього, звичайно, для України відкритий шлях з подачі позовів про витребування речей з добросовісного володіння особи, зокрема, у разі, до прикладу, перепродажу картин, артефактів тощо окупаційною владою рф. Повернення згідно з українським законодавством здійснюється згідно зі статтею 388 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), зокрема, згідно з п.1 цієї статті, «якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише в разі, якщо майно:

- 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння;
- 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння;
- 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом» [225].

У свою чергу, в міжнародному праві існує принцип «належної обачності» або ж «належної турботи», що становить всі кроки, які повинен зробити покупець, щоб переконатися, що культурні цінності, які він/вона бажає придбати, мають необхідну юридичну документацію. Якщо юридичні органи вважатимуть належну обачність обов'язковою умовою для надання кваліфікації «добросовісності» у випадку позову, люди будуть більш обережними, щоб не мати справу з культурними цінностями сумнівного походження. Це відповідає духу Конвенції УНІДРУА 1995 року, яка спрямована на зміну поведінки всіх залучених суб'єктів, зокрема покупця. Ця концепція була також сформульована в міжнародному праві про культурні цінності в Конвенції ЮНІДРУА 1995 року [68, с. 73]. Це правило зупиняло певною мірою збут незаконно вивезених артефактів з Сирії та Іраку, Малі та інших держав, тому, на нашу думку, слід також апелювати до цього правила і застосовувати не тільки кримінально-

правову відповідальність, але й всі можливі засоби цивільного та міжнародного права щодо повернення культурних цінностей на батьківщину.

Щодо кримінально-правового переслідування винних осіб, то в контексті контрабанди культурних цінностей також слід розглянути знову справу «USA v. Hobby Lobby», а точніше наслідки її для інших держав. Ця справа важлива тим, що її наслідком стало притягнення багатьох винних у операціях контрабанди культурних цінностей осіб (як у схемі Hobby Lobby, так і інших продавців старожитностей) до відповідальності, а також у доповненні законодавства декількох держав. Ця справа підняла хвилю кримінальних переслідувань по всьому світу. Одним із яскравих прикладів є Ізраїль, де не тільки було в рамках міжнародної взаємодії арештовано торговців антикваріатом [31], але і в майбутньому було здійснено зміни до митного законодавства та порядку митного контролю, що унеможливить незаконний трафік культурних цінностей з держав з активними бойовими діями. Загалом, саме масовість (як у випадку іранських та єгипетських, до прикладу, старожитностей) та гучні справи можуть привернути увагу суспільства щодо незаконної контрабанди культурних цінностей, що у майбутньому призводить до ефективної взаємодії на міжнародному рівні відповідних органів та провадження гучних судових справ.

Поруч із цим слід розглянути справу, яка може стати для України прямим прецедентом, прикладом для наслідування. Йдеться про справу «мозаїк Канакарії» (1990), де Кіпр, що зазнав вторгнення та окупації частини території Туреччиною (з утворенням невизнаної світовим товариством Турецької Республіки Північного Кіпру), намагався повернути мозаїки, що були зняті та викрадені з церкви Панагія Канакарія («Церква Канакарія») в селі Литранкомі, Кіпр. У цій справі Окружний суд штату Індіана вирішив справу про право володіння між позивачами, Автокефальною греко-православною церквою кіпру («церква Кіпру») та Республікою Кіпр, а також відповідачами Пег Голдберг («Голдберг») та Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc. – на мозаїки на користь позивачів, а придбання Пег Голдберг цих коштовностей та ввезення їх до США незаконними. Суть у тому, що пані Голдберг придбала їх через посередників у громадянина Туреччини Айдіна Дікмана, який нібито був «турецьким

торговцем старожитностями». Крім того, він сказав їй, що продавець «знайшов» мозаїки в завалах «вимерлої» церкви на півночі Кіпру, працюючи «археологом в Туреччині, призначеним на північний Кіпр». За словами ван Рейна, продавцю було надано дозвіл від турецької кіпрської влади зберегти мозаїки, а наприкінці 1970-х років – експортувати їх до Німеччини» [3]. Ця справа відображає практично ідентичний сценарій: вторгнення на територію суверенної держави, окупація та незаконне вилучення культурних цінностей, а також незаконний вивіз їх з території держави для подальшого продажу. Тому слід детально розглянути суть справи та аргументи сторін.

Перш за все, позивачами було доведено важливість цих культурних цінностей для держави. Незаперечно, що мозаїки мають важливе значення для церкви та Республіки Кіпр. Свідки свідчили про те, що мозаїки мають унікальне релігійне та духовне значення для церкви та Республіки Кіпр [3]. Крім цього, позивачі повинні довести право власності або право на володіння мозаїками. Отець Махеріотіс свідчив, що церква Канакарія є частиною церкви Кіпру. Він надав документ 2013 року як Свідоцтво про реєстрацію нерухомого майна Управлінням земельного кадастру Кіпру. Крім того, Майкл Кіпріану, старший радник Республіки Кіпр у Генеральній прокуратурі, свідчив, що мозаїки, як майно, прикріплене до церкви Канакарія, належать архієпископу церкви Кіпру. Підсудні не представили жодних свідків, які б суперечили праву власності на мозаїки церкви Кіпру [3]. Крім цього, сама Турецька Республіка Північного Кіпру як самопроголошене державне утворення визнане лише Туреччиною (міжнародне співтовариство не визнає існування такої держави), а тому фактично церква Канакарія перебуває під окупацією, а це означає, що на цю територію розповсюджуються правила схоронності речей, що фактично належать Республіці Кіпр на законних підставах. Папагеоргіу свідчив, що Республіка Кіпр ніколи не давала дозволу нікому [демонтувати] або експортувати мозаїки церкви Канакарія. Кіпріану свідчив, що, згідно з фактами цієї справи, церква Кіпру ніколи не втрачала права власності на мозаїки, хоча церква не мала фізичного контролю над церквою Канакарія з моменту турецької окупації регіону. Суд робить висновок про наступне: що церква Кіпру ніколи не мала наміру відмовлятися від права власності на

мозаїки або володіння ними; що церква Кіпру ніколи не відмовлялася від церкви Канакарії або мозаїки; мозаїки були неналежним чином вилучені з церкви без дозволу або дозволу церкви Кіпру або Республіки Кіпр [3]. Безперечно, ця аргументація є більшу як просто важливою для України, оскільки фіксує прецедент у міжнародному праві про те, що право власності на речі, що залишаються на окупованих територіях, є безумовним та неоспорюваним, навіть якщо держава не має доступу до цієї своєї власності. Більше того, така практика встановлена саме для культурних цінностей, що також є вкрай важливим.

Крім того, як ми згадували вище, є можливість витребувати речі з чужого незаконного володіння шляхом доведення того, що річ була набута покупцем без належної обачності з боку покупця, що і було також доведено у цій справі: «Як було зазначено раніше, відповідно до швейцарського законодавства, цей суд повинен почати свій аналіз, припускаючи, що Голдберг сумлінно придбала мозаїки. Позивачі стверджують, що вони подолали цю презумпцію, показавши, що підозрілі обставини оточували продаж мозаїки, достатньої для того, щоб змусити чесного і розумно розсудливого покупця в позиції Голдберг засумніватися в тому, чи має Дікман здатність передавати право власності [на ці речі] [3]. Жодна з вивезених речей з території окупованої рф не може бути добросовісно набутою, оскільки Україна не давала дозволу на їх вилучення, вивезення та можливий продаж або включення до колекції. Таким чином, і самі музеї, що з радістю приймають на свій облік експонати з окупованих території (до прикладу, Ермітаж, де неодноразово проводилися виставки «кримської спадщини»), не мають законних підстав на власність на ці предмети, бо не можуть вважатися такими, що законно та добросовісно набули вказані об'єкти.

Отже, *контрабанда культурних цінностей під час збройного конфлікту* – це таке кримінально протиправне діяння, яке полягає в переміщенні в умовах ведення воєнних дій та/або окупації культурних цінностей поза встановлені державні кордони України та без дозволу на це митних органів, тобто без обов'язкового декларування відповідно до законодавства про митну справу. Контрабанда культурних цінностей за умов збройного конфлікту вкрай різниться від звичної контрабанди, оскільки йдеться

про відсутність будь-яких митних постів, охоронюваних кордонів, де таке протиправне діяння могло б бути зафіксоване та припинене. Автором здійснена класифікація передумов та наслідків контрабанди культурних цінностей під час збройного конфлікту. Поруч із цим формулювання контрабанди, що міститься у статті 201 КК України, має бути покращене, зважаючи на особливості збройного конфлікту, а тому примітка 1 до вказаної статті має бути змінена та доповнена.

Висновки до Розділу 2

У розділі II було розглянуто кримінально-правове регулювання крадіжки, пошкодження чи знищення та контрабанди культурних цінностей під час збройного конфлікту. Вперше здійснено комплексний компаративний аналіз судової практики іноземних держав, які стикались із вказаними діяннями в межах військової агресії, та проаналізовано ефективні засоби реагування та захисту від них. Досліджено досвід держав, які пережили масові втрати культурної спадщини під час конфліктів (Ірак, Малі, Югославія, Ізраїль). Зважаючи на це, в розділі було сформульовано такі висновки:

1. Вперше в науковій літературі комплексно досліджене питання місця крадіжки культурних цінностей в усій сукупності кримінально протиправних діянь, а саме під час аналізу норм чинного КК України виявлена нормативна колізія або щонайменше правова невизначеність у зіставленні статей 185 та 438 Кримінального кодексу України при кваліфікації кримінальних правопорушень проти культурної спадщини в умовах війни. Стаття 185 КК України у новій редакції (після внесення змін) криміналізує крадіжку, вчинену в умовах воєнного або надзвичайного стану як обтяжувальну обставину, проте не враховує специфіку об'єкта посягання – культурної цінності. Натомість ст. 438 КК України передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, включаючи розграбування національних цінностей, однак на практиці її застосування є фрагментарним і часто ускладнюється доведенням воєнного контексту кримінального правопорушення та зв'язку із збройним конфліктом.

2. Закцентовано увагу на відсутність норми щодо крадіжки культурних цінностей у мирний час у законі про кримінальну відповідальність, на що вказували багато вчених [152; 145]. Виявлено, що в кримінальному законодавстві багатьох зарубіжних держав закладене окреме правове регулювання протиправної крадіжки культурних цінностей. Це дозволить: а) відмежувати крадіжку культурних цінностей від крадіжки звичайних родових предметів, що несуть меншу цінність для суспільства та можуть бути відтворені, на відміну від предметів культури; б) вивести культурні цінності з переліку «трофеїв війни» або ж «воєнної здобичі». Зважаючи на це, автором запропоновано додати до розділу VI КК України статтю 185¹ («Крадіжка культурних цінностей»).

3. У контексті крадіжки в межах воєнних дій визначено, що крадіжка культурних цінностей під час збройного конфлікту – це таке кримінально протиправне діяння, вчинене в умовах ведення збройного конфлікту у прифронтовій зоні або в умовах окупації, яке полягає у таємному викраденні майна, що має цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні. Специфіка ж цього кримінально-протиправного діяння полягає в тому, що місцем вчинення такого злочину завжди буде територія, на якій здійснюється ведення бойових дій, а власник чи володілець (держава, органи місцевого самоврядування, приватні особи тощо) цих предметів, зважаючи на ці обставини, можуть взагалі не мати доступ до місць збереження чи схову цих предметів, а суб'єктом поруч із загальним (аналогічним статті 185 КК України) може бути спеціальний (зокрема, військовослужбовці та посадові особи рф). У свою чергу, на нашу думку, «трофей» або ж «воєнна здобич» – виключно предмети та/або об'єкти, що мають застосування у військових діях, зокрема зброя, боєприпаси, військова техніка тощо, що може бути отриманим на полі бою та в майбутньому застосоване з практичною метою або ж збережене як історична пам'ятка.

4. У свою чергу, знищення чи пошкодження культурних цінностей під час збройного конфлікту – це умисне чи необережне протиправне діяння, яке полягає в ураженні, внаслідок ведення бойових дій, незаконного впливу чи використання їх у воєнних цілях, внаслідок безпосереднього поцілення, ракетного чи будь-якого іншого

удару або в разі здійснення несанкціонованого втручання у цілісність культурних об'єктів в умовах військових дій та/або окупації. Місцем вчинення такого злочину може бути вся Україна (від ракетного обстрілу культурних цінностей, так і від прямого поцілення в зоні активного ведення бойових дій, і на окупованих територіях шляхом несанкціонованої «реставрації культурних цінностей»). Тому класифіковано пошкодження чи знищення культурних цінностей на здійснення нападу на культурні цінності або об'єкти, де такі цінності зберігаються; використання культурних цінностей чи безпосередньо прилеглі до них місця для ведення військових дій; знищення чи пошкодження шляхом поцілення, ракетного чи будь-якого іншого удару; здійснення несанкціонованого втручання у цілісність культурних цінностей в умовах військових дій та/або окупації; вчинення вандалізму щодо культурних цінностей в умовах військових дій та/або окупації. Проаналізовано також захист культурних цінностей від пошкодження та знищення в мирний час, запропоновано удосконалити статтю 298 КК України шляхом поділу її на два окремих кримінально караних діяння (стаття 298 та 298¹ відповідно).

5. Вперше в українській літературі здійснено систематизацію знань та практики Нюрнберзького трибуналу, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду щодо Малі (у справі Прокурор проти Ахмад аль-Факі аль-Махді) в контексті притягнення до відповідальності щодо пошкодження та знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту. Зважаючи на це, варто, на нашу думку, почати із ефективного швидкого реагування на пошкодження чи знищення культурних цінностей шляхом їх належного фіксування, залучення міжнародних організацій та груп для опису таких пошкоджень або руйнувань, а також здійснити в найкоротші строки кримінальне провадження для притягнення винних до відповідальності. Визначено, що в контексті пошкодження чи знищення культурних цінностей особливу роль відіграють наявність чіткого розуміння цінності певного предмета, віднесення його до відповідних реєстрів, доступність до місця пошкодження чи знищення (оскільки мова може йти про неналежне збереження культурного об'єкта на окупованій території), ясність та досконалість національного законодавства не тільки про кримінальну

відповідальність у цій сфері (тобто наявність відповідних відокремлених статей у КК України), а й загального законодавства про охорону культурних цінностей.

6. Визначено, що стаття 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї» є однією з найбільш ефективних у частині захисту культурних цінностей. Поруч із цим відокремлено поняття контрабанди саме під час збройного конфлікту. Зокрема, це таке кримінально-протиправне діяння, яке полягає в переміщенні в умовах ведення воєнних дій та/або окупації культурних цінностей поза встановлені державні кордони України та без дозволу на це митних органів, тобто без обов'язкового декларування відповідно до законодавства про митну справу. Контрабанда культурних цінностей за умов збройного конфлікту вкрай різниться від звичної контрабанди, оскільки йдеться про відсутність будь-яких митних постів, охоронюваних кордонів, де таке протиправне діяння могло б бути зафіксоване та припинене. Запропоновано внести зміни до примітки до статті 201 КК України та розширити поняття контрабанди, зважаючи на особливості збройного конфлікту.

7. Здійснена класифікація передумов та наслідків контрабанди культурних цінностей під час збройного конфлікту, оскільки це кримінально-протиправне діяння переважно не вчиняється самостійно, а в комплексі з іншими кримінальними правопорушеннями. Так, зокрема, контрабанді культурних цінностей може передувати:

- розграбування або інші види привласнення культурних цінностей;
- незаконні розкопки на окупованій території чи території прямого ведення військових дій.

8. Враховуючи місце вчинення кримінального правопорушення (окупована територія України) та те, що незаконне вивезення культурних цінностей не може вважатись трофеєм війни, пряму заборону контрабанди культурних цінностей у міжнародному та українському законодавстві, визначено конкретні шляхи реагування на вказане кримінальне правопорушення:

- звернення до міжнародних організацій (для оперативного реагування на переміщення культурних цінностей та у випадку перебування цих об'єктів на території впливу такої організації – для повернення). Цей пункт включає ініціювання

видачі конкретних актів як наслідок осуду незаконного вивезення культурних цінностей (до прикладу, як у випадку з торгівлею культурними цінностями Іраку та Сирії, – вищезазначена Резолюція 2199 (2015));

- оперативне звернення до підприємств, установ, організацій, що здійснюють продаж, перепродаж, зберігання культурних цінностей (зокрема і в судовому порядку) для їх реституції;

- здійснення належного кримінально-правового та міжнародного судового переслідування в разі належного фіксування фактів вчинення контрабанди культурних цінностей.

РОЗДІЛ III

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

3.1. Вдосконалення системи правового регулювання захисту культурних цінностей в Україні під час збройного конфлікту: кримінально-правовий аспект

Захист культурних цінностей – це широка система заходів, яка включає не тільки закон про кримінальну відповідальність, а й нормативно-правові акти інших правових інститутів. Безперечно, культурні цінності, і в тому числі культурна спадщина, є предметом правового регулювання різноманітних сфер права. Але вважаємо, що слід зупинитися на тих сферах, які дотичні та прямо впливають на ефективність застосування саме кримінально-правових норм.

Перш за все, безумовно, чіткого визначення в законодавстві потребує поняття культурних цінностей, як ми зазначали вище, а також чіткого визначення їхніх видів та підвидів (переліку об'єктів, що можуть бути визнані культурними цінностями). Критичність потреби в такому визначенні зумовлена потребою в доведенні того, що той чи інший об'єкт дійсно підпадає під особливу охорону держави та повинен мати особливе відношення під час збройного конфлікту. У рамках збройного конфлікту це вкрай важливо, оскільки на основі чіткого розуміння держави про те, що є її культурною цінністю, її надбанням, можна і будувати в майбутньому ефективний захист таких цінностей.

По-друге, звісно ж, посягання на культурні цінності потребують додаткової криміналізації та систематизації в рамках або ж окремої статті, або ж окремого розділу КК України, про що ми фрагментарно та лише в контексті окремих діянь говорили вище. Дослідження законодавчої техніки та конструкції чинних положень КК України, що стосуються прямо чи опосередковано захисту культурних цінностей, задля подальшого вдосконалення або ж кардинальної зміни таких норм, є важливим елементом цієї роботи. Тому слід детально розглянути безпосередньо склади кримінальних правопорушень, передбачених чинним КК України, що певною мірою

належать до сфери захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту. Нашу увагу, в першу чергу, привертають у цьому контексті статті 178 та 179, 185, 193, 201, 298 та, безумовно, 438 статті КК України.

Статті 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» та 179 «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь» КК України не можуть вважатися такими, що прямо належать до захисту культурних цінностей, оскільки їхня мета (а саме основний безпосередній об'єкт злочину) – охорона суспільних відносин щодо безперешкодного проведення особами релігійних заходів (обрядів та зібрань) (тобто захист прав та свобод людини), а вже потім захист відносин власності. Більше того, на це вказує і низка науковців. Зокрема, в рамках дослідження цієї норми закону про кримінальну відповідальність колектив авторів (М. Акимов, З. Бурик, І. Похиленко та І. Чернікова) вказує, що місце молитви не обов'язково має бути культурною будівлею, воно, в першу чергу, служить потребам проведення релігійних заходів [2, с. 168]. Більше того, метою таких протиправних діянь є саме перешкоджання здійснення права на проведення релігійних заходів, що впливає з конституційного права особи на вільне віросповідання. Зважаючи на це, пошкодження чи знищення хай навіть лише релігійної споруди (що значно вужче коло об'єктів, аніж об'єкти культурної спадщини), з метою наживи, або з хуліганських мотивів, або ж з мотивів, що зумовлені характером збройного конфлікту, як вказують науковці, тягне за собою додаткову кваліфікацію [або перекваліфікацію] за відповідною частиною ст. 298 КК [142, ст. 189]. Тому розуміти статті 178 та 179 КК України як такі, що входять до переліку диспозицій, що мають на меті захист саме культурних цінностей, можна говорити лише опосередковано, оскільки безпосереднім об'єктом в цьому випадку не є суспільні відносини щодо охорони культурних цінностей, а тим паче в збройному конфлікті. Не можна повністю виключати ситуації, коли статті 178 або 179 КК України можуть застосовуватися у випадках навмисного знищення релігійних об'єктів з метою національної або релігійної дискримінації чи атак на українську ідентичність. Проте в подібних випадках такі дії, швидше за все, повинні

кваліфікуватися як воєнні злочини, зокрема за статтею 438 КК України. Відтак норми статей 178 та 179 у контексті збройного конфлікту мають обмежене застосування.

Стаття 185 «Крадіжка» КК України була неодноразово досліджена нами і в рамках загального дослідження кримінально-правового захисту культурних цінностей, так і в рамках цієї роботи в контексті збройного конфлікту. У свою чергу, неодноразово нами і порушувалися аргументи про те, що культурні цінності мають отримати більше значення та більшу цінність серед предметів корисливих посягань проти власності, а отже, додатковій криміналізації підлягає крадіжка культурних цінностей. У контексті збройного конфлікту стаття 185 КК України (хоч і ми розглядали зміни до неї, а саме підвищення суспільної небезпеки крадіжки, вчиненої в умовах воєнного або надзвичайного стану) не відображає саме воєнного аспекту вказаного протиправного діяння, а тому йдеться про відсилку до підгалузевої норми: статті 438 КК України.

Крім цього, статтею 193 КК України передбачена кримінальна відповідальність за незаконне привласнення особою знайденого чи такого, що випадково опинилося в неї, чужого майна або скарбу, які мають особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність [141]. Власне, цю норму досить часто в літературі називали «мертвою» [228, с. 220], сама практика була суперечлива внаслідок колізій із складом злочину, що міститься у статті 185 КК України [119, с. 296], оскільки при правозастосуванні виникає низка питань до правової конструкції диспозиції та самого складу цього злочину. Перш за все, недоліком цієї норми, на нашу думку, є нечітке розуміння та використання поняття «чужого майна або скарбу, які мають особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність», тобто невідповідність цього поняття жодній категорії, що міститься в чинному законодавстві щодо охорони культурної спадщини. Як ми і говорили вище, чітке розуміння поняття культурних цінностей – запорука комплексного захисту таких об'єктів. Стаття 193 КК України – ілюстративна в цьому контексті, оскільки на відміну від інших статей КК України, які здійснюють певною мірою захист культурних цінностей, саме в ній немає прив'язки до чинного законодавства та чіткого визначення предмета злочину. Більше того, В.В. Чус, вчений, який ґрунтовно досліджував саме статтю 193 КК України всебічно

(більшість наукових праць щодо цієї статті саме його авторства), вказує, що, перш за все, вадою цієї статті є саме визначення предмета такого кримінального правопорушення. На думку автора, таке поняття разом із випадковим характером такого діяння негативно вплинули на практику застосування цієї статті. Так само питання суб'єктивної сторони цього правопорушення теж має недоліки, оскільки на практиці досить складно довести факт розуміння особою цінності предмета правопорушення [228, с. 220]. Здебільшого правозастосування цієї статті у практиці судів зводиться до вчинення незаконних земляних пошукових робіт з металошукачем (до прикладу, як у справі, яку розглядав Кам'янець-Подільський міськрайонний суд (вирок у справі № 676/2826/25 від 05 травня 2025 року) [82], та у справі, яку розглядав Ковпаківський районний суд м. Суми (вирок у справі № 592/6902/24 від 09 травня 2024 року) [85]). У цьому випадку дійсно йдеться про те, що особа завідомо здійснювала пошук таких скарбів, а тому знала про сутність та цінність своєї знахідки. І виникає питання в розмежуванні цього складу кримінального правопорушення та статті 298 КК України, яку ми будемо розглядати нижче, оскільки відмінність полягає лише в тому, що в практиці застосування статті 193 КК України йдеться мова про пошукові роботи на території переважно приватних землеволодінь, а в контексті статті 298 КК України – «на об'єкті археологічної спадщини».

Поруч із цим стаття 193 КК України все ж, на нашу думку та зважаючи на досліджену нами судову практику, може бути застосована лише у вузькій категорії справ і не може свідчити про належний захист культурних цінностей, особливо в контексті збройного конфлікту. Слід передбачити більшість аргументів за існування цієї статті КК України, тому вважаємо можливим застосування ст. 193 до незаконних пошукових робіт окупантів на території України. Проте: а) не врахований воєнний контекст; б) існують недоліки диспозиції статті та нечіткість у предметі посягання; в) «випадковий» характер цього злочину, на який вказує В.В. Чус, який суперечить, на нашу думку, самій меті пошуку. Зважаючи на це стаття 193 КК України є досить недосконалою у процесі захисту культурних цінностей, а особливо в контексті збройного конфлікту.

На противагу статті 193 КК України, однією з найдослідженіших, найдосконаліших та найбільш використаних статей щодо захисту культурних цінностей є стаття 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї». Норма хоч і не зосереджена винятково на культурних цінностях, а встановлює покарання за контрабанду також і зброї, боєприпасів, певних речовин, проте має і безліч випадків позитивного правового застосування. Так само ця норма працює в тандемі із Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [176], який досить ефективно регулює тотожні назві правовідносини. Недоліком цієї статті, безумовно, як ми і зазначали вище, є неврахування умов збройного конфлікту та відсутність можливості відстеження та притягнення винних до відповідальності внаслідок відсутності чітких кордонів та ліній перетину, що можуть бути контрольованими. Тому все ж, незважаючи на широку практику застосування кримінальної відповідальності за ст. 201 КК України в мирний час, в умовах збройного конфлікту вона може бути неефективною.

Окрім цього, слід дослідити статтю 298 КК України, «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини», яка включає декілька поєднаних між собою складів кримінальних правопорушень, які виявляються в такому:

1. Незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини / на об'єкті національного значення;

2. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їхніх частин / пам'яток національного значення з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини або без такої мети.

У пункті 3.2. цієї роботи ми вже детально досліджували вказану статтю та пропонували безпосередньо зміни до її структури, тому тут зупинятися на цьому не варто. Варто повторно вказати, що за статтею 298 КК України здійснюється кваліфікація протиправних розкопок на окупованій території (до прикладу, кримінальні провадження щодо незаконних розкопок в Криму [160]). Поруч із цим ця

стаття не враховує контексту збройного конфлікту та окупації, оскільки Конвенція 1954 року чітко визначає заборону на вчинення поцілення, знищення, пошкодження культурних цінностей, а також проведення земляних робіт та розкопок. Тобто немає жодної диференціації відповідальності: чи то це шукачі скарбів десь на території Тернопільщини, до прикладу, чи то окупанти та загарбники, які мають на меті присвоєння наших культурних цінностей, – відповідальність в обох буде однакова, хоча моральний підтекст, суб'єкт та суть правопорушення зовсім непорівнювані. Більше того, жодна стаття закону про кримінальну відповідальність не містить прямої вказівки на такі кримінально протиправні діяння, а також низку похідних, що супроводжують збройний конфлікт та окупацію, як, до прикладу, руйнування об'єктів культурної спадщини внаслідок недолугої експлуатації, реставрації тощо (тобто неналежний захист та збереження культурних цінностей, що залишилися на окупованих територіях), вивезення та присвоєння культурних цінностей, що належать українському народові, а також такі неочевидні наслідки ведення збройного конфлікту, як пошкодження чи руйнування культурних цінностей внаслідок вібрації, що походить від ракетного чи іншого обстрілу території, прилеглої до місць їх зберігання чи знаходження.

У свою чергу, основною статтею, що використовується в контексті воєнних злочинів, є однойменна стаття 438 КК України, диспозиція якої полягає в такому: «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [141]. Кваліфікуючою ознакою цього діяння є загибель людини внаслідок вищезазначених дій.

Така сукупність протиправних діянь в одній диспозиції, з одного боку, має позитивне практичне застосування при кваліфікації протиправних діянь, які полягають у жорсткому поводженні з цивільним населенням у поєднанні з викраденням їхнього майна (в тому числі). З іншого боку, поняття «національні

цінності», як ми зазначали у розділі II цієї роботи, більше стосується звичайних, родових речей. До прикладу, у справі, яку розглядав Вишгородський районний суд Київської області (справа № 363/2119/24), обвинувачений, будучи військовослужбовцем СОБР «Терек» Управління федеральної служби військ національної гвардії рф у Чеченській Республіці, на початку березня 2022 року з іншими співниками шляхом вимагання, що поєднувалось з погрозами та небезпекою для життя потерпілих (направлення зброї в беззахисних цивільних, застосування фізичної сили), заволодів разом із співниками автомобілем марки «Mitsubishi L 200» в одному з епізодів та автомобілем марки «Volkswagen Tiguan» в іншому [79]. Фактично, з загального переліку справ досить складно виокремити саме розграбування «культурних цінностей», а самі вироки за цією статтею свідчать про те, що йдеться про майно, яке належить на праві власності як державі, так і пересічним громадянам, і має ознаки родових об'єктів, а не індивідуально визначених. У разі ж застосування цієї норми в частині «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій», то дійсно такі діяння які передбачені Конвенцією 1954 року як кримінально протиправні щодо культурних цінностей, можуть бути кваліфіковані за статтею 438 КК України. Зокрема, як вказує І. Гловюк у своєму масштабному дослідженні судових справ за статтею 438 КК України, до серйозних порушень МГП (згідно з Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. № 164), спрямованих проти людей, в тому числі належить неправомірний напад на культурні цінності, які чітко розпізнаються [95, с. 4]. Проте сам аналіз не містить рішень, що якимсь чином пов'язані із захистом саме культурних цінностей, хоча висвітлено також і розграбування національних цінностей.

У цьому контексті особливого значення набуває ратифікація Нікосійської конвенції [185]. Поруч із цим ратифікація відкладається до моменту внесення відповідних змін до законодавства України: «Цей Закон набирає чинності одночасно із законами України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні

правопорушення та Кримінального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, та про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, з дня набрання чинності тим із зазначених законів України, який набере чинності пізніше, але не раніше дня опублікування цього Закону» [185]. З коментарів офіційних осіб, Нікосійська конвенція дозволить якісно змінити законодавство, а тому стане засобом притягнення винних осіб до відповідальності та законного вилучення культурних цінностей з обігу після вчинення щодо них правопорушень під час збройного конфлікту та поза ним [103]. Дійсно, Нікосійська конвенція є одним із важливих інструментів міжнародного права з притягнення винних осіб до відповідальності, а також з удосконалення чинного законодавства держав про адміністративну та кримінальну відповідальність в частині глибшого правового захисту культурних цінностей, оскільки поряд із декларативними цілями, Конвенція має на меті також посилити заходи з попередження злочинності та кримінально-правові заходи щодо всіх кримінальних правопорушень, пов'язаних з культурними цінностями, та сприяти національному та міжнародному співробітництву в боротьбі з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з культурними цінностями [133].

Перевагами Нікосійської конвенції, на нашу думку, є:

- чітке визначення поняття, класифікація та перелік культурних цінностей (більше того, в перекладі українською мовою використано саме категорію «культурні цінності», що є вкрай позитивним для подальшого правового регулювання);
- означення ключових протиправних діянь та обтяжливих обставин (див. таблиця 2 в Додатку Є);
- окреслення юрисдикції:

«Кожна Сторона вживає необхідних заходів для встановлення юрисдикції стосовно кримінальних правопорушень, зазначених у цій Конвенції, якщо правопорушення вчинено:

- а) на її території;
- б) на борту судна, що плаває під прапором цієї Сторони;

с) на борту повітряного судна, зареєстрованого відповідно до законодавства цієї Сторони; або

d) одним з її громадян» (ч. 1 статті 12 Нікосійської Конвенції) [133];

- визначення сутності та меж відповідальності за вказані діяння;
- включення норм щодо порядку розслідування та міжнародної співпраці в рамках притягнення винних осіб до відповідальності.

Тобто сама Конвенція має не декларативний, а досить практичний характер. І відповідно зміни, що супроводжуватимуть ратифікацію Конвенції, є вкрай важливими. Тому варто розглянути саме законопроектну роботу щодо застосування посиленої кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані із культурними цінностями. Перш за все, йдеться про проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями [187], та проєкт Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями [195], які внесено до Верховної Ради 12.12.2024 року. Перший Законопроект встановлює посилений режим захисту культурних цінностей від ввезення, вивезення та недобросовісного набуття (при цьому належною мірою використовується саме поняття «культурні цінності»), а другий має на меті таке: «для досягнення вказаної мети в законопроекті пропонується внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та Кримінального кодексу України (далі – КК) [90, с. 1]. При цьому використовується поняття «об'єкт культурної спадщини», «пам'ятка культурної спадщини» та «об'єкт всесвітньої спадщини» в розумінні Закону України «Про охорону культурної спадщини» [195]. Фактично, як і вказується в пояснювальній записці до Законопроекту, йдеться лише про імплементацію статей 4 та 10 Нікосійської конвенції. Усі інші положення Нікосійської конвенції поки що не отримали законотворчого застосування. Ці норми ніяк не враховують обставини збройного конфлікту, хоч і загалом логічний поділ статті 298 КК України на дві окремі статті нами підтримується.

Поруч із цим Нікосійська конвенція була не єдиним поштовхом до якісних змін законодавства, оскільки існували й інші ініціативи з посилення відповідальності у сфері охорони культурних цінностей. Зокрема, лише за сесії IX скликання йдеться про такі законопроекти як:

- проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо посилення відповідальності у сфері охорони культурної спадщини від 03.09.2019 року № 2037 [188];

- проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.01.2020 року № 2771 [189];

- проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління культурною спадщиною за участю територіальних громад та інститутів громадянського суспільства від 18.12.2020 року № 4523 [190];

- проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання руйнуванню та знищенню нерухомої культурної спадщини 30.12.2020 року № 4561 [191];

- проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за руйнування та знищення нерухомої культурної спадщини і порушення традиційного характеру середовища від 30.12.2020 року № 4562 [192];

- проект Закону про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо впровадження та ведення електронних реєстрів обліку та управління культурною спадщиною та культурними цінностями України від 12.09.2022 року № 8024 [193];

- проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті від 02.03.2023 року № 9072 [194];

- проект Закону про внесення змін до статті 92 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини від 16.07.2024 року № 11409 [198];

– проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про охорону культурної спадщини від 02.08.2024 року № 11458 [196];

– проект Закону про внесення змін до нормативно-правових актів України щодо охорони культурної спадщини від 19.08.2024 року № 11498 [197].

Ключовими Законопроєктами, на нашу думку, які слід розглянути, є Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо впровадження та ведення електронних реєстрів обліку та управління культурною спадщиною та культурними цінностями України від 12.09.2022 року № 8024 (далі – Проєкт №8024), який лише декларує ведення таких реєстрів (навіть чітко не вказуючи, яких саме); Проєкт Закону про внесення змін до статті 92 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини від 16.07.2024 року № 11409 (далі – Проєкт №11409), який спрямований на адміністративну відповідальність за порушення у сфері захисту та експлуатації об’єктів культурної спадщини; Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про охорону культурної спадщини від 02.08.2024 року № 11458 (далі – проєкт №11458) [196]. Лише останній торкається воєнних злочинів проти культурних цінностей, та вносить на пропозицію включення до КК України статті 438¹ у такій редакції:

«Стаття 438¹. Протиправні діяння щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту.

1. Порушення передбачених міжнародним правом вимог щодо збереження культурних цінностей під час збройних конфліктів, зокрема: заборона вчинення нападу на такі цінності, їх використання для підтримання бойових дій, їх знищення або привласнення в значних розмірах, –

караються позбавленням волі на строк від 5 до 10 років.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили смерть людей або тяжкі наслідки чи знищення охоронюваних культурних цінностей, –

караються позбавленням волі на строк від 10 до 15 років» [196].

Перш за все, варто відзначити належне застосування категорії «культурні цінності» та «культурна спадщина» у правильних позиціях, тобто, до прикладу, використання поняття «культурна спадщина» лише в контексті протиправних діянь у сфері містобудування, де дійсно йдеться мова про нерухомі об'єкти культурної спадщини. При цьому в контексті воєнних злочинів доцільно використовувати саме поняття «культурні цінності» аби розширити перелік об'єктів, які підпадають під захист цієї статті. Поруч із цим, на нашу думку, недоліком цієї статті є формулювання «привласнення в значних розмірах», що виражене в таких перепонах до якісного правозастосування: під «значним розміром» у КК України згідно з приміткою 1 до статті 222-1 та приміткою 1 до статті 232-1 розуміється «розмір, який у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» або ж згідно з приміткою 1 до статті 222-2 – «розмір, що у тридцять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [141]. Очевидно, невизначення меж «значного розміру» є недоліком конструкції статті. Окрім цього, на нашу думку, слід звернути увагу на задвоєння кримінально караних діянь, оскільки як ч.1 цієї статті, так і ч.2 містять вказівку на знищення культурних цінностей. Не говорячи про недоліки конструкції статей, що не стосуються збройного конфлікту, та їх узгодженості з чинним законодавством про охорону культурних цінностей, висновки щодо цього Законопроекту в частині пропонованої статті 438¹ КК України також досить критичні: «Наприклад, поданим проектом не врегульовується питання кримінальної відповідальності за незаконне використання знаку охорони культурних цінностей; використання культурних цінностей, які перебувають під спеціальним захистом тощо [91].

На нашу думку, якщо не брати до уваги на цьому етапі рівень правового забезпечення охорони культурних цінностей, ведення реєстрів культурних цінностей та стан забезпечення кримінальної відповідальності за порушення у сфері культурних цінностей у мирний час, оскільки це тема для окремої комплексної роботи, а

сконцентруватися лише на воєнних злочинах проти культурних цінностей, то слід вказати таке. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини в цьому контексті має бути досить комплексною: повинні бути враховані не тільки загальноприйняті норми конструювання статті Закону України про кримінальну відповідальність, але і чинне законодавство про захист культурних цінностей в Україні, чинні для України міжнародно-правові договори в цій царині та, безумовно, позитивна практика іноземних держав, а також практичний досвід та ті виклики, які і стали причиною підняття питання про додаткову криміналізацію цих діянь, тому ці статті не мають бути відірвані від реальності.

Як вказує В.О. Шульга, значною практичною проблемою для держав-членів є відсутність єдиних законодавчих підходів щодо криміналізації та пеналізації протиправних діянь, спрямованих проти культурних цінностей [231, с. 132]. Дійсно, орієнтиром у цьому контексті є саме перелік діянь, що міститься в Нікосійській конвенції. Поруч із цим вона має на меті захист культурних цінностей у мирний час, що вкрай відрізняється від режиму правового захисту за умов збройного конфлікту. У свою чергу, опиратися на Конвенцію 1954 року повністю також не слід, оскільки якщо українські вчені досить схвально або ж нейтрально ставляться до Конвенції 1954 року, то іноземні вчені критикують Конвенцію за недієвість, зокрема Томас Деш вказує: «Їй бракувало адекватних положень для боротьби з масштабним та систематичним знищенням культурних цінностей під час нещодавніх збройних конфліктів, оскільки вона не містить обов'язкового режиму кримінальних санкцій. Так, збройні конфлікти в Хорватії і Боснії та Герцеговині, де знищення культурних цінностей було частиною політики так званих «етнічних чисток», призвели до міжнародних зусиль щодо перегляду чинної Конвенції, з метою покращення захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту» [19, с. 10]. Дійсно, в Конвенції нема чітких механізмів того, що ж робити у разі знищення, пошкодження чи розграбування культурних об'єктів, якщо одна сторона конфлікту не вважає за потрібне дотримуватись норм міжнародного права про збереження культурних цінностей, а інша – можливості перешкодити таким діям. Тому Нікосійська конвенція

покликана чіткіше означити наслідки порушення такого принципу недоторканності культурних цінностей.

Поруч із цим слід розглянути реальну практику та те, які кримінально-протиправні діяння насправді були скоєні та продовжують вчинятись стосовно національних культурних цінностей (при цьому ми абстрагуємося від права власності та власника цього предмета, резюмуючи, що всі культурні цінності мають власну цінність). Перш за все, звичайно, є факти неодноразового бомбардування, поцілення та обстрілу культурних цінностей: чи то культурна спадщина у формі будівель, чи то комплексів, чи то пам'ятники, або ж навіть рухомі цінності, що перебувають у певному приміщенні, що став об'єктом нападу. Обстріл несе за собою декілька воєнних злочинів:

1) Знищення чи пошкодження культурних цінностей (зокрема і об'єктів культури), що відповідає таким положенням міжнародного законодавства:

- стаття 4 Конвенції 1954 р. – заборона атак на культурні цінності і використання їх у спосіб, що наражає на ризик за відсутності військової мети [13];
- стаття 53 Протоколу I до Женевських конвенцій 1977 р. – заборона ворожих дій проти історичних пам'яток, об'єктів мистецтва, місць поклоніння [102];
- стаття 8(2)(b)(ix) Римського статуту МКС 1998 р. – воєнний злочин – атака на об'єкти мистецтва, освіти, релігії, за відсутності військової мети [206].

Крім цього, згідно зі статтею 10 Нікосійської конвенції [133], такі дії повинні бути визнані в державах-членах як кримінально-протиправні і підлягати кримінальній відповідальності.

Неодноразово підтверджені випадки руйнування та пошкодження культурних цінностей, тому ці кримінальні правопорушення були зафіксовані, зокрема і через такі ресурси:

- Реєстр «Зафіксовані воєнні злочини» [115], де зафіксовані кримінальні правопорушення, вчинені проти культурної спадщини від 25 лютого 2022 року по 30 жовтня 2022 року (першочергово ведення Реєстру здійснювало Міністерство культури та стратегічних комунікацій України);

- Мапа культурних втрат [149] – інформаційний портал з візуальною інформацією про місце вчинення протиправних діянь проти української культури (власник – Український культурний фонд);
- Реєстр «Карта Відновлення та Руїнувань», який містить також підгрупу «зруйновані об'єкти культурної спадщини» (Проект Антикорупційного штабу);
- багато інших інформаційних ресурсів, повідомлень засобів масової інформації, реакцій міжнародного співтовариства тощо.

Таким чином, факти знищення чи пошкодження культурних цінностей неодноразово, на жаль, відбувались у рамках збройного конфлікту на території України, були зафіксовані, а відповідні норми про заборону вчинення таких дій містяться в міжнародних актах, які ратифікувала Україна, тому знищення чи пошкодження культурних цінностей внаслідок ведення бойових дій безперечно має бути в переліку протиправних діянь, що будуть належати до воєнних злочинів проти культури в межах КК України;

2) Похідний від бомбардування та поцілення наслідок – це *руйнування чи пошкодження культурних цінностей внаслідок вібрації, вибухових хвиль чи іншого негативного впливу від ведення воєнних дій*, що може бути використано в кваліфікуючих ознаках такого складу кримінального правопорушення, як умисне спрямування нападів (ракетних, авіаційних тощо) без воєнної необхідності (знищення чи пошкодження культурних цінностей, що призвело до пошкодження чи руйнування інших культурних цінностей внаслідок вібрації, спричиненої нападом).

Насправді, навіть такі наслідки стали причиною кримінального переслідування, оскільки йшла мова про важливі культурні осередки та археологічні комплекси, що мають значення для всього світу, а не тільки однієї держави, як це сталось в Іраку: «Іншим прикладом є стародавнє місто Німруд на південь від Мосула. Німруд як такий не має військового значення. Однак він розташований поруч із сільськогосподарським інститутом, який, на жаль, став мішенню для ВПС США. Жодна помилкова бомба не влучила в сам Німруд, але, тим не менше, вібрації, спричинені бомбардуванням сільськогосподарського інституту, залишили сліди і в Німруді. Вартими уваги є дві Ламассату, міфічні скульптури крилатих охоронців, біля

входу до палацового комплексу. Ці скульптури були дуже пошкоджені. Руки правої фігури були відламані, ліва фігура тріснула зверху вниз. Останнє є пошкодженням, яке буде важко виправити» [52, с. 95]. Вказані скульптури Ламассату фактично є символами новоасирійської історії та навіть, більше того, культури межиріччя: неодноразово кожен з нас бачив ці скульптури в підручниках з історії. Тому їх пошкодження – велика втрата для культури сходу. Так само відбувається і в час повномасштабного вторгнення на територію України. Одним із останніх прикладів є Софійський собор XI століття, що є пам'яткою національного значення і входить до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, – його було пошкоджено вибуховою хвилею від чергового обстрілу центра Києва [214]. Так само нами згадувався центр м. Одеси. Звичайно, наявність тріщин внаслідок вібрацій чи вибухової хвилі не може бути самостійним складом злочину, проте, безперечно, на нашу думку, цей наслідок має бути врахований як кваліфікуюча ознака такого злочинного діяння, як пошкодження чи знищення культурних цінностей внаслідок ведення бойових дій.

3) Незаконне проведення земляних робіт, розкопок та вилучення отриманих у результаті таких дій предметів – культурних цінностей. Увесь кримський півострів, а також східна частина України, що тривалий час перебуває під окупацією РФ, потерпає щороку від вандалізму, оскільки розкопками чи, тим більше, археологічними дослідженнями ці дії тяжко назвати. Як зазначає Кримськотатарський ресурсний центр, «директор Інституту археології Криму РАН Вадим Майко повідомив, що загалом цього року «кримські науковці» запланували щонайменше 12 археологічних експедицій. Серед них – розкопки в районі Киз-Аулу. Як зазначає заступниця генерального директора Східнокримського історико-культурного музею-заповідника Наталія Биковська, щороку у Східному Криму працює понад десять лише планових наукових експедицій, які досліджують археологічні пам'ятки. Ці розкопки проводяться всупереч міжнародному праву та без дозволу України, що робить їх незаконними» [159]. Таке несанкціоноване втручання, вилучення знайдених предметів є не тільки кримінально караним діянням, яке може бути також кваліфіковано за статтею 298 КК України. Усі предмети, отримані в ході таких розкопок будуть безумовно вивезені до держави-агресора та присвоєні. Тому

суспільна небезпека такого діяння набагато вища, ніж в злочині, передбаченому у статті 298 КК України, а тому ці дії, вчинені в умовах воєнних дій та окупації, повинні отримати власне правове регулювання в межах воєнних злочинів.

Про те, що такі дії дійсно належать до військових кримінальних правопорушень, свідчить і міжнародне законодавство:

- стаття 5 Конвенції 1954 року – прямий обов’язок окупаційної влади на збереження та невтручання в цілісність культурних цінностей на окупованих територіях. У разі потреби, за відсутності можливості у сторони, територію якої окупували, втрутитися в захист культурних цінностей, Сторона може здійснити вкрай обмежені заходи для збереження культурних цінностей [13];

- стаття 9(1)(б) Другого Протоколу – «Сторона, яка окупувала цілком або частково територію іншої Сторони, забороняє та попереджає стосовно окупованої території будь-які археологічні розкопки, якщо тільки це не вимагається лише для охорони, обліку чи збереження культурної цінності» [106];

- пункт 172 Керівництва ЮНЕСКО з охорони культурної спадщини в умовах конфлікту – «Там, де діє правовий режим археологічних розкопок, окупант не може займатися розкопками на території або спонсорувати їх, окрім випадків, передбачених чинним законодавством. Він також не може узурпувати повноваження компетентних місцевих органів влади, стверджуючи, що сам надає дозвіл на розкопки» [47, с. 62].

- стаття 4 Нікосійської конвенції – «Кожна Сторона забезпечує, щоб наступна поведінка становила кримінальне правопорушення згідно з її внутрішнім законодавством у разі вчинення умисно:

- а) проведення розкопок у землі або під водою, з метою віднайдення та вилучення культурних цінностей без дозволу, який вимагається законодавством держави, у якій проводилися розкопки;

- б) вилучення та зберігання рухомих культурних цінностей, викопаних без дозволу, який вимагається законодавством держави, в якій проводилися розкопки;

с) незаконне зберігання рухомих культурних цінностей, розкопаних згідно з дозволом, який вимагається законодавством держави, в якій проводилися розкопки» [133].

Крім цього, варто відзначити, що у випадку незаконної видачі дозволів на археологічні розкопки в Криму фігуранти таких протиправних діянь чітко відомі. Зокрема, до санкційних списків потрапили ректори російських вищих навчальних закладів, Володимир Кур'янов та Костянтин Подрезов, які сприяють видачі дозволів на археологічні розкопки та фінансують їх [205], а також низка інших фігурантів, оскільки цей процес вчиняється за державної підтримки рф, зокрема Міністерства культури рф, яке видає так звані «відкриті листи» – дозволи на проведення археологічних робіт [235], в яких імена цих осіб (замовників та виконавців) чітко зазначені.

Тому вважаємо за потрібне визначити окремо в чинному КК України не тільки вчинення розкопок, земляних робіт чи археологічних розкопок без належного на це дозволу в мирний час (стаття 298 КК України), але і передбачити відповідний склад кримінального правопорушення в межах воєнних злочинів, оскільки суспільна небезпека цього діяння навіть більш висока, ніж правопорушення, визначеного у статті 298 КК України. Крім цього, масштаби таких розкопок зазвичай набагато більші у зв'язку із відсутністю можливості доступу України до вказаних територій та перешкоджання таким діям.

4) Неналежне утримання та користування культурними цінностями на окупованих територіях України, проведення несанкціонованої реставрації культурних цінностей, якщо це призвело до пошкодження чи знищення культурної цінності. Вказане кримінально-протиправне діяння досить часто не включається до поля зору науковців, оскільки збройна агресія та ракетні удари, звичайно, завдають набагато більшого страждання та болю, а видовище таких дій шокує. Але, на нашу думку, неналежне утримання культурних цінностей – це така собі «тиха атака», яка спрямована на поступове знесення від вандалного використання та знищення усієї системи культурної спадщини українського народу на окупованих територіях. «Серед прикладів – багаторічне «відновлення» Ханського

палацу в Бахчисараї, яке спотворило автентичний вигляд пам'ятки. Багато українських експертів вважають, що внаслідок цих дій Ханський палац може втратити статус об'єкта спадщини ЮНЕСКО. Крім того, в Сімферополі (Агмесджіті) на місці палацового комплексу Калги-султана, а також на території мечеті Менглі Герая, окупанти розпочали незаконне будівництво. Фундамент святині було зруйновано, як і інші історичні конструкції. Таким чином, об'єкт, що мав глибоке релігійне та історичне значення для кримських татар, повністю стертий з карти міста» [218]. Така кримінально протиправна реставрація чи просто неналежне використання непоодинокі: прикладів варварського ставлення до нашої культурної спадщини на окупованих територіях безліч.

Відповідне міжнародне законодавство містить також вказівки:

- стаття 4 (1),(3) та 5 (1-2) Конвенції 1954 року – «Високі Договірні Сторони зобов'язуються поважати культурні цінності, розташовані на їхній власній території, а також на території інших Високих Договірних Сторін, забороняючи використання цих цінностей, споруд для їх захисту та безпосередньо прилеглих до них ділянок з метою, які можуть призвести до руйнування або пошкодження цих цінностей у разі озброєного конфлікту», а також на окупованих територіях слід зберігати стан охорони та збереження культурних цінностей, а «держава, що окупує, вживає, наскільки це можливо, найнеобхідніших заходів щодо охорони цих цінностей у тісній співпраці із зазначеною владою [країни, територія якої окупована]» [13];
- Стаття 9(1) Другого протоколу встановлює загальний режим захисту культурних цінностей на окупованих територіях [106].

Самочинне будівництво, що призводить до якісної зміни пам'ятки, до того ж не санкціоноване українською владою, а також незаконне проведення реставрації (що супроводжується переважно вивозом культурних цінностей за межі території України), на нашу думку, мають бути обов'язково криміналізовані як військовий злочин.

5) Розграбування (тобто крадіжка) культурних цінностей на окупованих територіях України. «На початку березня 2022 року росіяни окупували Херсон. Тоді ж російські військові прийшли до Херсонського обласного художнього музею імені

Олексія Шовкуненка... Наприкінці жовтня почали збиратися й «евакуйовувати» твори мистецтва, заявляючи про «порятунок цінностей» від Збройних сил України. Перед відходом із Херсона восени 2022 року армія рф незаконно вивезла колекцію Херсонського обласного художнього музею імені Шовкуненка під гаслом «Ми рятуємо експонати!». «Понад десять тисяч музейних предметів були викрадені з 31 жовтня по 04 листопада 2022 [215]. У розділі II цієї роботи ми неодноразово в контексті крадіжки культурних цінностей згадували про масштабні дії агресора з розграбування українських музеїв на окупованих територіях.

Звернемось так само до міжнародного законодавства:

- стаття 4 п.3 та стаття 5 Конвенції 1954 року – як зазначено вище, вказують на заборону будь-яких актів крадіжки, пограбування або незаконного присвоєння культурних цінностей у будь-якій формі, реквізиції рухомих культурних цінностей, розташованих на території іншої Високої Договірної Сторони та на окупованих територіях [13];

- стаття 15(1)(с) Другого протоколу – будь-яка особа скоює злочин у розумінні цього Протоколу, якщо ця особа навмисно та всупереч Конвенції або цьому Протоколу вчиняє акти крадіжки, грабежу або незаконного присвоєння чи акти вандалізму, спрямовані проти культурних цінностей, які перебувають під захистом відповідно до положень Конвенції [106];

- Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності визначає заборону на розграбування культурних цінностей загалом [134].

Тому, звичайно, викрадення культурних цінностей як один із найпоширеніших кримінальних правопорушень проти культурних цінностей під час збройного конфлікту та окупації має отримати належну правову охорону Законом про кримінальну відповідальність.

6) Незаконне вивезення культурних цінностей з окупованих територій України без дозволу на це уповноважених органів з використанням воєнного стану. рф могла вивезти з України понад пів мільярда об'єктів культурної спадщини. Про це заявила юристка Регіонального центру прав людини Дарина Підгорна [208]. Як зазначає фахівець відділу зберігання та обліку фондів Херсонського обласного

художнього музею ім. Шовкуненка Ганна Скрипка, «вивезли навіть документацію, що для нас дуже важливо. Бо кожен експонат мав свій номер, свій опис і за нього хтось зі співробітників відповідав. Ми могли б довести, що це наші експонати от по цих документах, але і їх вивезли, пограбували все» [75]. Головне управління розвідки здійснює активне фіксування таких протиправних викрадень та вивезень також на своєму сайті «War sanctions» [171], на якому вказані не тільки переліки вивезених цінностей, але особи, відповідальні за вчинення таких кримінальних правопорушень. Тому, зважаючи на детальне розкриття цієї теми в розділі II цієї роботи та існування відповідних ресурсів обліку викрадення та незаконного вивезення культурних цінностей державою-агресором, зупинятися на прикладах не варто. Натомість звернемося до міжнародного законодавства, яке визначає вивезення культурних цінностей під час збройного конфлікту кримінально-протиправним діянням:

- п. 3 статті 4 Конвенції 1954 року – «[Високі Договірні Сторони] забороняють реквізицію рухомих культурних цінностей, розташованих на території іншої Високої Договірної Сторони» [13];

- стаття 6 Нікосійської конвенції – «Кожна Сторона забезпечує, щоб вивезення рухомих культурних цінностей, якщо вивезення забороняється чи вчиняється без дозволу, що вимагається згідно з її внутрішнім законодавством, становило кримінальне правопорушення відповідно до внутрішнього законодавства в разі вчинення умисно» [133];

- стаття 3 Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності – «Вважається незаконними вивіз, ввіз та передача права власності на культурні цінності, здійснені в порушення правил, прийнятих Сторонами-учасниками відповідно до цієї Конвенції» [14];

- статті 3–7 Конвенції ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності – передбачають реституцію незаконно вивезених культурних цінностей тощо.

У розділі II ми більш докладно дослідили причини та потребу в додатковій криміналізації контрабанди культурних цінностей саме в умовах збройного

конфлікту, тому слід лише зауважити, що, безперечно, в рамках всіх зазначених нами протиправних діянь щодо культурних цінностей у контексті воєнних злочинів повинна посідати місце і контрабанда.

7) Незаконне набуття права власності на культурні цінності якщо особі відомо про таке незаконне походження (недобросовісне набуття права власності) та виготовлення чи фальсифікація підроблених документів щодо культурних цінностей, що сприяють їхній зміні походження, вивезенню та привласненню. Розміщення цих складів кримінальних правопорушень разом обумовлене тим, що вони вчиняються в тандемі, – набуття права власності неможливе без відповідного формального затвердження такого привласнення. Якщо не вдаватися в деталі масових привласнень культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини російською окупаційною владою, наведемо лиш один приклад незаконного заволодіння Херсонесом, встановлення своєї незаконної влади над заповідником, призначення власних керівників установи, а також використання його в подальшій ідеології, про яку говорить у своїй статті Андрій Іванець, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НДІ українознавства [121]. Херсонес досить часто використовується в пропагандистських промовах агресора як «оплот, мекка, де руський мір почав своє становлення від часів хрещення Володимира», а тому таке привласнення є неймовірно суспільно небезпечним злочином, який посягає не лише на культурні цінності, але і на право України на життя, власну історію та незалежність.

Так само і сталося з картинами І. Айвазовського, які зберігалися в музеї м. Феодосія та Херсонському художньому музеї. Доля тих, що належать Херсонському музею (3 картини), досі не невідома. Кримські ж скарби були вивезені до Третьяковської галереї для виставки та «реставрації» [124]. При цьому виправдання такого переміщення здійснюється за рахунок злочинної націоналізації культурних цінностей України: «Російський юрист, фахівець з авторського права Павло Сурков розповів, що, з погляду російського законодавства, «Третьяковка» нічого не порушила. На його думку, юридично обмін між музеями Москви і Феодосії став можливим після того, як самопроголошена «Держрада» Криму прийняла рішення

націоналізувати музейні цінності: «Відтоді «Третьяковка» і Феодосійська галерея можуть взаємодіяти як два російські музеї» [124]. Тому в цьому випадку йдеться навіть про сукупність протиправних діянь: незаконне вивезення, незаконне присвоєння (при цьому неодноразове звернення українських державних органів щодо незаконності такого присвоєння зумовлює те, що відповідальні особи знали про незаконне походження таких цінностей), незаконна реставрація (тобто така, що не погоджена з компетентними органами України, та що порушує цілісність предмета реставрації).

Безперечно, і міжнародне право вважає такі діяння незаконними:

- стаття 7 Нікосійської конвенції – «Кожна Сторона забезпечує, щоб набуття права власності на рухомі культурні цінності, які були викрадені, як це визначено у статті 3 цієї Конвенції, або були викопані, ввезені чи вивезені за обставин, викладених у статтях 4, 5 або 6 цієї Конвенції, становило кримінальне правопорушення відповідно до її внутрішнього законодавства, якщо особі відомо про таке незаконне походження» [133];

- стаття 15(1)(с),(е) Другого Протоколу до Конвенції 1954 року – «Будь-яка особа скоює злочин у розумінні цього Протоколу, якщо ця особа навмисно та всупереч Конвенції або цьому Протоколу вчиняє будь-яке з таких дій: с) знищує або присвоює у великих масштабах культурну власність, яка перебуває під захистом відповідно до положень Конвенції й цього Протоколу; е) вчиняє акти крадіжки, грабежу або незаконного присвоєння чи акти вандалізму, спрямовані проти культурних цінностей, які перебувають під захистом відповідно до положень Конвенції» [106];

- Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності – встановлює заборону щодо незаконних вищезазначених форм набуття культурних цінностей (зокрема і вивезення їх для здійснення виставкових робіт, реставрації тощо) та визначає обов'язок Договірних Сторін повернути такі культурні цінності та окреслює механізм їх повернення (детальніше розглянемо в п. 3.2. цієї роботи) [134];

- стаття 3 Конвенції 1970 року про незаконний обіг культурних цінностей – вважаються незаконними вивіз, ввіз та передання права власності на культурні цінності, здійснені з порушенням норм законодавства держав-учасниць цієї Конвенції [14].

Зважаючи на це, вважаємо, що незаконне набуття права власності на культурні цінності в умовах збройного конфлікту або на окупованих територіях також має вважатись кримінально-протиправним діянням згідно з КК України, оскільки такий злочин посягає не тільки на право власності українського народу, а на всю його національну та культурну ідентичність.

8) Розміщення на ринку рухомих культурних цінностей, якщо особі відомо про таке незаконне походження та збут культурних цінностей. Неодноразові аукціони з участю українських картин, які несанкціоновано вивезені рф, були здійснені як на міжнародній арені, так і в самій державі-загарбниці: «У рф виставили на аукціон картину художника І. Айвазовського «Місячна ніч». Повідомлення про те, що «Місячна ніч» стане основним лотом аукціону, що пройде в Московському аукціонному домі 18 лютого, з'явилися в російських ЗМІ. Там зазначають, що перед продажем картину оцінюють у 100 млн рублів (приблизно 1,09 млн доларів)» [72]. Поруч із цим у розділі II цієї роботи ми згадували про аукціон Christies, де полотна українського походження також були виставлені рф на продаж. Знову ж таки, тут поєднується питання незаконного вивезення, набуття права власності культурних цінностей, а також їх продаж. Тобто практично кожен другий з вищезазначених кримінальних правопорушень не може бути вчинений окремо. Звичайно, суспільна небезпека цього кримінального правопорушення полягає в тому, що, перш за все, кошти, виручені від продажу картин, можуть надалі спрямовуватись на фінансування збройних дій в Україні. Проте в цьому випадку також і можливе витребування речей з чужого незаконного володіння, що дозволяє принаймні повернути культурні цінності, продані на міжнародних аукціонах.

Міжнародна нормативно-правова база цього правопорушення полягає у такому:

- стаття 8 (пункт 1 та 2) Нікосійської конвенції – «Кожна Сторона забезпечує, щоб розміщення на ринку рухомих культурних цінностей, які були

викрадені, як це визначено у статті 3 цієї Конвенції, або викопані, ввезені чи вивезені за обставин, викладених у статтях 4, 5 або 6 цієї Конвенції, становило кримінальне правопорушення відповідно до її внутрішнього законодавства, якщо особі відомо про таке незаконне походження» [133];

- параграф 2.3 Кодексу музейної етики ICOM – «Перед прийняттям потрібно зробити все можливе для повної упевненості в тому, що жоден предмет або зразок, який пропонується для купівлі-продажу, дарування, позики, спадкування чи обміну, не був отриманий незаконним шляхом або вивезений зі своєї держави походження чи будь-якої держави, в якій він міг би бути в законній власності (зокрема з держави, де розташований музей). Відповідна належна перевірка має встановити повну історію об'єкта з моменту його відкриття чи створення» [127].

Звичайно, поруч із іншими кримінально протиправними діями збут незаконно вилучених культурних цінностей має не таке широке правове регулювання. Проте практика нашої держави та практика, до прикладу, того сходу ж говорить про інше: ООН неодноразово видавала резолюції щодо занепокоєння станом культурних цінностей, зокрема і їх збуту. Наприклад, у своїй Резолюції 2347 від 24 березня 2017 року, ООН «із занепокоєнням відзначає також, що «Ісламська держава Іраку та Леванту» (ІДІЛ, він же ДАІШ), «Аль-Каїда» та пов'язані з ними особи, групи, підприємства та організації, прямо чи опосередковано беручи участь у незаконних розкопках, а також у розграбуванні предметів культурної спадщини та їх незаконному розвезенні з музеїв, бібліотек, архівів та з інших місць, отримують дохід, за рахунок якого фінансується їхня діяльність з вербування та зміцнюється їхня оперативна здатність організовувати та здійснювати терористичні акти» [204, с. 2] та «просить держави-члени вжити відповідних заходів для запобігання та припинення незаконної торгівлі та незаконного обігу культурних цінностей» [204, с. 4]. Відповідні звернення і здійснювала Верховна Рада України щодо саме культурних цінностей (Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), парламентів та урядів держав-членів цієї міжнародної організації про необхідність позбавлення російської федерації членства в ЮНЕСКО [180]). Поруч із цим, на нашу думку, встановлення не тільки дипломатичних

резолуцій, а й належної кримінальної відповідальності за такий злочин та системи реституції та витребування культурних цінностей з чужого незаконного володіння – наш шлях стати прецедентом, започаткувати таку практику та перервати доступ держави-агресора до незаконного поповнення власного бюджету.

Вважаємо, що ігнорування цього переліку протиправних діянь та невведення посиленої відповідальності за кримінальні правопорушення проти культурних цінностей, перш за все, порушує міжнародні зобов'язання України, а по-друге, наражає на небезпеку велику кількість культурних цінностей, не дозволяє притягнути винних осіб до належної відповідальності, оскільки фактично за умови вчинення воєнного кримінального правопорушення (чим і являються всі вищезазначені кримінальні правопорушення) здійснюється загальна кваліфікація за статтею 438 КК України в частині «розграбування національних цінностей» або ж «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій». У першому випадку розграбування національних цінностей прирівнюється, згідно з розглянутою практикою, до крадіжки звичайного майна, визначеного родовими ознаками (мікрохвильова піч, будівельні інструменти, авто тощо, – відповідна практика була досліджена у розділі II цієї роботи). У другому ж випадку, на жаль, культурні цінності не отримують належного правового захисту, судові ж справи щодо культурних цінностей неможливо відокремити від інших судових справ по цій статті. Усі інші проаналізовані у розділі статті КК України, що так чи інакше дотичні до кримінально-правового захисту культурних цінностей, також не мають достатнього рівня розробки, існує багато прогалин.

До прикладу, в Кримінальному кодексі Польщі (далі – КК Польщі) міститься окрема стаття щодо захисту культурних цінностей саме під час збройного конфлікту, що міститься у розділі «Воєнні злочини»:

«Стаття 125. Посягання на культуру

§ 1. Будь-хто, хто, порушуючи міжнародне право, знищує, пошкоджує або вилучає об'єкти культурної спадщини з території, що окупована, захоплена або

перебуває під воєнним впливом, підлягає позбавленню волі на строк від одного до десяти років.

§ 2. Якщо діяння стосується об'єкта особливого культурного значення, правопорушник підлягає позбавленню волі на строк щонайменше три роки» [58].

КК Польщі поділяє всі визначені в Кодексі кримінальні правопорушення на злочини та проступки, а тому, відповідно до статті 7 цього Кодексу [58], таке посягання на культурні цінності є злочином.

У КК Грузії, як ми зазначали вище, міститься окремий розділ XXXII2 «Злочини міжнародного характеру у сфері культурної спадщини», який містить таку норму:

«Стаття 2595. Порушення міжнародних правил охорони культурних цінностей у час збройних конфліктів

Умисне порушення міжнародних правил охорони, які перебувають під посиленою охороною культурних цінностей під час міждержавних та внутрішньодержавних збройних конфліктів, зокрема:

а) пошкодження чи знищення, крадіжка, пограбування чи присвоєння рухомих пам'яток, які перебувають під посиленою охороною;

б) пошкодження чи знищення нерухомих пам'яток, що перебувають під посиленою охороною;

в) здійснення військового нападу на нерухомі, що перебувають під посиленою охороною: пам'ятники, будівлі музеїв, бібліотек, архівосховищ або створених для зберігання культурних цінностей, – у разі збройного конфлікту спеціальних схованок або використання цих будівель або їхніх територій у ході військових операцій, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років», що є, згідно зі статтею 12 цього Кодексу, тяжким правопорушенням [221].

Великобританія має окремий законодавчий акт «Щодо культурних цінностей (у збройному конфлікті) – Акт 2017» [18], що базується на Другому протоколі до Гаазької конвенції і передбачає покарання до 30 років позбавлення волі. Цей акт включає такі правопорушення як несанкціоноване використання, незаконне вивезення та збут, вчинені саме під час збройного конфлікту.

Щодо умов збройного конфлікту, Кримінальний кодекс Франції у статті 322-3-2 визначає: «Імпорт, експорт, транзит, транспортування, володіння, продаж, придбання або обмін культурних цінностей, що мають археологічний, художній, історичний або науковий інтерес, якщо відомо, що ці цінності були вивезені з території, яка на момент вивезення була театром бойових дій терористичних груп, і якщо не вдається обґрунтувати законність походження цих цінностей, карається позбавленням волі на строк сім років та штрафом у розмірі 100 000 євро» (це покарання за обтяжливих обставин може бути підвищене до десяти років позбавлення волі та штрафу у розмірі 150 000 євро) [11]. Схожі положення містяться в Законі про захист культурних цінностей Німеччини, де передбачені окремі карні діяння за контрабанду культурних цінностей [23].

Вважаємо за потрібне запозичити практику цих держав, зокрема, досвід Грузії та Великобританії. Безперечно, наявність таких положень, до прикладу, в КК Польщі має суттєве значення, проте ця норма фактично бланкетна: відсилає до міжнародного законодавства у сфері правопорушень проти культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Зважаючи на це, вважаємо за потрібне, якщо не ввести окремий розділ до КК України (хоча якщо б предметом нашого дослідження був кримінально-правовий захист культурних цінностей загалом, то саме про це варто було б вести мову), то хоча б відокремити серед воєнних злочинів кримінально-протиправні діяння щодо культурних цінностей. Крім цього, слід врахувати, що в проаналізованих вище нормативних актах інших держав такі кримінальні правопорушення визначені як тяжкі або ж особливо тяжкі злочини. Також слід врахувати загалом санкції статей розділу XX КК України, з метою недопущення переважання тяжкості правопорушень проти власності діянням проти держави та її суверенітету, проти життя та здоров'я особи та її волі, честі та гідності, що відповідатиме загальній структурі КК України. Тому слід, на нашу думку, включити до КК України статтю 438¹ КК України із таким змістом:

«Стаття 438¹. Протиправні діяння щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту (міждержавного чи внутрішньодержавного) або воєнного стану або ж на окупованих територіях України

1. Знищення чи пошкодження культурних цінностей внаслідок ведення бойових дій, незаконного впливу чи використання їх у воєнних цілях, або ж унаслідок безпосереднього поцілення, ракетного чи будь-якого іншого удару, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Дії, вчинені у частині 1 цієї статті, якщо вони призвели до пошкодження або знищення культурних цінностей у великому обсязі, чи щодо об'єкта, який включено до переліку об'єктів міжнародної культурної спадщини, і знаходяться під особливим захистом ЮНЕСКО, –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

3. Незаконне проведення земляних робіт, розкопок та вилучення отриманих внаслідок таких дій предметів – культурних цінностей, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

4. Неналежне утримання та користування культурними цінностями на окупованих територіях України, проведення несанкціонованої реставрації культурних цінностей, якщо це призвело до пошкодження чи знищення культурної цінності, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

5. Розграбування культурних цінностей на окупованих територіях України, – карається позбавленням волі на строк від шести до восьми років.

6. Незаконне вивезення культурних цінностей з окупованих територій України без дозволу на це уповноважених органів з використанням воєнного стану, –

карається позбавленням волі на строк від шести до десяти років.

7. Незаконне набуття права власності на культурні цінності, якщо особі відомо або могло бути відомо про таке незаконне походження (недобросовісне набуття права власності) та виготовлення чи фальсифікація підроблених документів щодо культурних цінностей, що сприяють їхнім зміні походження, вивезенню та привласненню, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти.

8. Розміщення на ринку рухомих культурних цінностей, якщо особі відомо або могло бути відомо про таке незаконне походження та збут культурних цінностей, – карається позбавленням волі на строк до п'яти.

9. Вчинення тих самих дій повторно або службовою особою з використанням свого службового становища, – карається позбавленням волі на строк до десяти років».

Примітка. Під культурними цінностями у цій статті слід розуміти об'єкти, що мають цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнані такими внаслідок експертного дослідження та/або внесення у Реєстр культурної спадщини, є передбаченими Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та/або нормами міжнародного права».

Отже, вперше було комплексно проаналізовано всі кримінально протиправні діяння згідно з чинним КК України, що певною мірою стосуються захисту культурних цінностей через призму збройного конфлікту. Виокремлено перелік кримінально-протиправних діянь, що мають бути включені до КК України для повноцінного захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту. Проаналізовано законопроектну роботу в напрямку додаткової криміналізації цих діянь, а також досвід зарубіжних країн. На основі вищезазначеного запропоновано виокремити в розділі XX КК України статтю 438¹ «Протиправні діяння щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту (міждержавного чи внутрішньодержавного) або воєнного стану або ж на окупованих територіях України».

3.2. Участь України в міжнародно-правовому регулюванні захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту

25 червня 2024 року в Парламентській Раді Європи українська делегація представила резолюцію «Протидія стиранню культурної ідентичності в часи війни та

миру» (Parliamentary Assembly, 2024), яка була затверджена у формі рекомендацій. У документі ухвалено Розширену часткову угоду про реєстр збитків, заподіяних агресією РФ проти України, а також створення вичерпних списків пограбованих об'єктів та артефактів, вилучених із музеїв і археологічних пам'яток, зокрема і з Криму з 2014 року. Асамблеєю рекомендовано Україні здійснити заходи з правового удосконалення захисту культурних цінностей за співпраці з міжнародними організаціями, зокрема й ООН та ЄС [217, с. 197-198]. І дійсно, не тільки визнання та стурбованість міжнародних організацій потрібні для успішного захисту культурних цінностей, але і міжнародна превенція, належна участь міжнародних органів та робочих груп щодо фіксації протиправних діянь, вчинених РФ на території України, а також активна співпраця щодо: а) повернення культурних цінностей на батьківщину; б) притягнення винних осіб до відповідальності в рамках як національного законодавства, так і в контексті міжнародних судових органів.

Україна є частиною багатьох міжнародних договорів та конвенцій, що стосуються захисту культурних цінностей та які вже нами згадувалися. Поруч із цим ключове місце також посідає так звана Фароська конвенція – Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства (далі – Фароська конвенція) [203], яка була ратифікована Україною в 2013 році та вже 01.05.2014 року набрала чинності для України. Уся культурна спадщина Європи становить єдиний цілий комплекс, який спрямований, згідно з Фароською конвенцією, на розвиток людського потенціалу та якості життя. Тому і вона встановлює не тільки право користування та збагачення культурної спадщини всіма (абз 2 статті 4 Фароської конвенції), але і обов'язок щодо поваги до культурних цінностей (абз 3 статті 4 Конвенції), а також обов'язок визнавати цінність культурної спадщини, яка перебуває на територіях під їхньою юрисдикцією, незалежно від її походження (абз. 7 статті 5) [203]. Хоч, як ми зазначали вище, також має бути якісно змінене національне законодавство, міжнародні зобов'язання України та РФ, норми міжнародного права, прецедент, а в особливості співробітництво з міжнародними організаціями грають не менш важливу роль.

Перш за все, нам цікавий міжнародний досвід та норми міжнародного права щодо захисту культурних цінностей. До прикладу, практику багатьох держав можна запозичити: не тільки в частині здійснення судочинства, а й в частині якості законодавства про охорону об'єктів культури. Тому багато держав запровадили спеціальне законодавство, наприклад, Швейцарія прийняла в 1966 році Федеральний закон про охорону культурних цінностей від 06 жовтня, а також кілька виконавчих нормативних актів. Цей акт врегульовує дуже багато аспектів довоєнної охорони культурних цінностей, хоча здавалося б, Швейцарія і так є доволі захищеною державою, все ж уряд пропрацював можливі ризики, а також вдосконалив систему взаємодії між державними органами та міжнародними організаціями, приватними особами тощо. Варто процитувати детально досвід Швейцарії: «Підготовчі заходи, що вживаються в мирний час для захисту культурних цінностей від передбачуваних наслідків збройного конфлікту, відповідно до статті 3 Конвенції, включають за потреби підготовку інвентаризації, планування надзвичайних заходів для захисту від пожежі або обвалу конструкцій, підготовку до видалення рухомих культурних цінностей або забезпечення належного захисту таких цінностей *in situ*, а також призначення компетентних органів, відповідальних за охорону культурних цінностей. Заходи, вжиті у Швейцарії:

- складання Національної інвентаризації культурних цінностей (міжвідомча робоча група);
- виготовлення мікрофільмів документів або документації щодо охорони будівель тощо;
- розробка планів дій у надзвичайних ситуаціях (для кожного об'єкта);
- виготовлення планів евакуації (із зазначенням рухомих об'єктів, їх точного місцезнаходження та пріоритету евакуації);
- будівництво укриттів для рухомих об'єктів;
- підготовка персоналу (цивільного та/або військового) [7, с. 10, 11].

Федеральна структура Швейцарії передбачає тісну співпрацю між федеральним урядом, кантонами та муніципалітетами, оскільки вони несуть спільну відповідальність за захист багатої культурної спадщини держави. Федеральні органи

влади видають інструкції та надають кантонам консультації. Вони також відповідають за центральну базу даних культурних цінностей, яка має бути точною в будь-який час. Рішення про те, які об'єкти слід вважати об'єктами національного значення, приймається шляхом консультацій не лише між фахівцями з культурних цінностей, але й, наприклад, у співпраці з Федеральним міністерством оборони. Це має сенс, оскільки наявність військових цілей поблизу культурних об'єктів несумісна з Конвенцією [7, с. 10, 11].

Тому, безперечно, такі вищезазначені дії, вкрай важливі і для України та її законодавства. Слід, на нашу думку, здійснити інший підхід до формування законодавства про охорону культурних цінностей: не тільки змінити той самий чинний Закон України «Про захист культурної спадщини» та визначити чітко поняття та переліки культурних цінностей, встановити обов'язок з обліку культурних цінностей та ведення відповідного одного реєстру (про що ми говорили у розділі I цієї роботи), але і передбачити чіткі плани збереження, евакуації та схову культурних цінностей у разі нападу, здійснення підготовки цивільних та військових, дотичних до збереження культурних цінностей, аби не було повторення ситуації відсутності чітких інструкцій щодо охорони культурних цінностей на початку повномасштабного вторгнення. Це дозволить не тільки зберегти велику кількість культурних цінностей у разі нападу, до чого в будь-якому випадку Україні слід бути завжди готовою, а й дозволить у разі здійснення міжнародного судочинства чи в рамках міжнародних організацій довести, що державою вжиті всі можливі заходи щодо охорони культурних цінностей та всі дії щодо відвернення небезпеки збройного конфлікту.

Не будемо зупинятися на важливості обліку та ведення реєстру культурних цінностей (про це було зазначено в розділі I), але варто також відзначити виготовлення мікрофільмів документів або документації щодо охорони будівель, виготовлення мікрофільмів та детальних 3Д-копій культурних цінностей. Як вказує В.О. Шульга у своєму дослідженні реституції культурних цінностей, наразі активно застосовується практика створення цифрових копій із об'єднаними NFT задля здійснення новітньої форми реституції культурних цінностей та створення нової моделі співпраці та обміну культурою [232, с. 322]. Використання новітніх

технологій, зокрема цифрового копіювання та мікрофільмів, є досвідом багатьох держав з не тільки відтворення та документування культурних цінностей, але і щодо їх подальшого повернення.

Повертаючись до досвіду Швейцарії, уряд також передбачив і «чітку взаємодію щодо захисту культурних цінностей у разі вже початку збройного конфлікту, зокрема щодо співпраці між цивільною та військовою владою: «Військовий командир зобов'язаний поважати та берегти культурні об'єкти, розташовані в його зоні відповідальності. Але для виконання цього зобов'язання йому має бути повідомлено точне місцезнаходження об'єктів, що заслуговують на особливий захист. У Швейцарії близько 1600 об'єктів визначено як такі, що мають національне значення (категорія А). Вони занесені до інвентарю з точними картографічними посиланнями та візуалізовані на карті охорони культурних цінностей (масштаб 1:300'000) з використанням спеціальних символів для позначення типу та характеру об'єкта, що охороняється. Об'єкти категорії А можуть бути позначені під час війни синім щитом. Карта та інвентар були надані всім швейцарським військовим командирам у батальйоні, для підрозділів вогневої підтримки навіть на рівні роти» [7, с. 12]. У 2024 році в ЗСУ з'явився спеціальний підрозділ із захисту культурної спадщини, який працюватиме з об'єктами, розташованими у прифронтових областях і місцях бойових дій, до яких немає доступу цивільним особам. Члени підрозділу фіксуватимуть пошкодження об'єктів, відстежуватимуть дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо культурної спадщини, невикористання її у військових цілях [186]. Крім цього, як ми зазначали вище, Головне управління розвідки України також веде детальний перелік пошкоджених та знищених культурних цінностей внаслідок збройної агресії РФ, тому варто вказати на досить такі позитивні зрушення в цьому контексті. Більшу того, Україною систематично залучаються міжнародні органи щодо фіксування протиправних діянь РФ щодо культурної спадщини, що зазнала ударів під час повномасштабного вторгнення.

Співробітництво у цій сфері передбачене в угодах про асоціацію – міжнародних договорах нового покоління, які визначають механізм поглибленого співробітництва з ЄС. Наприклад, відповідно до ст. 363 Угоди про Асоціацію з Грузією 2014 р., ст. 132

Угоди про Асоціацію з Молдовою 2014 р., ст. 439 Угоди про Асоціацію з Україною 2014 р. «Сторони тісно працюють у рамках відповідних міжнародних форумів/організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Ради Європи (РЄ), з метою, *inter alia*, розвитку культурного розмаїття, збереження і оцінки культурної та історичної спадщини» [231, с. 144].

Відповідно, як зазначає В.О. Шульга у своєму дисертаційному дослідженні, заходи з допомоги та співпраці в цьому випадку полягають у такому: забезпечення фізичного захисту та евакуації культурних цінностей з території України; вперше було активовано Механізм цивільного захисту ЄС; проєкт «Діючи, захищаючи культурну спадщину України», метою якого є забезпечення аварійно-захисних матеріалів та обладнання для охорони пам'яток, будівель та колекцій; підтримка 3-D документування, а також надання підтримки українським фахівцям у сфері культурної спадщини. Як зазначається у Звіті про прогрес в імплементації ЄС Концепції ЄС про культурну спадщину в умовах конфліктів та криз за 2023 р., проєктом було підтримано понад 160 музеїв, бібліотек та архівів України та близько 400 вітчизняних експертів [231, с. 152].

Крім цього існує Консультативна Місія ЄС в Україні (далі – КМ ЄС або Місія) – орган зовнішніх зносин ЄС у рамках Спільної закордонної та безпекової політики Союзу (в формі рекомендацій та консультацій щодо підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень та удосконалення механізму інтегрованого управління кордонами), яка діє на території України ще з 2014 року (була утворена внаслідок подій Євромайдану та Революції Гідності) [100]. Варто відзначити, що саме 2025 рік став рушійним у співпраці Міністерства культури і стратегічних комунікацій. Перш за все, це також збіглось із ратифікацією Нікосійської конвенції, яка потребує отримання Україною міжнародної підтримки та досвіду в контексті якісної зміни законодавства про кримінальну відповідальність для виконання вимог конвенції. Так, зокрема, у травні у Міністерстві культури та стратегічних комунікацій обговорили з представниками Консультативної місії ЄС посилення санкцій за причетність до розграбування культурних цінностей на тимчасово захоплених територіях України [219]. А вже у червні 2025 року заступник

міністра культури і стратегічних комунікацій з європейської інтеграції Андрій Наджос і консультант з питань міжнародних кримінальних правопорушень проти культурної спадщини Консультативної місії Європейського Союзу (КМЕС) Ян Брандергорст обговорили спільні кроки з протидії незаконному переміщенню культурних цінностей з тимчасово захоплених територій України. Йшлося також про організацію в столиці України тематичного семінару, присвяченого протидії злочинам проти української культурної спадщини, що вчиняються на ТОТ. Окрему увагу планується зосередити на захисті музейних колекцій, які опинилися під загрозою внаслідок дій РФ [220]. Таким чином, взаємодія здійснюється у багатьох контекстах: консультування, передання досвіду для впровадження напрацьованих технологій та безпосередньо навчання, проведення заходів для обізнаності великої кількості експертів у цій сфері новим заходам щодо збереження культурної спадщини. Крім цього, звичайно, Україна отримує активне фінансування щодо збереження культурних об'єктів, що страждають внаслідок військових дій: той самий «Міжнародний альянс із захисту спадщини в зонах конфлікту» (ALIPH), про який було зазначено вище, надає свою підтримку шляхом фінансування конкретних проєктів захисту об'єктів культурної спадщини. На сьогодні понад 5,3 млн доларів уже розподілено між 176 проєктами і для підтримки понад 380 організацій. Зокрема, на виділені партнерами кошти ALIPH придбав понад 150 генераторів та електростанцій, щоб заклади культури могли підтримувати роботу, а також охорону та системи клімат-контролю [135]. Неоціненними також є допомога Міжнародної ради пам'яток та видатних місць (ICOMOS), Міжнародного центру з дослідження збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM) тощо. За сприяння та підтримки неурядової організації у США Freedom House, було створено досить таки ефективний посібник з документування руйнування культурних цінностей [234], який містить норми міжнародного права, що регулюють захист культурних цінностей, їх визначення, доцільний алгоритм визначення того, чи є об'єкт культурною цінністю у значенні цього посібника, та, що найбільш важливо, алгоритм створення «паспорта пошкодження» об'єкта культурної спадщини та містить відповідну уніфіковану форму такого паспорта для заповнення.

Загалом, багато міжнародних організацій активно здійснюють не тільки консультативну, але і матеріальну підтримку боротьби українського народу за власну культурну ідентичність та збереження своєї культурної спадщини. Проте особливої уваги заслуговує взаємодія України та міжнародних організацій, установ та приватних осіб щодо оперативного реагування на кримінально протиправні діяння рф проти культурних цінностей, повернення об'єктів культури на територію України та застосування практики іноземних держав щодо початку претензійно-позовної роботи з реституції культурних цінностей. Так, перш за все, всупереч викликам війни, Україна повертає вкрадене, зокрема, за даними МКСК, у 2023 році з США до України було передано 14 предметів археології, які тепер перебувають на постійному зберіганні у Національному історико-архітектурному музеї «Київська фортеця», а також шаблі доби Середньовіччя, передані на тимчасове зберігання до Національного музею історії України; з Естонії передано 274 предмети археології (золоті та срібні прикраси скіфського та римського часів, середньовічні знахідки, оздоблення упряжі хазарських вершників, монети візантійських імператорів і північноєвропейських королів тощо), «передані на тимчасове зберігання до Національного музею історії України»; «з Нідерландів передано 8 предметів археології», переданих на тимчасове зберігання до Національного музею історії України [109]. Цьому сприяє також торгівля державою-агресором культурними цінностями на чорному ринку: «Якщо колись крадені українські експонати потрапляли до Ермітажу чи московських музеїв, то зараз росіяни активно продають їх на чорному ринку», – наголосив міністр [культури та інформаційної політики М. Точинський]. Попри масовий характер викрадень, Україні вдається частково повертати культурні цінності завдяки тісній співпраці з міжнародними партнерами. За словами М. Точицького, під час офіційних візитів делегації України регулярно отримують від іноземних правоохоронних органів артефакти, які були вилучені за кордоном під час спроби незаконного продажу» [92]. Дійсно, ефективне співробітництво щодо незаконного вивезення культурних цінностей та перехоплення їх у державах Європи, де знаходиться переважний ринок збуту культурних цінностей (поряд із державами Сходу), відіграє

роль не тільки щодо самого повернення культурного об'єкта, але і щодо схоронності його цілісності, що є дуже важливим.

У цьому контексті слід повернутись до справи про кіпрські мозаїки, яку розглядав Федеральний суд штату Індіана у США. Не вдаючись у деталі справи, які ми розглядали вище, варто звернути увагу на роботу Кіпру по міжнародній взаємодії з різноманітними установами та приватними особами задля повернення мозаїк. На це і звернув увагу суд: «З того часу, як вони вперше дізналися про зникнення мозаїки, Республіка Кіпр доклала організованих і систематичних зусиль, щоб повідомити тих, хто може їм допомогти, і домагатися повернення мозаїки. Як було зазначено Судом, Кіпр зв'язувався та співпрацював з Організацією Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, музеями, музейними організаціями, провідними візантійськими вченими та кураторами, а також пресою. Чиновники Республіки Кіпр надсилали пресрелізи та іншу інформацію, виступили з промовами та вступили з численними особистими контактами з особами, які обґрунтовано розраховували на допомогу у відновленні мозаїки. Дії Кіпру були розроблені для встановлення контактів у місцях, де мозаїки можуть бути запропоновані до продажу. За словами доктора Гері Вікан, експерт з мистецтва позивачів та помічник директора з кураторських справ/середньовічний куратор Художньої галереї Уолтерса в Балтіморі, ця стратегія «відповідала тому, що відбувається сьогодні у світі мистецтва, мета полягає в тому, щоб придушити торгівлю в точці призначення». Доктор Вікан також свідчив, що, на його думку, Республіка Кіпр була належним чином старанною у своїх спробах повернути втрачені культурні цінності, включаючи мозаїки. Суд робить висновок, що позивачі виявили належну ретельність у пошуках мозаїк» [3]. Таким чином, старанність Кіпру у вчиненні різноманітних дій з попередження, розшуку мозаїк та повідомлення всіх можливих інстанцій стверджує про:

а) належність і важливість вказаної мозаїки державі Кіпр, незважаючи на окупацію цього регіону;

б) те, що в інформаційному полі існувало достатньо повідомлень про незаконний вивіз мозаїки, щоб будь-який набувач міг дізнатися про незаконне походження та незаконний акт збуту такої цінності.

Це є ключовими аспектами міжнародної співпраці, оскільки в такому випадку не тільки існує шанс на повернення та збереження культурної цінності, але й у разі здійснення судових проваджень щодо витребування речі з чужого володіння, більше фактів буде на стороні України, зокрема й у тому, що держава була старанною щодо повернення та розшуку належних їй культурних цінностей.

Крім цього, звичайно ж, як ми і зазначали вище, неодноразовими є заклики міжнародного співтовариства та реакції на жакливі протиправні дії, що вчиняються агресором на території України щодо культурної спадщини нашого народу. Зокрема, йдеться мова про велику кількість звернень ЮНЕСКО, ІКОМОС, які реагують практично на кожен атаку, де пошкодження чи знищення зазнають об'єкти міжнародної культурної спадщини. МКСК досить активно співпрацює з цими організаціями в ключі саме реагування на вчинені кримінальні правопорушення. До прикладу, «08 липня 2025 року під час 47-ї сесії Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що тривала в Парижі, було ухвалено поправку до рішення Комітету на основі обговорення доповіді Центру всесвітньої спадщини щодо виконання Конвенції про всесвітню спадщину та Цілей сталого розвитку ООН. Ініціатором поправки виступила Україна. Документ передбачає, що Центр всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у співпраці з дорадчими органами включатиме до майбутніх звітів окрему секцію, присвячену впливу збройних конфліктів на об'єкти спадщини. Такий крок дозволить не лише фіксувати загрози, що постають перед об'єктами спадщини, а й формувати довготривалі стратегії реагування в умовах воєнних дій, захищаючи культурну спадщину людства» [233]. Хоч і йдеться переважно про більш декларативний характер цих дій, тобто лише фіксування протиправних діянь проти культурної спадщини, але така діяльність, безперечно, важлива.

Поруч із цим важливою є діяльність щодо судового вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності в рамках міжнародного судочинства, а також вирішення питання про реституцію культурних цінностей та репарації.

Перш за все, судові провадження в рамках міжнародної судової системи були проаналізовані у розділі II цієї роботи, зокрема, йдеться про трибунали, які можуть стати прямим прецедентом для України. Позитивним зрушенням є створення такого

ж спецтрибуналу щодо злочину агресії РФ проти України. З інформацією сайту Ради Європи «Двосторонню Угоду підписали Президент України та Генеральний секретар Ради Європи у Страсбурзі 25 червня 2025 року. Створення Спеціального трибуналу через Раду Європи надасть Україні шлях до правосуддя за рішення найвищого рівня про вторгнення на її територію – злочин, який жоден інший міжнародний суд чи трибунал наразі не може розглянути» [22]. Звичайно, у випадку трибуналів щодо Югославії, чи навіть Нюрнберзького трибуналу, йдеться про застосування покарання до осіб, які вже перебували під контролем суду та були обмежені у волі та свободі пересування. Гаазький ж трибунал, як вказують ЗМІ, «над російською верхівкою не матиме такого привілею. Утім, у підсумку держави-учасниці майбутнього трибуналу домовилися про схему, яка дозволить винести вирoki навіть заочно для вузького кола російських топпосадовців. Ув'язнення у такому разі зможуть втілити лише в разі затримання людини, а конфіскацію активів у державах Заходу можна розпочати негайно» [162]. Зважаючи на це, все ж, вважаємо, що правосуддя повинно бути здійснене, а отже, трибунал – наразі найефективніший з можливих на цей момент спосіб застосування відповідальності за кримінально-протиправні діяння, вчинені керівництвом РФ на території України.

Щодо реституції, то Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності в п. 3 та 4 статті 3 вказує: «Будь-яке звернення щодо реституції повинно бути подане протягом трьох років з моменту, коли заявнику стали відомі місцезнаходження культурної цінності й особа володільця, й у будь-якому разі – протягом п'ятдесяти років з моменту викрадення» [134]. Поряд із цим п.1 статті 8 цієї Конвенції щодо юрисдикції вказує, що «звернення на підставі частини II або частини III може бути подане до судів або будь-яких інших компетентних органів Договірної Держави, в якій знаходиться культурна цінність, а також до судів або інших компетентних органів, які мають повноваження розглядати такий спір відповідно до правил, що є чинними в Договірних Державах» [134].

На нашу думку, зважаючи на практику, існує два шляхи повернення культурних цінностей до держави, з якої вони були незаконно вивезені:

- повернення внаслідок судових позовів у рамках судочинства держави-перебування культурної цінності, що відповідає положенням Конвенції ЮНІДРУА. Переважно наразі практика стосується судових систем європейських держав (до прикладу, згадувана нами неодноразово справа про Скіфське золото, де сторонами якраз були Україна та рф, а справа розглядалась у Нідерландах) та США (до прикладу, справа Менцель проти Ліста (Menzel v. List, 1969) про повернення конфіскованої нацистами в Бельгії в 1941 році картини Марка Шагала [36]). У згаданих справах, звичайно, було досліджено і використано в рішеннях законодавство держав походження культурних цінностей;

- повернення внаслідок взаємодії між органами правопорядку Запитуваної Держави та органами правопорядку інших держав (до прикладу, 22 вересня 2023 року в США Міністр внутрішньої безпеки США Алехандро Майоркас на церемонії передав президенту України Володимирі Зеленському та послу України в США Оксані Маркаровій викрадені за повномасштабного вторгнення скіфські цінності, що були перехоплені правоохоронними органами США [57]).

Тому звичайно, на нашу думку, в Україні у відповідних органах державної влади (до прикладу, МКСП чи Генеральна прокуратура) повинні бути створені відповідні слідчі групи чи групи швидкого реагування для оперативного відстеження та пошуку втрачених культурних цінностей, фіксування актів пошкодження чи знищення не тільки заради самої констатації, а для оперативного звернення до міжнародних організацій, підприємств, установ (зокрема і музеїв та аукціонних будинків), а також до правоохоронних органів різних держав. Поруч із цим, нажаль, зрозуміло, що судові позови до рф можуть мати силу лише в рамках міжнародних судових установ. Тому, безперечно, на такі органи має бути покладена комплексна робота.

Усе ж є й інші аспекти міжнародної взаємодії: «Дуже корисний документ Ради Європи «Спеціальний план дій для Боснії та Герцеговини», який містив дуже довгий перелік потенційних проєктів [що перебували під загрозою внаслідок ведення бойових дій]. Спочатку передбачалося, що ЮНЕСКО керуватиме проєктами, але, оскільки тоді вона не мала американського членства та обмежених оперативних

коштів, передала реалізацію плану Раді Європи. Рада Європи обрала оплачувану команду для вирішення цього питання, до складу якої входили два боснійці та різні європейці, які мали досвід у визначенні того, що має бути, а що ні національними пам'ятками, і що заслуговує на надання блакитних щитів для захисту у разі війни. Багато боснійців сподівалися, що цей план дій, який стосувався пам'яток, вже зруйнованих війною, включатиме відбудову та реставрацію принаймні частини пошкоджених історичних споруд. Однак, за винятком кількох обраних пам'яток, таких як: старий міст у Мостарі та вежа Святого Луки в Яйце, – результатів небагато. Проте плоди глибокого вивчення боснійських пам'яток Радою Європи можна дуже конструктивно впровадити в програму навчання боснійців їхній архітектурній та культурній історії, чому за комунізму приділялося мало уваги» [6, с. 97]. Це нагадує, що як би ми не заручалися підтримкою міжнародних організацій та міжнародного права, слід, у першу чергу, мати чіткий план післявоєнного відновлення та чітке розуміння вектора притягнення винних осіб до відповідальності, відшкодування за втрати та реституцію. Допоки наша система попередження (тобто чіткі реєстри культурних цінностей, наявність інструкцій та засобів евакуації та охорони в разі небезпеки), реагування (тобто алгоритм роботи з міжнародними організаціями, реституція, відбудова) та покарання (тобто притягнення винних осіб до відповідальності в рамках як міжнародного, так і національного судочинства) не налагоджена, ми не можемо повною мірою покладатися лише на міжнародних партнерів. Тому якісна зміна законодавства не лише про кримінальну відповідальність, але і законодавства щодо охорони культурних цінностей відіграє важливу роль у побудові цієї системи, яка, безперечно, має бути комплексною.

Отже, в рамках міжнародного співробітництва та виконання низки міжнародно-правових актів, учасником яких є Україна, здійснюється активне міжнародне співробітництво щодо захисту культурних цінностей під час збройної агресії рф. 25 червня 2024 року в Парламентській Раді Європи українська делегація представила резолюцію «Протидія стиранню культурної ідентичності в часи війни та миру» (Parliamentary Assembly, 2024), яка вже наступного дня була затверджена у формі рекомендацій. У документі ухвалено Розширену часткову угоду про реєстр збитків,

заподіяних агресією рф проти України як першого кроку до міжнародного механізму компенсації (Parliamentary Assembly, 2024), наголошено на важливості точного фіксування збитків, завданих культурній спадщині та культурній інфраструктурі в Україні, а також створення вичерпних списків пограбованих об'єктів та артефактів, вилучених із музеїв і археологічних пам'яток, зокрема і з Криму з 2014 року. Крім цього, Україна співпрацює з багатьма організаціями, такими як: ЮНЕСКО, ІКОМОС тощо, – що здійснюють всебічну підтримку українського уряду у фіксуванні кримінальних правопорушень рф проти культури України.

Важливою є також діяльність після початку ведення бойових дій щодо судового вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності в рамках міжнародного судочинства, а також вирішення питання про реституцію культурних цінностей та репарації. Маємо надію на Гаазький спецтрибунал щодо злочину агресії рф проти України, який було створено у Страсбурзі 25 червня 2025 року, що будуть притягнуті до відповідальності посадові особи рф, зокрема і за шкоду, завдану культурним цінностям внаслідок збройного конфлікту. Окрім цього, розглянута можливість та практика реституції культурних цінностей (через правоохоронні органи іноземних держав та через судову систему).

Зважаючи на це, на нашу думку, здійснюється належна взаємодія України та міжнародних партнерів щодо збереження та повернення культурних цінностей на батьківщину. Поруч із цим перед Україною стоїть ще безліч викликів та завдань щодо не тільки запровадження належного правового регулювання захисту культурних цінностей, але і щодо активних дій щодо притягнення винних до відповідальності в рамках міжнародного права.

Висновки до Розділу 3

1. Вперше було комплексно проаналізовано всі кримінально протиправні діяння згідно з чинним КК України, що певною мірою стосуються захисту культурних цінностей через призму збройного конфлікту. Встановлено відповідність норм міжнародного права та фактичним обставинам, що склалися на території України з

2014 року, на підтвердження караності таких діянь згідно з міжнародними нормативно-правовими актами. Виявлено невідповідність рівня законодавства про кримінальну відповідальність щодо захисту культурних цінностей міжнародним зобов'язанням України. Виокремлено чіткий перелік кримінально-протиправних діянь, що можуть бути вчинені до культурних цінностей під час збройного конфлікту.

2. На основі вказаних нормативно-правових актів міжнародного характеру, а також нормативних актів та кримінальних кодексів зарубіжних держав щодо захисту культурних цінностей, судової практики та зафіксованих фактів порушень режиму захисту культурних цінностей на території України під час повномасштабного вторгнення запропоновано виокремити в розділі XX КК України статтю 438¹ «Протиправні діяння щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту (міждержавного чи внутрішньодержавного) або воєнного стану або ж на окупованих територіях України». Таке встановлення кримінальної відповідальності відповідатиме нещодавно ратифікованій Нікосійській конвенції, дозволить здійснити якісну зміну системи правового регулювання захисту культурних цінностей та матиме результат щодо притягнення винних осіб до відповідальності. Окрім цього, проаналізована законопроектна робота в цьому напрямку, визначено основні її прогалини та недоліки і враховано в конструкції майбутньої статті 438¹ КК України.

3. Здійснено дослідження останніх на дату написання роботи ініціатив, угод та програм щодо захисту культурних цінностей на окупованих територіях. Закцентовано увагу на конкретних ініціативах, що мають на меті повернення культурних цінностей Україні та належне притягнення винних осіб до відповідальності в рамках міжнародного співробітництва, зокрема йдеться про Розширену часткову угоду про реєстр збитків, заподіяних агресією РФ проти України як першого кроку до міжнародного механізму компенсації (Parliamentary Assembly, 2024), в якій наголошено на важливості точного фіксування збитків, завданих культурній спадщині та культурній інфраструктурі в Україні, а також створення вичерпних списків пограбованих об'єктів та артефактів, вилучених із музеїв і археологічних пам'яток, зокрема і з Криму з 2014 року.

4. Досліджено практику зарубіжних держав щодо превенції кримінально-протиправних діянь проти культурних цінностей під час збройних дій, тому на основі недоліків підготовки, виявлених у перші дні повномасштабного вторгнення, та позитивної практики Швейцарії запропоновано здійснити:

- складання Національної інвентаризації культурних цінностей;
- виготовлення мікрофільмів документів або документації щодо охорони будівель тощо;
- розробку планів дій у надзвичайних ситуаціях (для кожного об'єкта);
- виготовлення планів евакуації (із зазначенням рухомих об'єктів, їх точного місцезнаходження та пріоритету евакуації);
- будівництво укриттів для рухомих об'єктів;
- підготовку персоналу (цивільного та/або військового).

5. У рамках міжнародного співробітництва з притягнення винних у кримінальних правопорушеннях проти культурних цінностях під час збройного конфлікту до відповідальності наголошено на створенні Гаазького спецтрибуналу щодо злочину агресії РФ проти України, який було створено у Страсбурзі 25 червня 2025 року. До обвинувачень, безперечно, на нашу думку, мають бути також включені конкретно зафіксовані злочини проти культурних цінностей на окупованих територіях та в зоні бойових дій.

6. Проаналізовано практику іноземних держав щодо реституції та витребування речей з чужого незаконного володіння, що може стати прецедентною для України. Виокремлено, що основними критеріями успішного судового провадження для держави-позивача є визнання цією державою предмета кримінального правопорушення культурною цінністю через включення у відповідні переліки, реєстри тощо; здійснення всіх належних дій щодо превенції такого протиправного діяння та розшуку втраченої культурної цінності після; поширення повідомлення про викрадення, незаконного переміщення культурної цінності задля того, аби будь-який набувач міг дізнатись про незаконне походження та незаконний акт збуту такої цінності; належне підтвердження права власності на цей об'єкт.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні на основі всебічного аналізу національного та міжнародного законодавства, вивчення актуального стану кримінально-правової охорони культурних цінностей під час збройного конфлікту, а також опрацювання практики іноземних держав щодо кримінальної охорони предметів культури та судових проваджень у цій сфері виокремлено низку висновків, що є цінними як для наукового співтовариства, так і для практики правотворення та правозастосування.

1. Розмежовано поняття «культурні цінності» від інших суміжних понять, зокрема: «культурні цінності» (cultural values) – найширше поняття, на нашу думку, з переліку. Воно включає культурну спадщину (cultural heritage) як поняття, яке тісно пов'язане із історичним та спадковим набуттям, і охоплює лише об'єкти, які були створені значний час тому; культурну власність (cultural property) як поняття, яке виражає приналежність об'єкта до певного права власності, при цьому має грошовий еквівалент (тобто певну оцінку); культурні об'єкти або предмети (cultural items) – це комплексні або одиничні, рухомі чи нерухомі цінності самі по собі, які мають важливе значення в культурному, історичному, археологічному тощо, контексті (тобто поняття дає вказівку на конкретний предмет чи об'єкт, що перебуває під охороною); культурні товари (cultural goods) - поняття, що вказує саме на обіг такого об'єкта і одночасно його цінність порівняно із звичайними родовими об'єктами тощо.

2. На основі досліджень українських та закордонних наукових джерел, а також національної та міжнародної нормативної бази виокремлено ознаки культурних цінностей:

а) можуть бути визначені по-різному залежно від сфери правового регулювання того чи іншого нормативного акта;

б) мають у своїй сутності бути цінними в історичному, культурному, архітектурному, археологічному тощо, значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнана такою внаслідок експертного дослідження;

в) мають бути незамінними та унікальними (неможливо створити абсолютно ідентичний зразок та предмет повинен нести естетичне посилення);

г) мають вартісний еквівалент (культурні цінності підлягають майновій оцінці).

3. Надано авторське визначення культурних цінностей, зокрема як широке коло об'єктів, що мають цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнані такими внаслідок експертного дослідження, є незамінними та унікальними (неможливо створити абсолютно ідентичний зразок та предмет повинен нести естетичне посилення), які можуть бути як рухомими, так і не рухомими, а також мати та не мати вартісну оцінку (є об'єктами нематеріальної культурної спадщини та матеріальної). Запропоновано ввести зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» в частині витіснення поняття «культурна спадщина» більш широким поняттям «культурні цінності» для збільшення обсягу правової охорони таких предметів.

4. Закцентовано увагу на прогалинах правового регулювання захисту культурних цінностей перед початком збройного конфлікту. Зокрема, з сукупності джерел зрозуміло, що на 24 лютого 2022 року не було готово жодного документа та алгоритму дій, у музеях та установах управління культурними цінностями та архітектурними комплексами були відсутні матеріали для упаковки, транспортування та збереження культурних цінностей. Запропоновано здійснити якісні зміни в законодавстві шляхом створення міжвідомчих актів, що міститимуть чіткі вимоги щодо обліку культурних цінностей, їх збереження, пакування та евакуації в разі початку збройного конфлікту.

5. Проаналізовано сутність принципу «воєнної необхідності» та прослідковано розвиток доктрини *Kriegsraison*, оскільки деякі її елементи прослідковуються на сьогодні задля того, аби кримінальні правопорушення проти культурних цінностей під час збройної агресії проти України не були виправдані воєнною необхідністю. Висловлено власну позицію, згідно з якою слід опиратися на міжнародний принцип «поваги до культурних цінностей», що передбачає зобов'язання утримуватися від шкідливих та руйнівних дій щодо культурно цінних об'єктів (згідно з Конвенцією 1954 року). У свою чергу, воєнна необхідність має розумітись як сукупність тих

заходів, які є необхідними для забезпечення завершення війни та які є законними відповідно до сучасного права та звичаїв війни.

6. Проаналізовано чинні реєстри культурних цінностей: Державний реєстр нерухомих пам'яток України, Реєстр національного культурного надбання та Національний перелік об'єктів нематеріальної спадщини. Поруч із цим вказано на те, що вони є вкрай неповними, а якісному наповненню може відповідати лише Національний перелік об'єктів нематеріальної спадщини. Загалом, досить багато об'єктів, що навіть вже були предметами кримінальних правопорушень під час збройних дій, не вказані в цих списках. Тому вважаємо за потрібне здійснити детальний облік не тільки належних українському народові культурних цінностей, а й цінностей, що зазнали протиправного впливу внаслідок війни. Облік пошкоджених, знищених та вивезених культурних цінностей під час збройного конфлікту слугує подвійній (зовнішній та внутрішній) меті. Зовнішня мета полягає в тому, аби ми могли показати наочно обсяги наших втрат міжнародному співтовариству. А внутрішній, виражений у можливості прослідкувати за долею цінностей із загального реєстру культурних цінностей, а в майбутньому на основі цих даних здійснювати переслідування винних осіб та звернення до міжнародних організацій з ініціацією процесу з повернення цих культурних цінностей або ж компенсації за їх втрату чи пошкодження.

7. Вперше в науковій літературі комплексно досліджене питання місця крадіжки культурних цінностей в усій сукупності кримінально протиправних діянь, а саме під час аналізу норм чинного КК України виявлена нормативна колізія або, щонайменше, правова невизначеність у співвідношенні статей 185 та 438 Кримінального кодексу України при кваліфікації кримінальних правопорушень проти культурної спадщини в умовах війни. Стаття 185 КК України у новій редакції (після внесення змін) криміналізує крадіжку, вчинену в умовах воєнного або надзвичайного стану як обтяжуючу обставину, проте не враховує специфіку об'єкта посягання – культурної цінності. Натомість ст. 438 КК України передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, включаючи розграбування національних цінностей, однак на практиці її застосування є фрагментарним і часто

ускладнюється доведенням воєнного контексту кримінального правопорушення та зв'язку із збройним конфліктом.

8. Закцентовано увагу на відсутність норми щодо крадіжки культурних цінностей у мирний час у Законі про кримінальну відповідальність, на що вказували багато вчених [152; 145]. Виявлено, що в кримінальному законодавстві багатьох зарубіжних держав закладене окреме правове регулювання протиправної крадіжки культурних цінностей. Це дозволить: а) відмежувати крадіжку культурних цінностей від крадіжки звичайних родових предметів, що несуть меншу цінність для суспільства та можуть бути відтворені, на відміну від предметів культури; б) вивести культурні цінності з переліку «трофеїв війни» або ж «воєнної здобичі». Зважаючи на це, автором запропоновано додати до розділу VI КК України статтю 185¹ «Крадіжка культурних цінностей».

9. Визначено, що крадіжка культурних цінностей під час збройного конфлікту – це таке кримінально-протиправне діяння, вчинене в умовах ведення збройного конфлікту у прифронтовій зоні або в умовах окупації, яке полягає у таємному викраденні майна, що має цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні. Вказане кримінально-протиправне діяння може бути вчинене фізичною осудною особою, що досягла 14-річного віку, а також і спеціальний суб'єкт (військовослужбовці та посадові особи рф). Специфіка ж цього кримінально-протиправного діяння полягає в тому, що місцем вчинення такого злочину завжди буде територія, на якій здійснюється ведення бойових дій, а власник чи володілець (держава, органи місцевого самоврядування, приватні особи тощо) цих предметів, зважаючи на ці обставини, можуть взагалі не мати доступ до місць збереження чи схову цих предметів. У свою чергу, на нашу думку, «трофей» або ж «воєнна здобич» – винятково предмети та/або об'єкти, що мають застосування у військових діях, зокрема: зброя, боєприпаси, військова техніка тощо, – що може бути отриманим на полі бою та в майбутньому застосоване в практичних цілях або ж збережене як історична пам'ятка.

10. У свою чергу, знищення чи пошкодження культурних цінностей під час збройного конфлікту – це умисне чи необережне протиправне діяння, яке полягає в

ураженні, внаслідок ведення бойових дій, незаконного впливу чи використання їх у воєнних цілях, внаслідок безпосереднього поцілення, ракетного чи будь-якого іншого удару або в разі здійснення несанкціонованого втручання в цілісність культурних об'єктів в умовах військових дій та/або окупації. Місцем вчинення такого злочину може бути вся Україна (від ракетного обстрілу культурних цінностей, від прямого поцілення в зоні активного ведення бойових дій і на окупованих територіях шляхом несанкціонованої «реставрації культурних цінностей»). Тому класифіковано пошкодження чи знищення культурних цінностей на здійснення нападу на культурні цінності або об'єкти, де такі цінності зберігаються; використання культурних цінностей чи безпосередньо прилеглі до них місця для ведення військових дій; знищення чи пошкодження шляхом поцілення, ракетного чи будь-якого іншого удару; здійснення несанкціонованого втручання у цілісність культурних цінностей в умовах військових дій та/або окупації; вчинення вандалізму щодо культурних цінностей в умовах військових дій та/або окупації. Проаналізовано також захист культурних цінностей від пошкодження та знищення в мирний час, запропоновано удосконалити статтю 298 КК України шляхом поділу її на два окремих кримінально-караних діяння (стаття 298 та 298¹ відповідно).

11. Вперше в українській літературі здійснено систематизацію знань та практики Нюрнберзького трибуналу, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду щодо Малі (у справі Прокурор проти Ахмад аль-Факі аль-Махді) в контексті притягнення до відповідальності щодо пошкодження та знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту. Зважаючи на це, варто, на нашу думку, почати із ефективного швидкого реагування на пошкодження чи знищення культурних цінностей шляхом їх належного фіксування, залучення міжнародних організацій та груп для опису таких пошкоджень або руйнувань, а також здійснити в найкоротші строки кримінальне провадження для притягнення винних до відповідальності. Визначено, що в контексті пошкодження чи знищення культурних цінностей особливу роль відіграють наявність чіткого розуміння цінності певного предмета, віднесення його до відповідних реєстрів, доступність до місця пошкодження чи знищення (оскільки мова може йти

про неналежне збереження культурного об'єкта на окупованій території), ясність та досконалість національного законодавства не тільки про кримінальну відповідальність у цій сфері (тобто наявність відповідних відокремлених статей у КК України), а й загального законодавства про охорону культурних цінностей.

12. Визначено, що стаття 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї» є однією з найбільш ефективних в частині захисту культурних цінностей. Поруч із цим відокремлено поняття контрабанди саме під час збройного конфлікту. Зокрема це таке кримінально-протиправне діяння, яке полягає в переміщенні в умовах ведення воєнних дій та/або окупації культурних цінностей поза встановлені державні кордони України та без дозволу на це митних органів, тобто без обов'язкового декларування відповідно до законодавства про митну справу. Контрабанда культурних цінностей за умов збройного конфлікту вкрай відрізняється від звичної контрабанди, оскільки йдеться про відсутність будь-яких митних постів, охоронюваних кордонів, де таке протиправне діяння могло б бути зафіксоване та припинене. Запропоновано внести зміни до примітки до статті 201 КК України та розширити поняття контрабанди, зважаючи на особливості збройного конфлікту.

13. Здійснена класифікація передумов та наслідків контрабанди культурних цінностей під час збройного конфлікту, оскільки це кримінально-протиправне діяння переважно не вчиняється самотійно, а в комплексі з іншими кримінальними правопорушеннями. Так, зокрема, контрабанді культурних цінностей може передувати:

- розграбування або інші види привласнення культурних цінностей;
- незаконні розкопки на окупованій території чи території прямого ведення військових дій.

14. Враховуючи місце вчинення кримінального правопорушення (окупована територія України) та те, що незаконне вивезення культурних цінностей не може вважатись трофеєм війни, пряму заборону контрабанди культурних цінностей у міжнародному та українському законодавстві, визначено конкретні шляхи реагування на вказане кримінальне правопорушення:

– звернення до міжнародних організацій (для оперативного реагування на переміщення культурних цінностей та у випадку перебування цих об’єктів на території впливу такої організації – для повернення). Цей пункт включає ініціювання видачі конкретних актів як наслідок осуду незаконного вивезення культурних цінностей (до прикладу, як у випадку з торгівлею культурними цінностями Іраку та Сирії – вищезазначена Резолюція 2199 (2015));

– оперативне звернення до підприємств, установ, організацій, що здійснюють продаж, перепродаж, зберігання культурних цінностей (зокрема і в судовому порядку) для їх реституції;

– здійснення належного кримінально-правового та міжнародного судового переслідування в разі фіксування фактів вчинення контрабанди культурних цінностей.

15. Вперше було комплексно проаналізовано всі кримінально-протиправні діяння згідно з чинним КК України, що певною мірою стосуються захисту культурних цінностей через призму збройного конфлікту. Встановлено відповідність норм міжнародного права та фактичним обставинам, що склались на території України з 2014 року, на підтвердження караності таких діянь згідно з міжнародними нормативно-правовими актами. Виявлено невідповідність рівня законодавства про кримінальну відповідальність щодо захисту культурних цінностей міжнародним зобов’язанням України. Виокремлено чіткий перелік кримінально-протиправних діянь, що можуть бути вчинені до культурних цінностей під час збройного конфлікту.

16. На основі вказаних нормативно-правових актів міжнародного характеру, а також нормативних актів та кримінальних кодексів зарубіжних держав щодо захисту культурних цінностей, судової практики та зафіксованих фактів порушень режиму захисту культурних цінностей на території України під час повномасштабного вторгнення запропоновано виокремити в розділі XX КК України статтю 438¹ «Протиправні діяння щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту (міждержавного чи внутрішньодержавного) або воєнного стану або ж на окупованих територіях України». Таке встановлення кримінальної відповідальності відповідатиме нещодавно ратифікованій Нікосійській конвенції, дозволить здійснити

якісну зміну системи правового регулювання захисту культурних цінностей та матиме результат щодо притягнення винних осіб до відповідальності. Окрім цього, проаналізована законопроектна робота в цьому напрямку, визначено основні її прогалини та недоліки та враховано в конструкції майбутньої статті 438¹ КК України.

17. Здійснено дослідження останніх на дату написання роботи ініціатив, угод та програм щодо захисту культурних цінностей на окупованих територіях. Закцентовано увагу на конкретних ініціативах, що мають на меті повернення культурних цінностей Україні та належне притягнення винних осіб до відповідальності в рамках міжнародного співробітництва. Зокрема йдеться про Розширену часткову угоду про реєстр збитків, заподіяних агресією РФ проти України як першого кроку до міжнародного механізму компенсації (Parliamentary Assembly, 2024), в якій наголошено на важливості точного фіксування збитків, завданих культурній спадщині та культурній інфраструктурі в Україні, а також створення вичерпних списків пограбованих об'єктів та артефактів, вилучених із музеїв і археологічних пам'яток, зокрема і з Криму з 2014 року.

18. Досліджено практику зарубіжних держав щодо превенції кримінально-протиправних діянь проти культурних цінностей під час збройних дій, тому на основі недоліків підготовки, виявлених у перші дні повномасштабного вторгнення, та позитивної практики Швейцарії запропоновано здійснити:

- складання Національної інвентаризації культурних цінностей;
- виготовлення мікрофільмів документів або документації щодо охорони будівель тощо;
- розробку планів дій у надзвичайних ситуаціях (для кожного об'єкта);
- виготовлення планів евакуації (із зазначенням рухомих об'єктів, їх точного місцезнаходження та пріоритету евакуації);
- будівництво укриттів для рухомих об'єктів;
- підготовку персоналу (цивільного та військового).

19. У рамках міжнародного співробітництва з притягнення винних у кримінальних правопорушеннях проти культурних цінностей під час збройного конфлікту до відповідальності наголошено на створенні Гаазького спецтрибуналу

щодо злочину агресії РФ проти України, який було створено у Страсбурзі 25 червня 2025 року. До обвинувачень, безперечно, на нашу думку, мають бути також включені конкретно зафіксовані злочини проти культурних цінностей на окупованих територіях та в зоні бойових дій.

20. Проаналізовано практику іноземних держав щодо реституції та витребування речей з чужого незаконного володіння, що може стати прецедентною для України. Виокремлено, що основними критеріями успішного судового провадження для держави-позивача є визнання цією державою предмета кримінального правопорушення культурною цінністю через включення у відповідні переліки, реєстри тощо; здійснення всіх належних дій щодо превенції такого протиправного діяння та розшуку втраченої культурної цінності після поширення повідомлення про викрадення, незаконного переміщення культурної цінності задля того, аби будь-який набувач міг дізнатися про незаконне походження та незаконний акт збуту такої цінності; належне підтвердження права власності на цей об'єкт.

На основі вказаних висновків сформульовано пропозиції до змін до чинного законодавства, що викладені у Додатку Ж до цієї роботи. Відповідні зміни забезпечать не тільки належний кримінально-правовий захист культурних цінностей, але і посприяють виконанню Україною своїх міжнародних зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adewumi, Afolasade Abidemi. War time pains, all time pains: spoilage of cultural property in Mali. *Art Antiquity & L.* 2013. №18.
2. Akimov M., Pokhylenko I., Chernikova I., Buryk Z. Current issues in the criminal legal protection of cultural heritage in Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research.* 2024. №14. P. 167–170.
3. Autocephalous Greek-Orthodox Church v. Goldberg, 717 F. Supp. 1374 (S.D. Ind. 1989): Memorandum of decision and order. US District Court for the Southern District of Indiana. August 3, 1989. URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/717/1374/1584081/> (дата звернення: 20.02.2024 року).
4. Blake Janet. On Defining the Cultural Heritage. *International and Comparative Law.* 2000. №49. P. 61-85. DOI:10.1017/S002058930006396X.
5. Brodie N. The role of conservators in facilitating the theft and trafficking of cultural objects: the case of a seized Libyan statue. *Libyan Studies.* 2017. 7 p. DOI:10.1017/lis.2017.1.
6. Brown, Richard. Cultural Heritage after Dayton – The Myth of Annex Eight. *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict – a Challenge in Peace Support Operations.* Vienna: Austrian Military Printing Press. 2002. P. 97. URL: https://www.academia.edu/110302059/Protection_of_Cultural_Property_in_the_Event_of_Armed_Conflict_a_Challenge_in_Peace_Support_Operations?uc-sb-sw=42074662 (дата звернення: 22.04.2024 року).
7. Büchel Rino, Hostettler Peter. Protection of Cultural Property: Reflections from a civilian and a military point of view. *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict – a Challenge in Peace Support Operations.* Vienna: Austrian Military Printing Press. 2002. P.9–14. URL: https://www.academia.edu/110302059/Protection_of_Cultural_Property_in_the_Event_of_Armed_Conflict_a_Challenge_in_Peace_Support_Operations?uc-sb-sw=42074662 (дата звернення: 23.04.2024 року).

8. Call by UNESCO and partners concerning the risk of illicit trafficking of Ukrainian cultural property. UNESCO. 1 April 2022 (Last update: 20 April 2023). URL: <https://www.unesco.org/en/articles/call-unesco-and-partners-concerning-risk-illicit-trafficking-ukrainian-cultural-property> (дата звернення: 13.03.2025 року).

9. Chart of signatures and ratifications of Treaty 221: Status as of 25/04/2025. Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=221> (дата звернення: 20.04.2025 року).

10. Choudhury, Mohbuba. Arimatsu, Louise. Protecting Cultural Property in Non-International Armed Conflicts: Syria and Iraq. *International law studies*. 2015. Vol. 91. 59 p. (P. 641-698). URL: https://www.academia.edu/100331433/Protecting_Cultural_Property_in_Non_International_Armed_Conflicts_Syria_and_Iraq (дата звернення: 22.04.2024 року).

11. Code pénal de Republique Francaise: Section 1: Des destructions, dégradations et détériorations ne présentant pas de danger pour les personnes (Articles 322-1 à 322-4-1). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165341/ (дата звернення: 01.05.2025 року).

12. Contested Heritage. Jewish Cultural Property after 1945 / Elisabeth Gallas, Anna Holzer-Kawalko, Caroline Jessen and Yfaat Weiss. Vandenhoeck & Ruprecht. January 2020. 112 p. DOI: <https://doi.org/10.13109/9783666310836>.

13. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954. 25 p. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf (дата звернення: 13.06.2024 року).

14. Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property; adopted by the General Conference at its sixteenth session: UNESCO. Paris, 14 November 1970. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133378> (дата звернення: 13.06.2024 року).

15. Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property (CETS № 221) (Nicosia Convention). 19.05.2017. 14 p. URL: <https://rm.coe.int/1680ab1c4b> (дата звернення: 20.04.2025 року).
16. Council Regulation (EC) № 1210/2003 of 7 July 2003 concerning certain specific restrictions on economic and financial relations with Iraq and repealing Regulation (EC) № 2465/96: Consolidated text. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2003/1210> (дата звернення: 03.05.2025 року).
17. Criminal Code of Spain: Ministerio de Justicia. 2016. 260 p. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (дата звернення: 13.05.2025 року).
18. Cultural Property (Armed Conflicts) Act 2017. United Kingdom. 2017. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/6/contents> (дата звернення: 13.05.2025 року).
19. Desch, Thomas. Problems in the Implementation of the Convention from the Perspective of International Law. *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict – a Challenge in Peace Support Operations*. Edited by Edwin R. Micewski and Gerhard Sladek. Vienna, Austrian Military Printing Press, 2002. P. 10–17. URL: https://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/05_pcr.pdf (дата звернення: 23.04.2024 року).
20. Endangered heritage in Ukraine: UNESCO reinforces protective measures: press release. UNESCO Statement. 8 March 2022. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/endangered-heritage-ukraine-unesco-reinforces-protective-measures> (дата звернення: 24.05.2025 року).
21. French art dealer Didier Wormser stands trial for trafficking looted Egyptian antiquities. The art newspaper. URL: <https://www.theartnewspaper.com/2022/09/02/french-art-dealer-didier-wormser-stands-trial-for-trafficking-looted-egyptian-antiquities> (дата звернення: 24.05.2025 року).
22. Frequently Asked Questions – Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/frequently-asked-questions> (дата звернення: 05.06.2025 року).

23. Gesetz zum Schutz von Kulturgut: (Kulturgutschutzgesetz – KGSG).
Ausfertigungsdatum: 31.07.2016. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/kgsg/KGSG.pdf> (дата звернення: 13.05.2025 року).
24. González-Pérez, César; Parcerio-Oubiña, César. A conceptual model for cultural heritage definition and motivation. *Revive the Past: Proceeding of the 39th Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology*. Beijing: Amsterdam University Press, 2011. p. 234–244.
25. Govern, Kevin H., Licit War Trophies as a Means of Preserving Art and Culture in Times of War. *Ave Maria Law Review*. 2022. Vol. 20, № 1. p. 51–65.
26. Gravely Concerned by Rise in Theft, Trafficking of Cultural Artefacts, General Assembly Adopts Resolution Calling for Creation of Suitable Legal Protection Frameworks. №GA/12664. 06 December 2024 URL: <https://press.un.org/en/2024/ga12664.doc.htm> (дата звернення: 11.06.2025 року).
27. Hoïça, J. Armed conflicts and the repatriation of cultural property: global democratic challenges. *Revista Confluências Culturais*. 2021. Ed. Especial; №10(2). P. 83–94.
28. Holzer-Kawałko, Anna. Robbery and Restitution ERR Ratibor Depot and Jewish Cultural Property after 1945. *Blog der Doktorandinnen und Doktoranden am Dubnow-Institut*. 2019. 2 p. URL: https://www.academia.edu/74948247/Robbery_and_Restitution_ERR_Ratibor_Depot_and_Jewish_Cultural_Property_after_1945 (дата звернення: 08.05.2024 року).
29. Hönes, ER. Das kulturelle Erbe. *Natur und Recht*. 2009. № 31. P. 19-23.
30. Isakhan, B. Heritage Under Fire: Lessons from Iraq for Cultural Property Protection. In Logan, W., Craith, M. N.; Kockel, U. (Eds.) *A Companion to Heritage Studies*. London: John Wiley; Sons. 2015. P. 268–279. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118486634.ch19>.
31. Israel: After the Hobby Lobby scandal... Resource: *European Association of Archaeologists, Community on the Illicit Trade in Cultural Material*. 2017. URL: <https://heritage-lost-eaa.com/2017/09/06/isreal-after-the-hobby-lobby-scandal/> (дата звернення: 10.11.2024 року).

32. Kekeris, Nikolaos I. A Study in Nazi Looted Art Cases: Traditional and Modern Ways of Restitution – The Case of Greek Jews. International Hellenic University. 2013. 37 p. URL: https://www.academia.edu/20496196/A_Study_in_Nazi_Looted_Art_Cases_Traditional_and_Modern_Ways_of_Restitution_The_Case_of_Greek_Jews?nav_from=f6cf741a-74ea-4ade-ac4b-7f3fb551ad78 (дата звернення: 28.05.2024 року).
33. Kolitsch, Finn-Valentin. Resurrection of Kriegsraison? The Military Necessity Principle and the Essence of International Humanitarian Law: Master Thesis. Lund University. 2022. 76 p. URL: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=9093346&fileId=9093347> (дата звернення: 02.03.2024 року).
34. Lawler, A. Saving Iraq's Treasures. *Smithsonian magazine*. June, 2003. URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/saving-iraqs-treasures-83214090/> (дата звернення: 12.04.2025 року).
35. Louvre museum's ex-president charged in art trafficking case: BBC News. 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-61590608> (дата звернення: 12.04.2025 року).
36. Menzel v. List, 28 A D 2d 516: Decision, Court of Appeals of New York. Decided February 26, 1969. URL: <https://www.uniset.ca/other/cs3/298NYS2d979.html> (дата звернення: 05.04.2025 року).
37. Michael N. Schmitt Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance. *Virginia journal of international law*. 2010. Vol. 50:4. P. 794–839.
38. Murzo Y., Farynnyk V. Criminalising looting in wartime: International and national experiences. *Scientific journal of the national academy of internal affairs*. 2024. V.29, № 3. p. 53–65.
39. National report on the implementation of the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property: Irak, reporting period: 2015-2018. UNESCO. 2019. 16 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387588> (дата звернення: 30.10.2024 року).

40. National stolen property act U.S. Code Title 18--Crimes and Criminal Procedure Sections 2314 and 2315. URL: <https://eca.state.gov/files/bureau/18-2314.pdf> (дата звернення: 05.04.2025 року).

41. No-strike and the collateral damage estimation methodology: chairman of the joint chiefs of staff instruction. 12 October 2012. URL: <https://int.nyt.com/data/documenttools/no-strike-collateral-damage-estimation/6632f2785aff5bba/full.pdf> (дата звернення: 20.04.2025 року).

42. Official list of States Parties to the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (the 1954 Hague Convention) (Last update: 11 April 2025). UNESCO site. URL: <https://www.unesco.org/en/heritage-armed-conflicts/convention-and-protocols/states-parties> (дата звернення: 20.04.2025 року).

43. Petzet, M. Perot, J. The Role of Non-governmental Organizations in International Emergency Action. *Museum international*. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133500> (дата звернення: 25.07.2025 року).

44. Projet «QPC et droit de la culture» – rapport final (septembre 2020). Recherche réalisée à l'occasion des dix ans de la QPC, avec le soutien du Conseil constitutionnel. 152 p. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/2020-10/202010_qpc2020_synthese_enssacalaynanterre.pdf (дата звернення: 03.12.2024 року).

45. Prosecutor V. Pavle Strugar: Judgement. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991. IN TRIAL CHAMBER II. Case № IT-01-42-T. 31 January 2005. URL: <https://www.icty.org/x/cases/strugar/tjug/en/str-tj050131e.pdf> (дата звернення: 20.04.2025 року).

46. Prosecutor v. Tihomir Blaskic (Appeal Judgement), IT-95-14-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). 29 July 2004. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,4146f0eb4.html> (дата звернення: 20.04.2025 року).

47. Protection of Cultural Property: Military Manual. Roger O'Keefe, Camille Péron, Tofiq Musayev, Gianluca Ferrari. UNESCO 2016. URL:

https://lostart.org.ua/pict_mod/pictures/152_item_file_zahistkulturnihtsinnostey.pdf (дата звернення: 23.04.2025 року).

48. Recommendations on international principles applicable to archaeological excavations (1956) (The New Delhi recommendations). The ninth session of the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. New Delhi. From 05 November to 05 December 1956. URL: <https://icahm.icomos.org/wp-content/uploads/2017/01/1956-New-Delhi-Recommendations-International-Principles-Applicable-to-Archaeology-Excavations-1.pdf> (дата звернення: 13.07.2025 року).

49. Report on the status of ratification of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two Protocols (1954 and 1999): UNESCO. 29 November 2021. 8 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379633> (дата звернення: 10.06.2024 року).

50. Republic Of Austria Et Al. V. Altmann: Syllabus. Supreme Court Of The United States. № 03–13. Argued February 25, 2004-Decided June 07, 2004. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/541/677/> (дата звернення: 20.04.2025 року).

51. Return and restitution of cultural property in African states under the 1970 UNESCO and 1995 UNIDROIT conventions. A Thesis in the Department of Jurisprudence and International Law Submitted to the Faculty of Law in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy of University Of Ibadan. August, 2015. 257 p. URL: https://www.academia.edu/35225943/RETURN_AND_RESTITUTION_OF_CULTURAL_PROPERTY_IN_AFRICAN_STATES_UNDER_THE_1970_UNESCO_AND_1995_UNIDROIT_CONVENTIONS (дата звернення: 12.02.2025 року).

52. Schipper, Friedrich. Iraq: Its Cultural Heritage – a Post-Gulf-War Front. *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict – a Challenge in Peace Support Operations*. Edited by Edwin R. Micewski and Gerhard Sladek. Vienna, Austrian Military Printing Press, 2002. P. 93–96.

URL: https://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/05_pcp.pdf (дата звернення: 13.06.2025 року).

53. Simpson, E., ed. *The Spoils of War-World War II and Its Aftermath: The Loss, Reappearance, and Recovery of Cultural Property*. New York: Harry N. Abrams, Inc., 1997. 338 p. URL: https://www.academia.edu/4902484/The_Spoils_of_War_World_War_II_and_Its_Aftermath_The_Loss_Reappearance_and_Recovery_of_Cultural_Property_1997 (дата звернення: 25.11.2024 року).

54. Statement of the Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, at the opening of the confirmation of charges hearing in the case against Mr Ahmad Al-Faqi Al Mahdi. International Criminal Court. 01 March 2016. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=otp-stat-01-03-16> (дата звернення: 20.04.2025 року).

55. Stockinger, Peter. *La problématique des valeurs culturelles*. Institut National des Langues et Civilisations Orientales. 2013. 16 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/260510948_La_problematique_des_valeurs_culturelles (дата звернення: 03.04.2024 року).

56. Stolen Art Returned to Iraq: FBI official resource. March 09, 2023. URL: <https://www.fbi.gov/news/stories/stolen-art-returned-to-iraq> (дата звернення: 20.04.2025 року).

57. Stolen cultural property returned to Ukraine: source of «The Kyiv Independent». September 22, 2023. URL: <https://kyivindependent.com/stolen-cultural-property-returned-to-ukraine/> (дата звернення: 13.05.2025 року).

58. The Criminal Code of Poland: z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. tłum. gb Nr 88, poz. 553). URL: [https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/uncac/LegalLibrary/Poland/Laws/Criminal%20Code%20\(Poland\).pdf](https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/uncac/LegalLibrary/Poland/Laws/Criminal%20Code%20(Poland).pdf) (дата звернення: 02.02.2025 року).

59. *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*. Edited by Peter G. Stone and Joanne Farchakh Bajjaly. pp. xv, 319. Woodbridge, The Boydell Press, 2008. DOI:[10.1017/S1356186308009425](https://doi.org/10.1017/S1356186308009425).

60. Timothy Snyder: The Making of Modern Ukraine. Class 1: Ukrainian Questions Posed by Russian Invasion: Video lectures. Yale Courses. URL: <https://youtu.be/bJczLlwp-d8?si=tx1aDB5Ci-WfDXRm&t=2580>.

61. United States Files Civil Action To Forfeit Thousands Of Ancient Iraqi Artifacts Imported By Hobby Lobby: press release of the U.S. Attorney's Office, Eastern District of New York. July 05, 2017. URL: <https://www.justice.gov/usao-edny/pr/united-states-files-civil-action-forfeit-thousands-ancient-iraqi-artifacts-imported> (дата звернення: 20.04.2025 року).

62. Wierczyńska K., Jakubowski A. Individual Responsibility for Deliberate Destruction of Cultural Heritage: Contextualizing the ICC Judgment in the Al-Mahdi Case. *Chinese Journal of International Law*. 2017. №16.4. p. 695–721.

63. 18 U.S. Code § 668 – Theft of major artwork: LII. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/668>.

64. «З-під завалів було чути крики, а літак далі висів над зруйнованим театром»: розповідь свідка, який вижив: Матеріал інтернет-видання «Радо Свобода». 18 вересня 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/dramteatr-aviudar-bomboskhovyshche-aktory/32036919.html>.

65. «Зараз іде війна культур» – директорка Харківського літмузею, Юлія Бондар. Інформаційний ресурс «Радіо Свобода». Матеріал опубліковано в інтернет-виданні від 21 червня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-literatura-muzey-kharkiv-viyna/32469238.html>;

66. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Конвенція, Міжнародний документ, Положення від 18.10.1907 року (Дата набрання чинності для України: 24.08.1991 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 12.10.2024 року).

67. Акуленко В. І. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.: актуальні питання імплементації і застосування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18: Економіка і право. 2010. Вип. 9. С. 126–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_9_22.

68. Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності : навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 514 с. URL: https://www.academia.edu/24165582/КРИМІНАЛЬНО_ПРАВОВА_ОХОРОНА_ВЛАСНОСТІ.

69. Боротьба з незаконним обігом культурних цінностей: інструментарій для європейських судових та правоохоронних органів: посібник. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (автор: Zeynep Boz). 2023 р. 116 с. DOI: <https://doi.org/10.58337/PMKS3808>;

70. Бочарников С. О. Кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 298 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 492–498.

71. В Одесі 15 пам'яток культурної спадщини пошкоджені через обстріл рф: Матеріали інтернет-видання The Village. 01.02.2025. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/359465-rosiyani-poshkodili-15-pam-rsquo-yatok-kulturnoyi-spadschini-vnaslidok-obstrilu-istorichnogo-tsentru-odesi-nbsp> (дата звернення: 03.02.2025 року).

72. В рф виставили на аукціон картину І. Айвазовського, яку Україна оголосила в міжнародний розшук: інформаційний матеріал інтернет-ресурсу «Українська правда» від 13 лютого 2024 року. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2024/02/13/259436/>.

73. В ЮНЕСКО засудили обстріл історичного центру Одеси: Матеріали інтернет-видання Deutsche Welle. 01.02.2025. URL: <https://www.dw.com/uk/v-unesko-zasudili-obstril-vijskami-rf-istoricnogo-centru-odesi/a-71482360> (дата звернення: 03.02.2025 року).

74. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

75. Вивезли золото, зброю, нагороди Вермахту. У музеях Херсону розповіли, як російські окупанти їх спустошили: інформаційний матеріал інтернет-ресурсу «Радіо Свобода», рубрика «Культура» від 19 грудня 2022 року. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-muzeyi-khersona-pohrabuvannya-okupantamy/32182204.html> (дата звернення: 03.02.2025 року).

76. Викрадену з України картину І. Айвазовського росіяни продають з аукціону. Цей пейзаж розшукує Інтерпол. Матеріал інформаційного агентства «Хмарочос». 16.02.2024 року. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2024/02/16/vykradenu-z-ukrayiny-kartynu-ajvazovskogo-rosiyany-prodayut-z-aukcziou-czej-pejzazh-rozshukuye-interpol/> (дата звернення: 22.04.2024 року).

77. Винник А.О., Газдайка-Василишин І.Б. Посилення кримінальної відповідальності за вчинення майнових та деяких інших правопорушень в умовах воєнного стану в Україні. *Соціально-правові студії*. 2023 Т.6, №2. С. 9–16. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals2.2023.09>.

78. Вирок Авдіївського міського суду Донецької області у справі № 217/186/22 (1-кп/217/1/2023) від 17 квітня 2023 року. Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110246049>.

79. Вирок Вишгородського районного суду Київської області від 15.05.2025 року у справі № 363/2119/24 (провадження №1-кп/363/286/25). Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127350687>.

80. Вирок Залізничного районного суду м. Львова у справі № 462/990/24 (провадження №1-кп/462/302/24) від 04 березня 2024 року. Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117387929>.

81. Вирок Іванківського районного суду Київської області у справі № 366/869/23 (провадження № 1-кп/366/140/23) від 28 червня 2023 р. Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111894270>.

82. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду у справі № 676/2826/25 від 5 травня 2025 року (Провадження № 1-кп/676/294/25).

Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень».
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127066467>.

83. Вирок Кельменецького районного суду Чернівецької області у справі № 717/228/25 (провадження № 1-кп/717/46/25) від 18.02.2025 року. Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень».
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125287794>.

84. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області у справі № 369/19385/23 (провадження № 1-кп/369/1374/24) від 24.06.24 року. Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень».
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120047089>.

85. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми у справі № 592/6902/24 від 09 травня 2024 року (Провадження № 1-кп/592/441/24). Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень».
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118910197>.

86. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області у справі № 243/7309/23 (провадження № 1-кп/243/412/2024) від 30 січня 2024 року. Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень».
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116621730>.

87. Вирок Фастівського міськрайонного суду Київської області у справі № 381/3730/22 (провадження № 1-кп/381/247/23) від 25 січня 2023 року. Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень».
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108595942>.

88. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області у справі № 766/647/23 (провадження № 1-кп/766/1813/23) від 16.08.2023 року. Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень».
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112987015>.

89. Вирок Чечельницького районного суду Вінницької області у справі № 151/485/23 (провадження № 1-кп/151/41/23) від 03 жовтня 2023 року. Інформаційна система «Єдиний державний реєстр судових рішень».
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113880883>.

90. Висновок на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями»: Апарат Верховної Ради України. Головне науково-експертне управління. 10.02.2025 р. 4 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/edfc6c15-853b-45c6-a230-49be15e25ced>.

91. Висновок на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про охорону культурної спадщини»: Апарат Верховної Ради України. Головне науково-експертне управління. 11.02.2025 (До реєстр. № 11458 від 02.08.2024). URL: <https://itd.rada.gov.ua/a11386af-26ff-42d7-8b48-e251f44ea628>.

92. Від археологічних знахідок до музейних колекцій: Точицький розповів, скільки цінностей вкрали росіяни на ТОТ: інформаційний матеріал інтернет-ресурсу «Укрінформ» від 10 квітня 2025 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3980694-vid-arheologicnih-znahidok-do-muzejnih-kolekcij-tocickij-rozpoviv-skilki-cinnostej-vkrali-rosiani-na-tot.html>.

93. Війна рф проти культурної спадщини України: Стислий огляд ДСЄП: Дослідницька служба Європейського парламенту, Магдалена Пасіковська-Шнасс; Дослідницька служба Євродепутатів. 2022. 3 с. URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250651/0133_1258078_EPRS-AaG-729377-Russias-war-Ukraine-cultural-heritage-FINAL-ForTrad.pdf.

94. Генуезька фортеця в Судаку: період окупації. Матеріали інтернет-видання «Голос Криму», секція «Культура» від 21.09.2020 року. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/henuezka-fortetsia-v-sudaku-period-okupatsii/> (дата звернення: 01.02.2025 року);

95. Гловюк І. Вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року). *Інтернет-видання Вищої школи адвокатури НААУ*. 2023 р. 73 с. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/doslidzennia->

viroki-za-st-438-kk-ukrayini-porusennia-zakoniv-ta-zvicayiv-viini-z-24-liutogo-2022-roku.

96. Грищук В. К. Геноцидна суть «рашизму»: генезис, розвиток та сучасність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 144–154. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-17>.

97. Державний реєстр національного культурного надбання. Єдиний державний портал відкритих даних «Дія». URL: <https://data.gov.ua/dataset/014aba3a-63ed-4edf-b6b1-b26f1ad29953> (дата звернення: 18.04.2024 р).

98. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Офіційний портал Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/> (дата звернення: 11.03.2024 р);

99. Директива 2014/60/ЄС Європейського парламенту і ради від 15 травня 2014 року про повернення предметів культури, незаконно вивезених з території держави-члена, та про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 1024/2012 (нова редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-14#Text;

100. Довідкова інформація: офіційний інтернет-ресурс Консультативної місії ЄС в Україні. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/our-mission/about-us/>.

101. Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха): Договір, Пакт. США. 15.04.1935 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_191#Text.

102. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): Міжнародний документ, Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

103. Додаткові інструменти для захисту культурної спадщини: Президент України вніс на ратифікацію Нікосійську конвенцію. Пресслужба Апарату Верховної Ради України. Опубліковано 13 грудня 2024, о 14:13. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/256677.html (дата звернення: 15.06.2025 року).

104. Доля Ханського палацу в Бахчисараї: Україна хоче звернутись до міжнародних судів. Матеріали dw.ua (Deutsche Welle Ukraine). URL: <https://p.dw.com/p/3FGUO>.

105. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. КНТЕУ, 2016. 744 с.

106. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. Протокол, Міжнародний документ. Організація Об'єднаних Націй. м. Гаага, 26 березня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text.

107. Дудоров О.О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: Ваїте, 2017. 872 с.

108. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті євроінтеграційних прагнень України. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 75–94. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.75-94>.

109. Евакуація культурної спадщини: культурні цінності з 55 музеїв і бібліотеки України врятовано від війни. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. 14 листопада 2024 року. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/evakuacziya-kulturnoyi-spadshhyny-kulturni-czinnosti-z-55-muzeyiv-i-biblioteku-ukrayiny-vryatovano-vid-vijny/>.

110. Кравчук Євгенія: Ратифікація Нікосійської конвенції – важливий крок для захисту культурних цінностей і культурної спадщини України. Пресслужба Апарату Верховної Ради України. 26 лютого 2025. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/259197.html (дата звернення: 20.04.2025 року).

111. Європейська культурна конвенція: Конвенція ЮНЕСКО від 19.12.1954 року (ратифіковано Україною 24.02.1994 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_213#Text (дата звернення: 17.04.2024 року);

112. З Маріуполя окупанти викрали оригінали картин Куїнджі та Айвазовського: Матеріал інтернет-ресурсу «Суспільне – новини» від 15 липня

2022 року. URL: <https://suspilne.media/260815-z-mariupola-okupanti-vikrali-originali-kartin-kuindzi-ta-ajvazovskogo/>.

113. За результатами Другої всеукраїнської конференції «Культурні практики установ культури під час військових дій» (4 частина). Матеріали офіційного сайту Українського центру культурних досліджень від 01 листопада 2022 року. URL: <https://uccs.org.ua/novyny/za-rezultatamy-druhoi-vseukrainskoi-konferentsii-kulturni-praktyky-ustanov-kultury-pid-chas-vijskovykh-dij-4-chastyna/>.

114. Загарбники нищать спадщину Криму: залізницю прокладуть через доісторичні поселення таврів: Інформативне повідомлення інтернет-ресурсу «Укрінформ» від 21.07.2022 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3533952-zagarbniki-nisat-spadsinu-krimu-zaliznicu-prokladut-cerez-doistoricni-poselenna-tavriv.html>.

115. Зафіксовані воєнні злочини: Реєстр, база даних. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mkip.notion.site/7be52d2803994651a23a220a8ed85f1c?v=6ea517f19a8944f9a902a50156656eea&pvs=143> (дата звернення: 15.02.2025).

116. Захарчук В.М. Нікіфорова Т.І. Поняття та класифікація майна як предмета кримінального правопорушення. *Актуальні питання у сучасній науці*. Серія: Право. 2025 р. №10 (40). С.472–482. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10\(40\)-472-482](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10(40)-472-482).

117. Захарчук В.М., Нікіфорова Т.І. Форми протиправного впливу на майно за КК України. *Наукові інновації та передові технології*. Серія: Право. 2025 р. № 10(50). С. 1136–1149. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-10\(50\)-1136-1149](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-10(50)-1136-1149).

118. Заява Міністерства Культури України у зв'язку із проведенням 29 червня 2017 року в державному Музеї образотворчого мистецтва імені А.С. Пушкіна (Москва) виставки «Пантикапей и Фанагория. две столицы Боспорского царства». Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/news/58489-zajava-ministerstva-kulyturi-ukrajini-u-zvjazku-iz-provedennyam-29-cherwnya-2017-roku-v-derzhavnomu-muzeji-obrazotvorchogo-mistectva-imeni-as-pushkina-moskva-vistavki-pantikapej-i-fanag>;

119. Зийнич О.В. Окремі питання відмежування крадіжки від незаконного привласнення особою майна. *Актуальні проблеми досудового розслідування*. 2015. С. 296–298. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/7238>.

120. Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України/ О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич; за заг. ред. А. П. Буценка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. К., КИТ, 2016. 72 с. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/Ukraine_kultura_13_09_Layout-1-1.pdf.

121. Іванець А. Використання Росією української культурної спадщини у війні проти України: кримський кейс. *Кримська світлиця*. 2019 рік. № 45–46. URL: <https://crimea-is-ukraine.org/svitlytsya/kulturna-spadschyna>.

122. Інструкція з організації обліку музейних предметів, затверджена Наказом Міністерства культури України від 21 липня 2016 року № 580. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE29259?an=10>.

123. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України, затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 (в редакції від 31.05.2022 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.

124. Картини Айвазовського вивезли в Москву: Матеріал інформаційного ресурсу «Deutsche Welle», інтернет-версія. 02.08.2016. URL: <https://www.dw.com/uk/картини-айвазовського-з-феодосії-в-москві-небезпечний-прецедент/a-19442005>.

125. Каткова Т.Г. Підрозділи боротьби зі злочинами проти культурної спадщини у структурі МВС України – актуальна необхідність. *Право і безпека*. 2006. №4 (№5/4). С. 57–60.

126. Каткова Т.Г. Правова охорона культурної спадщини в Україні. Х.: Право, 2008. 216 с.

127. Кодекс музейної етики ICOM: Міжнародний документ. Міжнародна рада музеїв. 2022 рік. URL: <http://icom.in.ua/kodeks-muzejinoyi-etiki/>.

128. Комплектова Т. О. Крадіжка як вид правопорушення проти власності:

проблеми кримінально-правової характеристики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. № 81. Том 2. С. 278–283. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.43>.

129. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни: Міжнародна конференція у м.Гаазі (Королівство Нідерланди) 1899–1907). Редакція від 18.10.1907 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text.

130. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Конвенція, Міжнародний документ, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО). 16.11.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

131. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.10.2003 року. ЮНЕСКО. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 16.04.2024 року).

132. Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження: Конвенція ЮНЕСКО від 20.10.2005 року (ратифіковано Україною 20.01.2010 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text (дата звернення: 17.04.2024 року).

133. Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями: Конвенція Міжнародний документ. Рада Європи. 19.05.2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_006-17#n2 (дата звернення: 15.06.2025 року).

134. Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності: УНІДРУА; Конвенція, Міжнародний документ від 24.06.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text.

135. Кордони пам'яті: хто допомагає рятувати українську культурну спадщину: інформаційний матеріал інтернет-ресурсу «Pragmatika» від 03 листопада 2023 року. URL: <https://pragmatika.media/kordony-pam-iati-khto-dopomahaie-riatuvaty-ukrainsku-kulturnu-spadshchynu/>.

136. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів проти особи та власності. К.: Юрінком, 1996. 144 с.

137. Котис О. М. Правові засади захисту культурних цінностей в рамках Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. №. 115 (2). С. 176–181.

138. Кошиков Д. О. Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії російської федерації. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №. 6. С. 48–52.

139. Криволапов Б. М. Захист культурних цінностей в умовах агресії російської федерації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022 р. №2(56). С. 100–102.

140. Криволапов Б. М. Захист культурних цінностей під час конфлікту на Південному Сході України. *Культура і сучасність*. 2018. №. 1. С. 274–278.

141. Кримінальний кодекс України: Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 17.07.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

142. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_2_Osoblyva_chastyna.pdf.

143. Кримінально-правова охорона особи та власності в Україні: навч. посібник / І.Б. Газдайка-Василишин, А.О. Йосипів, М.В. Самарчук. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 240 с.

144. Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за крадіжки. Монографія. К. Вид. Паливода А.В., 2005. 160 с.

145. Кулакова Н. В. Особливості злочинів у сфері охорони культурної спадщини, що вчиняються організованими злочинними групами. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014 р. № 2. С. 112–116.

146. Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: Матеріали круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи

збереження та відновлення» (м. Київ, 12 листопада 2015 р.). К.: Інститут історії України НАН України, 2016. 90 с.

147. Культурні чистки. Як Росія руйнує музеї й вивозить мистецтво з України: Анастасія Сорока, Григор Атанесян. Інформаційна служба «BBC Україна». Матеріал опубліковано в інтернет-виданні від 19 травня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61472927>;

148. Леонідова О. Пакт Реріха як перший спеціальний міжнародний договір в сфері захисту культурних цінностей. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 95 (частина I), 2011. С. 136–138.

149. Мапа Культурних Втрат: Інформаційний портал. Мапа. Український культурний фонд. URL: https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1-CF_4wjX-DncDoHrzm3kqFyByAgytaz0&femb=1&ll=49.16939763231916%2C31.639621899999973&z=6.

150. Міщенко М.О. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні: монографія. Київ. 2016. 192 с.

151. Міщенко М.О. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2014. 223 с.

152. Міщенко М.О. Щодо запровадження кримінальної відповідальності за викрадення культурних цінностей. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 564–568.

153. Міщенко М.О. Охорона об'єктів культурної спадщини в нових суспільних реаліях: зміна концептів та пошук перспектив: монографія. К.: Ін-т культурології НАМ України, 2023. 278 с. URL: <https://icr.org.ua/vydannya/ohorona-ob-yektiv-kulturnoyi-spadshhyny-v-novyh-suspilnyh-realiyah-zmina-kontseptiv-ta-poshuk-perspektyv/>.

154. На захисті від «руського мира»: як рятують українські пам'ятки і чому Київ лишив монумент Незалежності відкритим. Матеріали інтернет-видання «Українська правда» від 16 квітня 2022 року. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/16/248266/>.

155. На Київщині згорів музей з картинами Марії Примаченко. Матеріали інформаційного агентства «УНІАН» від 28.02.2022 року.

URL: <https://www.unian.ua/society/na-kijivshchini-zgoriv-muzey-z-kartinami-mariji-primachenko-novini-ukrajini-11721601.html>.

156. Налуцишин В.В. Контрабанда: кримінально-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №6. С. 343–347.

157. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України: перелік, затверджений наказом Міністерства культури України від 12 лютого 2018 року № 105. Офіційний портал Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/nacziionalnyj-perelik-elementiv-nks-1.pdf> (дата звернення: 22.04.2024 року).

158. Незаконні археологічні розкопки в Криму: прокуратура автономії підозрює двох керівників окупаційних установ. Офіційний ресурс прокуратури Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. Розділ «Новини». 19.09.2022. URL: https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=319937&fbclid=IwAR1m1jWkoiSesPHTsUko3Aar3lFrRW-VKVbEEwzXDpKJz5mIQ8Efzb3hNe4 (дата звернення: 22.04.2024 року).

159. Незаконні археологічні розкопки в окупованому Криму тривають: окупанти системно знищують українську та кримськотатарську культурну спадщину: Матеріал інформаційного ресурсу ГО «Кримськотатарський ресурсний центр» від 18 червня 2025 року. URL: <https://ctrcenter.org/uk/nezakonni-arheologichni-rozkopky-v-okupovanomu-krymu-tryvayut-okupanty-systemno-znyshhuyut-ukrayinsku-ta-krymskotatarsku-kulturnu-spadshhynu> (дата звернення: 12.08.2025 року).

160. Незаконні розкопки окупантів в Криму: прокуратура АРК розслідує 12 кримінальних проваджень: матеріал інформаційного ресурсу «Суспільне. Крим» від 23 січня 2025 року. URL: <https://suspilne.media/crimea/931499-nezakonni-rozkopki-okupantiv-v-krimu-prokuratura-ark-rozslidue-12-kriminalnih-provaden/> (дата звернення: 12.08.2025 року).

161. Ніколаєнко Т.Б. Криміналізація контрабанди товарів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Випуск 47. С. 96–105.

162. Нюрнберг для Путіна. Все про трибунал для верхівки рф, який створюють у Гаазі: Інформаційний ресурс «Європейська правда». 09 травня 2025 року.

URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/05/9/7211219/> (дата звернення: 12.08.2025 року).

163. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2002. 15 с.

164. Омельчук О. М., Крушинський С. А. Кваліфікація контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, вчиненої у співучасті та за сукупністю з іншими злочинами. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 286–296.

165. Омельчук О. М., Крушинський С. А. Способи вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів та їх кримінально-правова характеристика. *Університетські наукові записки*. 2020. № 5 (77). С. 119–131.

166. Острогляд О.В. Юридична відповідальність за крадіжку в умовах воєнного стану: матеріальні та процесуальні аспекти. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. 2024. Вип. 18(30). С. 162–169.

167. Парасюк Н.М. Тенденції кримінального законодавства про відповідальність за контрабанду та практики його застосування (на прикладі розділу VII Особливої частини КК України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Випуск 92. Частина 4. С. 161–170.

168. Персональна сторінка Костянтина Володимировича Чернявського. Офіційний сайт Національної спілки художників України. URL: <https://nuau.org.ua/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D1%81%D1%85%D1%83/> (дата звернення: 16.04.2024 року).

169. Поліщук Костянтин. Міждержавні конфлікти у Південній Америці: причини, еволюція, стратегії врегулювання. *Вісник Львівського університету*. Серія: *Міжнародні відносини*, 2012 р. № 30. С. 53–67. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VLNU_Mv_2012_30_9.pdf (дата звернення: 16.04.2024 року).

170. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: положення, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.04.2024 р).

171. Портал «WAR SANCTIONS»: Викрадені та знищені агресором українські твори мистецтва, архіви та культурні цінності. Головне управління розвідки України, офіційний сайт. URL: <https://war-sanctions.gur.gov.ua/stolen> (дата звернення: 20.08.2025 року).

172. Порядок визначення категорій пам'яток: Порядок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 452. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2019-%D0%BF#n9> (дата звернення: 25.02.2024 р).

173. Порядок обліку об'єктів культурної спадщини: Порядок, затверджений наказом Міністерства культури України 11.03.2013 № 158 (у редакції наказу Міністерства культури України від 27 червня 2019 року № 501). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-13#Text> (дата звернення: 25.02.2024 р).

174. Постанова від 22.08.2024 у справі № 567/507/23: Верховний Суд, Касаційний кримінальний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/121159033> (дата звернення: 17.04.2024 року).

175. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України № 32/95-ВР від 27.01.1995 року (в редакції від 01.01.2022 року) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.04.2024 року).

176. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України № 1068-XIV від 21.09.1999 року (в редакції від 15.11.2024 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (дата звернення: 17.04.2024 року).

177. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03 березня 2022 року № 2117-IX (набрання чинності 07.03.2022 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6> (дата звернення: 26.05.2025 року).

178. Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України: постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.03.2024 р).

179. Про затвердження форм та порядків ведення реєстрів культурних цінностей: наказ Міністерства культури України від 03.09.2013 року № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1879-13#Text> (дата звернення: 22.04.2024 року).

180. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), парламентів та урядів держав-членів цієї міжнародної організації про необхідність позбавлення російської федерації членства в ЮНЕСКО: постанова Верховної Ради України №3282-IX від 28.07.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3282-20#Text>.

181. Про музеї та музейну справу: Закон України № 249/95-ВР від 29.06.1995 року (в редакції від 01.01.2024 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.04.2024 року).

182. Про охорону археологічної спадщини: Закон України № 1626-IV від 18.03.2004 року (в редакції від 12.12.2012 року) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення: 17.04.2024 року).

183. Про охорону культурної спадщини: Закон України № 1805-III від 08.06.2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 17.04.2024 року).

184. Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року: Закон України від 30 квітня 2020 року № 585-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-20#n2> (дата звернення: 19.02.2024).

185. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями: Закон України № 4261-IX від 25.02.2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4261-IX#Text> (дата звернення: 15.06.2025 року).

186. Проблема нищення і збереження культурної спадщини під час війни. Яким був для нас 2024 рік?: інформаційний матеріал інтернет-ресурсу «Радіо Культура» від 26 грудня 2024. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=106174> (дата звернення: 17.04.2024 року).

187. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями: картка законопроекту з реєстраційним №12309 від 12.12.2024 (№4229-IX). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45439> (дата звернення: 26.05.2025 року).

188. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо посилення відповідальності у сфері охорони культурної спадщини: картка законопроекту з реєстраційним № 2037 від 03.09.2019 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/753> (дата звернення: 26.05.2025 року).

189. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини: картка законопроекту з реєстраційним № 2771 від 17.01.2020 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1210> (дата звернення: 26.05.2025 року).

190. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління культурною спадщиною за участю територіальних громад та інститутів громадянського суспільства: картка законопроекту з реєстраційним № 4523 від 18.12.2020 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/4995> (дата звернення: 26.05.2025 року).

191. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання руйнуванню та знищенню нерухомої культурної спадщини: картка законопроекту з реєстраційним № 4561 30.12.2020 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/5139> (дата звернення: 26.05.2025 року).

192. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за руйнування та знищення нерухомої культурної спадщини і порушення традиційного характеру середовища: картка законопроекту з реєстраційним № 4562 від 30.12.2020 року.

URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/5140> (дата звернення: 26.05.2025 року).

193. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо впровадження та ведення електронних реєстрів обліку та управління культурною спадщиною та культурними цінностями України: картка законопроекту з реєстраційним № 8024 від 12.09.2022 року.

URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40287> (дата звернення: 26.05.2025 року).

194. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті: картка законопроекту з реєстраційним № 9072 від 02.03.2023 року.

URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472> (дата звернення: 26.05.2025 року).

195. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями: картка законопроекту з реєстраційним № 12310 від 12.12.2024 (№4229-IX). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45440> (дата звернення: 26.05.2025 року).

196. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про охорону культурної спадщини: картка законопроекту з реєстраційним № 11458 від 02.08.2024 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44668> (дата звернення: 26.05.2025 року).

197. Проект Закону про внесення змін до нормативно-правових актів України щодо охорони культурної спадщини: картка законопроекту з реєстраційним № 11498 від 19.08.2024 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44717> (дата звернення: 26.05.2025 року).

198. Проект Закону про внесення змін до статті 92 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення

вимог законодавства про охорону культурної спадщини: картка законопроекту з реєстраційним № 11409 від 16.07.2024 року.

URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44553> (дата звернення: 26.05.2025 року).

199. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту: Протокол, Міжнародний документ. Організація Об'єднаних Націй. 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 16.08.2024 року).

200. Процюк О.В. Кримінальна відповідальність за контрабанду: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ України. К., 2006. 255 с.

201. Пряме влучання у Держпром: в якому стані пам'ятка після удару російських військ: Матеріали інтернет-видання «Суспільне. Харків». 28 жовтня 2024 року. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/867899-prame-vlucanna-u-derzprom-v-akomu-stani-pamatka-pisla-udaru-rosijskih-vijsk/> (дата звернення: 03.02.2025 року).

202. Ракетний удар по об'єктах ЮНЕСКО в Одесі – повідомлено про підозру двом адміралам і полковнику зс рф. Розділ «Новини» офіційного порталу Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/raketnii-udar-po-objektax-yunesko-v-odesi-povidomleno-pro-pidozru-dvom-admiralam-i-polkovniku-zs-rf> (дата звернення: 10.04.2025 року).

203. Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства: Конвенція ЮНЕСКО від 27.10.2005 року (ратифіковано Україною 19.09.2013 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719#Text (дата звернення: 17.04.2024 року).

204. Резолюція Ради безпеки ООН №2347 від 24 березня 2017 року. 8 с. URL: [https://docs.un.org/ru/S/RES/2347\(2017\)](https://docs.un.org/ru/S/RES/2347(2017)) (дата звернення: 17.04.2024 року).

205. Ректори російських університетів потрапили під українські санкції через незаконні археологічні роботи в Криму. Інформаційний матеріал медіа-ресурсу «Зміна». 13 квітня 2025 року. URL: <https://zmina.info/news/rektory-rosijskyh-universytetiv-potrapyly-pid-ukrayinski-sankcziyi-cherez-nezakonni-arheologichni-roboty-na-okupovanyh-terytoriyah/> (дата звернення: 15.08.2025 року).

206. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут, Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 17.07.1998 року (ратифікація Україною: 21.08.2024; набрання чинності для України: 01.01.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.03.2025 року).

207. Рішення МКІП щодо переміщення чи зняття статусу пам'яток в рамках декомунізації, дерусифікації та деколонізації станом на 23.01.2024. Офіційний портал Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/2024.01.23-perelik-po-dekomunizacziyi.pdf> (дата звернення: 11.03.2024 року).

208. Росія могла вивезти чи знищити понад пів мільярда українських культурних цінностей – Дарина Підгорна. Інформаційний матеріал інтернет-ресурсу «Суспільне. Культура» від 22 червня 2023 року. URL: <https://suspilne.media/culture/555937-killist-znisenih-ta-vivezenih-ukrainskih-kulturnih-cinnostej-moze-skladati-ponad-piv-milarda-darina-pidgorna/> (дата звернення: 28.04.2024 року).

209. Росія планує продати картину І. Айвазовського, яку викрали з Музейного фонду України після анексії Криму. Інформаційний ресурс «Суспільне. Культура». Матеріал від 15 лютого 2024 року. URL: <https://suspilne.media/culture/684992-rosia-planue-prodati-kartinu-ajvazovskogo-aku-vikrali-z-muzejnogo-fondu-ukraini-pisla-aneksii-krimu/> (дата звернення: 22.04.2024 року).

210. Росіяни вивезли всі фонди Каховського історичного музею до Криму: Матеріал інтернет-видання «Суспільне. Культура» від 25 листопада 2022 року. URL: <https://suspilne.media/culture/324974-rosiani-vivezli-vsi-fondi-kahovskogo-istoricnogo-muzeu-do-krimu/> (дата звернення: 11.03.2024 року).

211. Росіяни пограбували картинну галерею імені Альбіна Гавдзинського у Новій Каховці: Матеріал інтернет-видання «Суспільне. Культура» від 2 листопада 2022 року. URL: <https://suspilne.media/culture/308332-rosiani-pograbuvali-kartinnu-galereu-imeni-albina-gavdzinskogo-u-novij-kahovci/> (дата звернення: 11.03.2024 року).

212. Соловійова А.М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти власності: порівняльно-правове дослідження: монографія. Вінниця: Вінницька газета, 2018. 460 с.

213. Сорока С.О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 228 с.

214. Софійський собор у Києві зазнав ушкоджень внаслідок російського обстрілу. Інформаційний ресурс «Суспільне. Київ». Матеріал інтернет-видання від 10 червня 2025 року. URL: <https://suspilne.media/kyiv/1038937-sofijskij-sobor-u-kievi-zaznav-uskodzen-vnaslidok-rosijskogo-obstrilu/> (дата звернення: 22.04.2024 року).

215. Стирання культурної ідентичності. Як росіяни знищують культуру в окупації?: Матеріал інформаційного інтернет-видання «Свідомі» від 10 червня 2024 року. URL: <https://svidomi.in.ua/page/styrannia-kulturnoi-identychnosti-yak-rosiiany-znyshchuiut-kulturu-v-okupatsii> (дата звернення: 12.09.2024 року).

216. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.

217. Трач Ю. Культурна спадщина в Україні: ініціативи щодо збереження та оптимізації захисту. *Питання культурології*, 2025. № 45. с. 194–209. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.45.2025.3250>.

218. У Криму тривають незаконні археологічні розкопки – КРЦ: матеріал інформаційного ресурсу «Укрінформ» від 03 липня 2025 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/4005720-u-krimu-trivaut-nezakonni-arheologicni-rozkopki-krc.html> (дата звернення: 28.04.2025 року).

219. У МКСК обговорили з європейськими партнерами посилення санкцій за злочини проти культурної спадщини: інформаційний матеріал інтернет-ресурсу «Укрінформ» від 13 травня 2025 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3992560-u-mksk-obgovorili-z-evropejskimi-partnerami-posilenna-sankcij-za-zlocini-proti-kulturnoi-spadsini.html> (дата звернення: 13.08.2025 року).

220. У МКСК обговорили з європейськими партнерами протидію незаконному вивезенню українських культурних цінностей: інформаційний матеріал інтернет-ресурсу «Укрінформ» від 24 червня 2025 року.

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/4007937-u-mksk-obgovorili-z-evropejskimi-partnerami-protidiu-nezakonnomu-vivezennu-ukrainskih-kulturnih-cinnostej.html> (дата звернення: 13.08.2025 року).

221. Уголовный кодекс Грузии: Общая часть (Закон от 22 июля 1999 года № 2287вс).

URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/66/GEO_CC_%202021_ru.pdf (дата звернення: 20.03.2025 року).

222. Україна засуджує незаконне привласнення та вивезення Росією культурних цінностей з Криму та закликає міжнародну спільноту об'єднатися у питанні боротьби проти порушень прав держав-учасниць Конвенції (ЮНЕСКО, Париж, 1970 р.). Офіційний сайт Міністерства культури України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245144831&cat_id=244913751 (дата звернення: 11.03.2024 року).

223. Україна: ЮНЕСКО об'єднало військових, спеціалістів культури та фахівців правової системи для захисту культурних цінностей. Офіційний портал ЮНЕСКО в Україні. Розділ «Новини». 12 серпня 2024 року. URL: <https://www.unesco.org/uk/articles/ukrayina-yunesko-obyednalo-viyskovykh-spetsialistiv-kultury-ta-fakhivtsiv-pravovoyi-systemy-dlya> (дата звернення: 20.03.2025 року).

224. Україні потрібен Реєстр втрачених культурних цінностей – МКМС. Матеріаль інформаційного ресурсу Укрінформ від 04.01.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2849966-ukraini-potriben-reestr-vtraceni-kulturnih-cinnostej-mkms.html> (дата звернення: 22.04.2024 року).

225. Цивільний кодекс України: Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV (Редакція станом на 09.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 22.04.2024 року).

226. Через нічну атаку в Одесі пошкодило історичну забудову та близько 30 пам'яток культурної спадщини – МКІП. Інформаційний ресурс «Суспільне. Одеса». Матеріал інтернет-видання від 15 серпня 2023 року.

URL: <https://suspilne.media/odesa/550939-cerez-nicnu-ataku-v-odesi-poskodilo-istoricnu-zabudovu-ta-blizko-30-pamatok-kulturnoi-spadsini-mkip/> (дата звернення: 20.03.2025 року).

227. Через ранкові обстріли у Києві пошкоджено філармонію і музеї Ханенків та Шевченка: матеріал інформаційного видання «Українська правда» від 10 жовтня 2022 року. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/10/10/250761/> (дата звернення: 17.03.2025 року).

228. Чус В. В. Проблема декриміналізації незаконного привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї. *Наука і правоохорона*. 2014. №4. С. 216–222.

229. Шульга В. О. Правове забезпечення співробітництва держав у сфері охорони культурних цінностей: досвід Європейського Союзу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. С. 82–86.

230. Шульга В. О. Правове регулювання реституції та повернення культурних цінностей на міжнародному та національному рівнях. *Juris Europensis Scientia*. 2022. С. 49–53.

231. Шульга В.О. Правове регулювання захисту культурних цінностей в праві Європейського Союзу: дис... канд. юрид. наук: 293. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2023. 201 с.

232. Шульга В.О. Проблеми повернення культурних цінностей під час збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025 р. Том 4 № 87. С. 318–323. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/51-2.pdf> (дата звернення: 12.01.2024 року).

233. ЮНЕСКО враховуватиме вплив збройних конфліктів на об'єкти всесвітньої спадщини: за ініціативи України ухвалено важливу поправку: Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/yunesko-vrahovuvatyme-vplyv-zbrojnyh-konfliktiv-na-obyekty-vsesvitnoyi-spadshhyny-za-inicziatyvy-ukrayiny-uhvaleno-vazhlyvu-popravku/> (дата звернення: 11.05.2025 року).

234. Як правильно документувати руйнування культурних цінностей: посібник, інтернет-видання. Ресурс «Truth Hounds». Публікація від 30 січня 2023 року. URL: <https://truth-hounds.org/cases/yak-pravylnno-dokumentuvaty-rujnuvannya-kulturnyh-czinnostej/> (дата звернення: 22.04.2024 року).

235. Як російські археологи в окупованому Криму займаються порушенням міжнародного права: Інформаційний матеріал медіа-ресурсу «Зміна». 24 травня 2025 року. URL: <https://zmina.info/news/yak-rosijski-arheology-v-okupovanomu-krymu-zajmayutsya-porushennyam-mizhnarodnogo-prava/> (дата звернення: 22.07.2025 року).

236. Як РФ краде українські культурні цінності: сучасна історія. Офіційний інтернет-ресурс Служби зовнішньої розвідки України. Розділ «Новини». Матеріал від 06.04.2025. URL: <https://szru.gov.ua/news-media/news/yak-rosiya-krade-ukrainski-kulturni-tsinnosti-suchasna-istoriya-> (дата звернення: 22.07.2025 року).

237. Яковюк І. В., Анакіна Т. М. Захист культурних цінностей у випадках збройних конфліктів засобами міжнародного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 5 (46), 2022. С 87–90.

238. Яковюк І. В., Анакіна Т. М., Маринів І. І. Нормативне забезпечення обігу культурних цінностей в праві Європейського Союзу. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 23–24. С. 209–215.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Голуб А.Є., Плисюк Н.М. Посягання на культурні цінності на окупованих територіях України в контексті міжнародних злочинів. Університетські наукові записки, 2020. №3-4 (75-76). С. 311-317. (особ. внесок – 50%).

URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/75-76_313-319

DOI: 10.37491/UNZ.75-76.32

2. Голуб А.Є. До питання правової категорії «культурні цінності» в контексті кримінальної відповідальності за посягання на них в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 87: частина 3. С. 269-275.

URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325240>

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.40>

3. Голуб А.Є. Компаративний аналіз практики іноземних держав стосовно кримінальної відповідальності за пошкодження чи знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2025. № 6. С. 60-64.

URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/1656>

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2025.6.13>

4. Голуб А.Є. До питання додаткової криміналізації деяких злочинних діянь у зв'язку з ратифікацією Нікосійської Конвенції. *Наукові перспективи*. №5 (59). 2025. С. 1087-1095.

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/24662>

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5\(59\)-1087-1095](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-1087-1095)

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Голуб А.Є. До питання правового регулювання незаконного поведіння з культурними цінностями на тимчасово окупованих територіях. Засади функціонування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). – Хмельницький:

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. – С. 7-9.

6. Голуб А.Є. Правове регулювання захисту культурних цінностей від протиправних посягань в умовах збройного конфлікту. XXV щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. – С. 86-88.

7. Голуб А.Є. Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за міжнародним та вітчизняним законодавством. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В.П. Колгана): збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. – С. 11-13.

8. Голуб А.Є. До питання воєнної необхідності в контексті захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту: Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 10 травня 2024 року). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. – С. 11-13.

9. Голуб А.Є. До питання криміналізації діянь, пов'язаних із посяганням на культурні цінності в умовах збройного конфлікту: причини та передумови: XXIX щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 27 березня 2025 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. – С. 32-34.

10. Голуб А.Є. Пошкодження та знищення культурних цінностей як виклик для України в умовах воєнного стану: Національна безпека в умовах війни,

післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 12-13 грудня 2024 року. – Житомир: Житомирська політехніка, 2024. – С. 302-306.

Акт впровадження результатів дослідження в Хмельницькій обласній прокуратурі

Прокуратура України
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ПРОКУРАТУРА
пров. Військоматський, 3, м. Хмельницький, 29608 факс: (0382) 75-51-38
e-mail: sekretariat@khmel.gp.gov.ua, web: www.khmel.gp.gov.ua
Код ЄДРПОУ 02911102

№ _____

На № _____ від _____

Голуб А.Є.

вул. Кам'янецька, 68, кв. 81
м. Хмельницький, 29013

Обласною прокуратурою розглянуто лист щодо впровадження висновків та напрацювань, сформованих Вами в результаті написання дисертації на тему «Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за кримінальним правом України».

Повідомляю, що з результатами та висновками зазначеного дисертаційного дослідження ознайомлені оперативні працівники Хмельницької обласної прокуратури з метою вирішення питання про використання їх під час виконання ними своїх функціональних обов'язків.

Одночасно роз'яснюю, що відповідно до ст. 4 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 організація та діяльність прокуратури України, визначаються Конституцією України, цим та іншими законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

**Начальник управління
нагляду за додержанням законів
Національною поліцією України
обласної прокуратури**

Вадим ШАМАЛЮК

Хмельницька обласна
прокуратура
23.10.2025 №09/2-151ВИХ-25

А К Т**про реалізацію результатів дисертації Голуб А.Є на тему «Правове
регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за
кримінальним правом України»**

Цим актом засвідчую, що результати дисертаційного дослідження, розроблені Голуб Анною Євгеніївною за темою «Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за кримінальним правом України» впроваджені у діяльність Головного управління Національної поліції у Хмельницькій області.

Зокрема, висновки і рекомендації дисертантки можуть бути використані для підвищення ефективності здійснення притягнення винних осіб за протиправні діяння проти культурних цінностей до відповідальності, рівня процесуального керівництва вказаними справами, а також кваліфікації протиправних діянь, вчинених на окупованих територіях України та в зоні ведення бойових дій. Заслугове на увагу підхід щодо диференціації злочинних діянь проти культурних цінностей під час збройного конфлікту на підвиди, їх розмежування із суміжними складами злочинних діянь, що здійснюються проти культурних цінностей у мирний час. А також важливими в практичній діяльності є висновки автора дисертації щодо превенції вказаних протиправних діянь.

У дисертаційному дослідженні констатовано окремі недоліки чинного кримінального законодавства. Зокрема, варті уваги пропозиції щодо змін у чинне законодавство щодо захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту, а також висновки автора дисертації щодо проблем кваліфікації злочинних діянь проти культурних цінностей. Вищезазначені положення

можуть активно застосовуватись для належної правової кваліфікації, процесуального керівництва та обізнаності працівників Головного управління Національної поліції у Хмельницькій області у вчинених протиправних діях проти культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Надані для ознайомлення наукові публікації за темою дисертації можуть використовуватись для періодичного підвищення кваліфікації фахівців прокуратури. Зокрема, як з теоретичної, так і з практичної точки зору варті уваги такі наукові публікації дисертантки:

1. Голуб А.Є., Плисюк Н.М. Посягання на культурні цінності на окупованих територіях України в контексті міжнародних злочинів. *Університетські наукові записки*, 2020. №3-4 (75-76). С. 311-317.
2. Голуб А.Є. До питання правової категорії «культурні цінності» в контексті кримінальної відповідальності за посягання на них в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 87: частина 3. С. 269-275.
3. Голуб А.Є. Компаративний аналіз практики іноземних держав стосовно кримінальної відповідальності за пошкодження чи знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2025. № 6. С. 60-64.
4. Голуб А.Є. До питання додаткової криміналізації деяких злочинних діянь у зв'язку з ратифікацією Нікосійської Конвенції. *Наукові перспективи*. №5 (59). 2025. С. 1087-1095.
5. Голуб А.Є. До питання правового регулювання незаконного поведіння з культурними цінностями на тимчасово окупованих територіях. Засади функціонування кримінальної юстиції :збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. – С. 7-9.
6. Голуб А.Є. Правове регулювання захисту культурних цінностей від протиправних посягань в умовах збройного конфлікту. XXV щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року). - Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. – С. 86-88.
7. Голуб А.Є. Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за міжнародним та вітчизняним законодавством. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В.П. Колгана): збірник тез

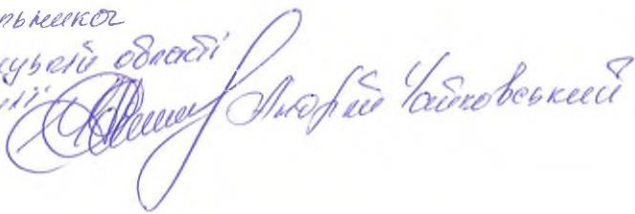
Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. – С. 11-13.

8. Голуб А.Є. До питання воєнної необхідності в контексті захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту: Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 10 травня 2024 року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. – С. 11-13.

9. Голуб А.Є. До питання криміналізації діянь, пов'язаних із посяганням на культурні цінності в умовах збройного конфлікту: причини та передумови: ХХІХ щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 27 березня 2025 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. – С. 32-34.

Посада

ПІБ

*Заступник начальника
ІУМП в Хмельницькій області
полковник поліції*
 Олена Юривна Чубовська

Акт впровадження результатів дослідження в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29000. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-75-70
E-mail: info@univer.km.ua. Розрахунковий рахунок UA 598201720344281002200032328 в ДКСУ у м. Києві.
МФО 820172. Код ЄДРПОУ 14163438

31.10.2025 № 01492/25
На № _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
ректор університету
Олег ОМЕЛЬЧУК
«31» _____ 2025 р.

А К Т
про реалізацію результатів наукових досліджень
Голуб Анни Євгеніївни
на тему «Правове регулювання захисту культурних цінностей під час
збройного конфлікту за кримінальним правом України»

Комісія у складі: декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: завідувача кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, професора Крушинського Сергія Антоновича, доцента кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента Виговського Дмитра Леонідовича, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Голуб Анною Євгеніївною наукові положення і висновки з теми «Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за кримінальним правом України» були детально вивчені колективом кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертанткою було надано комісії для ознайомлення наукові публікації, які відображають основний зміст дисертаційного дослідження:

1. Голуб А.Є., Плисюк Н.М. Посягання на культурні цінності на окупованих територіях України в контексті міжнародних злочинів. *Університетські наукові записки*. 2020. №3-4 (75-76). С. 311-317.

2. Голуб А.Є. До питання правової категорії «культурні цінності» в контексті кримінальної відповідальності за посягання на них в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 87: частина 3. С. 269-275.

3. Голуб А.Є. Компаративний аналіз практики іноземних держав стосовно кримінальної відповідальності за пошкодження чи знищення культурних цінностей під час збройного конфлікту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2025. № 6. С. 60-64.

4. Голуб А.Є. До питання додаткової криміналізації деяких злочинних діянь у зв'язку з ратифікацією Нікосійської Конвенції. *Наукові перспективи*. 2025. №5 (59). С. 1087-1095.

5. Голуб А.Є. До питання правового регулювання незаконного поводження з культурними цінностями на тимчасово окупованих територіях. Засади функціонування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 7-9.

6. Голуб А.Є. Правове регулювання захисту культурних цінностей від протиправних посягань в умовах збройного конфлікту. XXV щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 86-88.

7. Голуб А.Є. Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за міжнародним та вітчизняним законодавством. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В.П. Колгана): збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 11-13.

8. Голуб А.Є. До питання воєнної необхідності в контексті захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту: Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 10 травня 2024 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 11-13.

9. Голуб А.Є. До питання криміналізації діянь, пов'язаних із посяганням на культурні цінності в умовах збройного конфлікту: причини та передумови: XXIX щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів «Управлінські та правові засади

забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 27 березня 2025 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 32-34.

10. Голуб А.Є. Пошкодження та знищення культурних цінностей як виклик для України в умовах воєнного стану: Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 12-13 грудня 2024 року. Житомир: Житомирська політехніка, 2024. С. 302-306.

Матеріали, подані здобувачкою, використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Міжнародне кримінальне право», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації» у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова.

Теоретичні положення та висновки, запропоновані Голуб А.Є., використовуються для підготовки робочих програм та навчально-методичного забезпечення із навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Міжнародне кримінальне право», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації» для студентів юридичного факультету денної та заочної форм навчання. Включення до зазначених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу студентами університету, які навчаються за спеціальностями 081 Право і 293 Міжнародне право.

Голова комісії

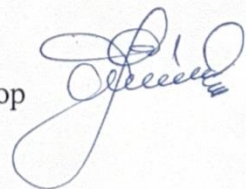
декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії

завідувач кафедри кримінального
права та процесу
кандидат юридичних наук, професор

Сергій КРУШИНСЬКИЙ

доцент кафедри кримінального
права та процесу
кандидат юридичних наук,
доцент

Дмитро ВИГОВСЬКИЙ

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
НЗК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
НЗК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
НЗК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
НЗК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Додаток Д

Акт впровадження результатів дослідження в Інституті Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Прим. №__

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Інституту Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
кандидат юридичних наук, доцент
полковник

Олександр ЧЕРВЯКОВ

«05» листопада 2025 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

ГОЛУБ Анни Євгеніївни на тему:

«Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за кримінальним правом України» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – право в освітній процес та наукову діяльність

Інституту Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Комісія у складі: завідувача СК №1 Інституту СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кандидата юридичних наук, підполковника Євтушенка І.В. (голова комісії), професора СК №1 Інституту СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого, доктора юридичних наук, професора Столітнього А.В. склала цей акт з приводу впровадження результатів дисертаційного дослідження Голуб Анни Євгеніївни на тему “Правове регулювання захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту за кримінальним правом України” на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – право в освітній процес та наукову діяльність Інституту Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Цим актом комісія засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Голуб А.Є мають належну науково-методологічну основу, достатнє теоретичне підґрунтя, практичне значення. Вони впроваджені в

UB
Інститут СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого
№27-671 від 05.11.2025
КЕП: Євтушенко І. В. 05.11.2025 13:08
10328D11E5823E000000000003C5D0001E04D6A

освітній процес Інституту Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та використовуються при викладанні навчальних дисциплін “Методика і тактика розслідування злочинів, підслідних слідчим органів безпеки”, “Міжнародне гуманітарне право”. Також матеріали дисертаційного дослідження будуть використовуватись для проведення курсів підвищення кваліфікації слідчих підрозділів органів безпеки в рамках курсу “Застосування норм міжнародного гуманітарного права”.

Одержані Голуб А.Є. результати впроваджені також у наукову діяльність та використовуються науковим та науково-педагогічним складом Інституту Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого при підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів для потреб органів і підрозділів Служби безпеки України.

Голова комісії:

Завідувач СК №1 Інституту
кандидат юридичних наук
підполковник

Ігор ЄВТУШЕНКО

«05» листопада 2025 року

Члени комісії:

Професор СК №1 Інституту
доктор юридичних наук, професор
полковник

Антон СТОЛІТНІЙ

«05» листопада 2025 року

Таблиця 1

Зіставлення ознак кримінальних правопорушень, передбачених статтями 185 та 438 КК України

Ознака складу кримінального правопорушення / інша порівняльна характеристика	Ст. 185 КК України	Ст. 438 КК України
Об'єкт кримінального правопорушення	Суспільні відносини щодо власності (будь-якої)	Суспільні відносини щодо порядку ведення війни, прав цивільного населення, міжнародних норм.
Об'єктивна сторона	Таємне викрадення чужого майна	Порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема і розграбування національних цінностей.
Спосіб вчинення	Таємно (не завжди в умовах збройного конфлікту, але є кваліфікуючою ознакою).	В умовах війни/окупації; системне, часто організоване.
Специфіка щодо культурних цінностей	Не враховує культурну/історичну цінність предмета.	Включає нац. культурні цінності, але без розгорнутого визначення
Суб'єкт	Будь-яка особа.	Зазвичай військові, іноді цивільні, що діють від імені держави-агресора.
Недоліки	Немає спеціалізації на КЦ, не охоплює колабораціонізм або збройну агресію	Відсутність деталізації щодо об'єкта кримінального правопорушення, важка доказова база.
Типова практика	Використовується при крадіжках не у зоні	Важче застосовується: часто уникають

	бойових дій або у зоні бойових дій, якщо немає «воєнного контексту».	кваліфікації через складність доведення.
--	--	--

Таблиця 2

Аналіз правопорушень проти культурних цінностей, їх об'єктивної сторони та кваліфікуючих ознак

Правопорушення	Діяння	Обтяжуючі обставини
Крадіжка та інші форми незаконного заволодіння		а) правопорушення вчинено особами, які зловживають довірою до них як фахівців; б) правопорушення вчинено публічною посадовою особою, якій доручено займатися збереженням або охороною рухомих або нерухомих культурних цінностей, якщо вона умисно утрималася від належного виконання своїх обов'язків з метою отримання неправомірної вигоди або обіцянки її отримання; с) правопорушення вчинено в рамках діяльності злочинної організації; d) порушник раніше був засуджений за правопорушення, зазначені у цій Конвенції.
Незаконні розкопки та вилучення	а) проведення розкопок у землі або під водою з метою віднайдення та вилучення культурних цінностей без дозволу, який вимагається законодавством держави, у якій проводилися розкопки; б) вилучення та зберігання рухомих культурних цінностей, викопаних без дозволу, який вимагається законодавством держави, в якій проводилися розкопки; с) незаконне зберігання рухомих культурних цінностей, розкопаних згідно з дозволом, який вимагається законодавством держави, в якій проводилися розкопки.	
Незаконне ввезення	Умисне ввезення на територію культурних цінностей, які були: а) викрадені в іншій державі; б) розкопані або зберігалися за обставин, викладених у статті 4 цієї Конвенції; або с) вивезені з порушенням законодавства держави, яка класифікувала,	

	визначила або спеціально позначила такі культурні цінності відповідно до статті 2 цієї Конвенції.	
Незаконне вивезення	Вивезення рухомих культурних цінностей, якщо: а) вивезення забороняється; б) вчиняється без дозволу, що вимагається згідно з її внутрішнім законодавством	
Незаконне набуття права власності на культурні цінності, якщо особі відомо про таке незаконне походження (недобросовісне набуття права власності).		
Розміщення на ринку рухомих культурних цінностей, якщо особі відомо про таке незаконне походження.		
Підробка документів	а) виготовлення підроблених документів щодо культурних цінностей; б) фальсифікація документів стосовно рухомих культурних цінностей.	
Знищення і пошкодження	а) незаконне знищення чи пошкодження рухомих або нерухомих культурних цінностей, незалежно від права власності на такі цінності; б) незаконне видалення, повністю або частково, будь-яких елементів з рухомих або нерухомих культурних цінностей з метою ввезення, вивезення або розміщення на ринку таких елементів за обставин, викладених у статтях 5, 6 і 8 цієї Конвенції.	

ПРОПОЗИЦІЇ

щодо змін до чинного КК України в контексті захисту культурних цінностей в мирний час та під час збройного конфлікту.

ПРОЄКТ

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до законодавства щодо правової охорони культурних цінностей

Верховна Рада України постановляє:

1. Внести зміни до законодавчих актів України:

1. У Законі України «Про охорону культурної спадщини» Відомості Верховної Ради України, 2000 р., №39, ст.333):

1) замінити слова «культурна спадщина» у назві та тексті Закону на «культурні цінності».

2) статтю 1 доповнити абзацом 2 такого змісту:

«Культурні цінності – це широке коло об’єктів, що мають цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнана такою внаслідок експертного дослідження, є незамінними та унікальними, які можуть бути як рухомими, так і не рухомими, а також мати та не мати вартісну оцінку (є об’єктами нематеріальної культурної спадщини та матеріальної)».

2. У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., №25-26, ст. 131):

1) доповнити Кодекс статтею 185¹ такого змісту:

«Стаття 185¹. Крадіжка культурних цінностей

1. Таємне викрадення культурних цінностей (крадіжка культурних цінностей), –

карається штрафом від десяти тисяч до дванадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або пробаційним наглядом на строк від трьох до п'яти років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те ж саме діяння, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років.

3. Те ж саме діяння, поєднане з проникненням у житло, сховище, музейний фонд чи інше приміщення або таке, що призвело до пошкодження культурної цінності, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

4. Крадіжка культурних цінностей, вчинена організованою групою або така, що призвела до знищення культурної цінності, –

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Примітка. Під культурними цінностями у цій статті та статті 193, 201, 298 та 438¹ цього Кодексу слід розуміти об'єкти, що мають цінність в історичному, культурному, архітектурному, археологічному, естетичному та/або соціальному значенні для певної громади, народу або міжнародної спільноти або ж визнана такою внаслідок експертного дослідження та/або внесення у Реєстр культурної спадщини, є передбаченими Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та/або нормами міжнародного права.

2) у статті 201 примітку 1 доповнити словами: «а у статті 438¹ цього Кодексу під переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди поза митним контролем слід розуміти умисне переміщення предметів контрабанди, переміщення та вивезення предметів контрабанди за межі території України (зокрема і окупованої

території або такої, де здійснюються активні бойові дії) без дозволу на це володільця такого майна (приватних осіб, підприємств, установ, організацій державної форми власності, держави Україна), який набув його на законних підставах».

3) у назві статті 298¹ змінити нумерацію на 298².

4) статтю 298 викласти в такій редакції:

«Стаття 298. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин

1. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин, –

караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо пам'яток національного значення, –

караються позбавленням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого».

5) доповнити Кодекс статтею 298¹ такого змісту:

«Стаття 298¹. Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті культурної спадщини

1. Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті культурної спадщини, а саме: проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт, пошкодження або знищення об'єктів культурної спадщини з метою пошуку рухомих предметів, що походять від них, –

караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо пам'яток національного значення, –

караються позбавленням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого».

5) доповнити Кодекс статтею 438¹ такого змісту:

«Стаття 438¹. Протиправні діяння щодо культурних цінностей під час збройного конфлікту (міждержавного чи внутрішньодержавного) або воєнного стану або ж на окупованих територіях України

1. Знищення чи пошкодження культурних цінностей внаслідок ведення бойових дій, незаконного впливу чи використання їх у воєнних цілях, або ж унаслідок безпосереднього поцілення, ракетного чи будь-якого іншого удару, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Дії, вчинені у частині 1 цієї статті, якщо вони призвели до пошкодження або знищення культурних цінностей у великому обсязі, чи щодо об'єкта, який включено

до переліку об'єктів міжнародної культурної спадщини, і знаходяться під особливим захистом ЮНЕСКО, –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

3. Незаконне проведення земляних робіт, розкопок та вилучення отриманих внаслідок таких дій предметів – культурних цінностей, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

4. Неналежне утримання та користування культурними цінностями на окупованих територіях України, проведення несанкціонованої реставрації культурних цінностей, якщо це призвело до пошкодження чи знищення культурної цінності, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

5. Розграбування культурних цінностей на окупованих територіях України, –

карається позбавленням волі на строк від шести до восьми років.

6. Незаконне вивезення культурних цінностей з окупованих територій України без дозволу на це уповноважених органів з використанням воєнного стану, –

карається позбавленням волі на строк від шести до десяти років.

7. Незаконне набуття права власності на культурні цінності, якщо особі відомо або могло бути відомо про таке незаконне походження (недобросовісне набуття права власності) та виготовлення чи фальсифікація підроблених документів щодо культурних цінностей, що сприяють їхнім зміні походження, вивезенню та привласненню, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти.

8. Розміщення на ринку рухомих культурних цінностей, якщо особі відомо або могло бути відомо про таке незаконне походження та збут культурних цінностей, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти.

9. Вчинення тих самих дій повторно або службовою особою з використанням свого службового становища, –

карається позбавленням волі на строк до десяти років».